
COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE
1002060337

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

BURGESS-CARPENTER
&
CLASSICS
LIBRARY

M. TULLI CICERONIS

SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA

FASC. 39

DE RE PUBLICA

LIBRORUM SEX QUAE MANSERUNT

ITERUM RECOGNOVIT

K. ZIEGLER

ACCEDIT TABULA

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI MCMXXIX

BEST.-NR. 1215

34-52894

Classics

D87CP1
IF29

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

Printed in Germany

34-52594 Dec. 6, 1934

EMINENTISSIMO ET REVERENDISSIMO
PRINCIPI

FRANCISCO EHRLE

BIBLIOTHECAE VATICANAE OLIM PRAEFECTO
HUIUS LIBELLI
FAUTORI BENIVOLO
D·D·D

PRAEFATIO

I. De studiis in legendo palimpsesto positis.

Angelus Mai bibliothecae Vaticanae praefectus cum in latebris eius codicem pretiosissimum, signatum lat. 5757, olim Bobiensem, saec. IV.—V., invenisset, qui in 151 foliis postea ablutis vel abrasis et Augustini in psalmos commentario repletis quartam fere partem Ciceronis de re publica librorum sex nobis tradidit unus, editionem principem curavit multis titulis praeclaram, quae simul Romae in quarto et Stuttgartiae et Tubingae in octavo 1822 in publicum prodiit. Codicem accuratissime excussit, textum prudenter constituit, fragmenta diligenter conlegit, commentarium utilem indicesque addidit, praefationem scripsit qua de ratione et historia ipsius operis ab origine usque ad suam aetatem et de aetate historia compositione codicis accuratissime egit, prosopographiam dialogi confecit, testimonia vetera conlegit, de prima operis lacuna disseruit. Iterum codicem contulit, cum editionem alteram pararet, quae exstat in 'Auctorum classicorum' tom. I, Romae 1828; tertia editio prodiit 1846.

Qui Maium secuti sunt editores (1823: Schuetz, Steinacker, Villemain, Lehner; 1826: Moser; 1827: Zell, Nobbe; 1828: Orelli, Heinrich; 1847: Osann) emendaverunt et de auctoritate correctoris varia disputaverunt, ipsum codicem non adierunt. Quod fecit post Maium primus G. N. Du Rieu, qui, cum Maius ut accuratissime codicem excusserit ita singillatim describere scripturam noluerit, collationem accuratam factam ad exemplar editionis Orellianae edidit et de omnibus manus secundae emendationibus quam diligentissime rettulit in libro 'Schedae Vaticanae', Lugduni Batavorum 1860.

Sed et hunc, quamquam utilissimus est liber eius, multos locos obscuriores non satis dispexisse iam paulo post apparuit, cum Halmii rogatu D. Detlefsen aliquot paginas, quas magna ex parte legi non posse Du Rieu dixerat, examinavit et nonnullas emendationes praeclaras lucri fecit.

Quibus editio Halmii insignis est (editionis Ciceronis operum ab Orellio Baitero Halmio curatae vol. IV., Turici 1861), ceterum eo omnibus, quae praecesserant, inferior editionibus, quod Halmius, ubicumque fieri poterat, emendationes correctoris abiecit.

Post Detlefsenium A. Mau anno 1885 in usum C. Pfaffii (v. p. XX) codicem denuo conferre coepit, sed partem tantum (I 1—19 et II 11—31) operis examinare ei licuit. Observatum enim est complures membranas remediis chemicis, quae Maius adhibuerat, ita perrosas esse, ut, nisi summa diligentia conservarentur, metuendum esset, ne plane perirent. Solverunt igitur compaginem libri et singula foliorum paria in capsis accurate posuerunt; quae singula petentibus sub oculis praefecti examinanda conceduntur, totum codicem conferre non iam licet.

Nostra aetate cum codices pretiosissimos artis phototypicae ope depingere et multiplicare coeperint, praeter alios desideratur ectypum palimpsesti Tulliani. Quod iam ante hos duodecim annos a Danesi photographo Romano diligentissime paratum mox in publicum prodibit titulo instructum 'Ciceronis liber de Re Publica rescriptus: Codex Vaticanus 5757[1]' apud U. Hoepli Mediolani, auctum praefatione P. Ehrlii ipsius. Sed cum ad codicem lectu difficilem transcriptio si non necessaria at certe valde utilis videretur esse, quae ipsi ectypo subiungi apte non posset, convenit inter bibliothecam Vaticanam et scholam Americanam studiorum classicorum, quae est Romae, ut auctoritate scholae transcriptio codicis ederetur; quam confecit Albert William van Buren et imprimendam curavit titulo instructam 'The palimpsest of Cicero's de re publica, a transcription, with introduction' in 'Supplementary papers of the American school of classical studies in Rome', vol. II p. 84—262, New York 1908. Praecedit transcriptoris praefatio (p. 86—110), qua de ligaturis, abbreviationibus, syllabarum divisione, idiotismis orthographicis accuratissime rettulit, vel potius nimis accurate, si quidem e. g. vitia stupidi librarii in syllabarum divisione commissa quinque paginis amplis spatiosius quam utilius enumeravit. Sequitur ipsa transcriptio 302 paginarum codicis diligentiae laude digna; paucissimi enim sunt errores typographici, quodque saepius ea, quae Mai vel Du Rieu legerunt, se agnoscere non posse confessus est et nonnullarum paginarum partes maiores minoresve omittere quam incerta transcribere maluit, id ei criminari iusti non est iudicis; unum tamen idque summi momenti peccavit, quo locis vel gravissimis plane inutilis fit opera eius lectorque conturbatus ad schedas Vaticanas

Du Rieui vel ad Maium vel Halmium confugere cogitur: quid scripserit manus 1. quid 2., non significavit! Quamquam duobus typorum generibus et ipse usus est, maioribus scilicet et minutioribus typis minusculis; sed cum maiores semper scripturam primariam significare pateat, duplex est minutiorum usus: nam et litterae primariae minutiores (quae crebrae sunt desinentibus versibus) et correctoris notae omnes his typis exprimuntur; unde sescentis locis, utri tribuas verba litteras correcturas additamenta, ex transcriptione van Bureni nullo modo cognoscere poteris: quo gravius mehercule delinquere transcriptor non potuit.

Ego primum hieme anni 1906 foliis nonnullis palimpsesti inspectis, cum Skutschius locos quosdam, quibus Ennii verba afferuntur, examinare me iussisset, licet nihil maius effecissem, tamen plura effici posse, quam Du Rieu praestiterat, intellexi. Itaque cum Skutschio praematura morte nobis abrepto comperissem eum in nova Ciceronis editione Teubneriana paranda sex de re publica libros curandos sibi sumpsisse, libenter ad prisca studia reversus munus derelictum suscepi et vere 1914 Romam adii. Ibi cum a P. Ehrle bibliothecae Vaticanae tunc praefecto petivissem, ut codicem Tullianum conferre mihi liceret, totius quidem codicis ipsius conferendi potestatem se mihi facere posse negavit, sed exemplum suum phototypicum non solum in ipsa bibliotheca Vaticana utendum mihi concessit, sed etiam liberalitate insigni in institutum archaeologicum Germanicum asportandum mihi accommodavit, ut qualibet hora sereno caelo ad conferendum uti possem, pollicitus, quibuscumque locis dubitatio mihi restitisset, ipsas membranas se mihi concessurum esse. Confecta igitur ectypi conlatione in his 78 paginis codicis ipsius locos dubios examinavi: 13/14. 19/20. 25/6. 47/8. 65/6. 71/2. 81/2. 87/8. 93/4. 107/8. 109/10. 111/2. 113/4. 115/6. 119/20. 129/30. 131/2. 135/6. 137/8. 145/6. 181/2. 187/8. 189/90. 211/2. 213/4. 223/4. 227/8. 231/2. 237/8. 241/2. 265/6. 267/8. 275/6. 277/8. 285/6. 287/8. 289/90. 297/8. 299/300. Ergo his in paginis ipsarum membranarum, ceteris in paginis ectypi photographici collatione nititur editio mea. Iam quid effecerim labore indefesso multisque locis iterum atque iterum renovato, exponam.

II. De compositione codicis.

Palimpsesti ordinem ab eo, qui pristinam scripturam delevit et Augustini verba superinduxit, misere turbatum Maius egregie instauravit, et quaternionum notis, quae supersunt haud paucae, et eo adiutus, quod in plerisque foliis in mar-

gine superiore notae de·rep· (in foliis versis) lib·i· vel ·ii· sim. (in foliis rectis) agnosci possunt. Quam Maii computationem qui secuti sunt editores non modo non examinatam (ut videtur) receperunt, sed etiam in lacunis, quot paginae excidisse Maio visae essent, commemorare satis habuerunt, isdem verbis usi, quibus Maius in ipso textu breviter iacturam factam significavit, cum in praefatione fusius de lacunis egisset conspectumque quaternionum foliorumque servatorum dedisset. Quo factum est, ut, quicumque de compositione codicis et ratione lacunarum aliquammodo certior fieri vellet, ei ipsa Maii editio adeunda esset. Contra mihi ad editoris munus pertinere visum est ita de lacunis referre, ut lector de earum ambitu recte computato ipse iudicare possit. Neque igitur numeros paginarum deperditarum ut ceteri dixi, sed qui quaterniones quaeve folia quorum quaternionum excidissent, breviter indicavi notasque quaternionum servatas suis locis in margine addidi. Quo in munere fungendo maiore ex parte Maii restitutionem codicis rectissime et accuratissime factam esse intellexi, quibusdam tamen locis mihi ab eius ratione secedendum fuit, quod suo loco causis additis breviter exposui. Res ut apertius explicetur, tabulam hic subiungo, praesertim cum Maii tabula ut accurate ita aliena a more nostro eoque minus perspicua hodie quidem instituta sit.

Tabula pristini codicis Tulliani.

(Asteriscus * folium signat deperditum; quaternionum notae deperditae uncis rectis inclusae sunt.)

Quaterniones I. et II. perierunt.

*	63/4	77/8	123/4	125/6	91/2	73/4	*	[q· III.]
259/60	49/50	89/90	83/4	85/6	79/80	55/6	273/4	q· IIII
97/8	33/4	263/4	209/10	197/8	269/70	43/44	103/4	q· U.

f. 59/60 unum ex his 4

65/6 * * 71/2

q· UI.

279/80 * 121/2 139/40 141/2 127/8 * 285/6

q· UII.

181/2 213/4 215/6 * 293/4 221/2 223/4 195/6

q· UIII.

61/2 * 211/2 95/6 105/6 225/6 * 75/6

q· UIIII.

* 51/2 * 175/6 169/70 * 53/4 *

[q· X.]

* 179/80 117/8 233/4 235/6 131/2 165/6 *

[q· XI.]

* 99/100 153/4 265/6 267/8 159/60 101/2 *

[q· XII.]

149/50 147/8 243/4 151/2 161/2 257/8 133/4 163/4

q· XIII.

177/8 155/6 275/6 277/8 287/8 289/90 157/8 167/8

q· XIIII.

227/8 229/30 231/2 261/2 271/2 237/8 239/40 241/2

q· XU.

301/2 67/8 81/2 281/2 283/4 87/8 69/70 295/6 q. XVI.

39/40 217/8 * 171/2 173/4 * 219/20 37/8 q. XVII.

31/2 291/2 * 107/8 93/4 * * 45/6 q. XVIII.

145/6 * 15/6 255/6 245/6 29/30 * 135/6 q. XVIIII.

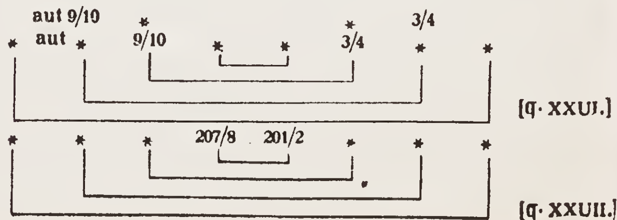
189/90 * * * * * * 187/8 q. XX.

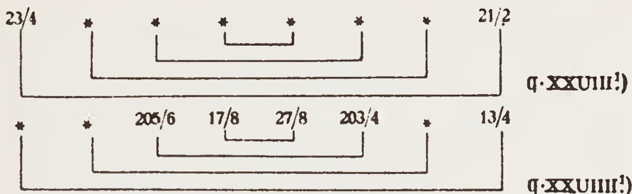
Quaternio XXI. deest.

35/6 119/20 185/6 5/6 7/8 191/2 129/30 41/2 q. XXII.

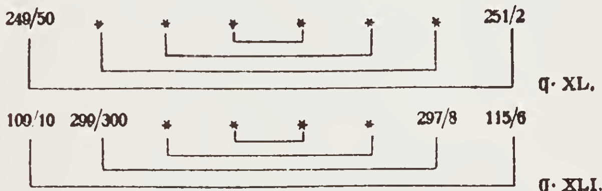
137/8 183/4 * * * * 193/4 143/4 q. XXIII.

Folia 19/20‿25/26, quae inter se cohaerentia textum exhibent non cohaerentem, folia fuerunt aut secundum et septimum aut tertium et sextum quaternionis XXIV. potius quam XXV., qui plane interiit, conf. Hermae vol. LI 262 sqq.

Ex quaternionibus XXX—XXXIX nihil nisi foliorum paria 57/58‿47/48 et 1/2‿11/12 supersunt

Praeterea habemus 2 foliorum paria et folium singulare, quorum, ut in capite notatum est, par foliorum 111/2‿113/4 ex libro IV. est, par foliorum 247/8‿253/4 et folium singulare 199/200 ex libro V.; quae quorum quaternionum fuerint, nescimus.[2])

III. De duobus librariis.

Permirum est, quod ex tot viris doctis et palaeographiae quam dicimus peritis, qui palimpsestum inspexerunt, ne unus quidem adhuc, quod sciam, animadvertit codicem Ciceronis clarissimum non ab uno sed a duobus librariis exaratum esse, qui, quamquam uterque scriptura unciali uti-

---

1) Notae sunt XXϤII. et XXϤIII; in quibus notam Ϥ significare VI (scilicet ϛ) Mai ad 3, 5 ostendit; de quaternionibus XXIV —XXVII cf. infra p. 76.

2) Postea haec 151 folia ita ligata sunt ut codex constaret ex ternione (p. 1—12); folio singulari (13/4); 2 quaternionibus (15—30. 31—46); ternione (47—58); fol. sing. (59/60); 3 quatt. (61—76. 77—92. 93—108); binione (109—116); 5 quatt. (117 —132. 133—148. 149—164. 165—180. 181—196); ternione (197/8. 201/2. 203/4‿205/6. 207/8. 209/10), cui fol. sing. 199/200 insertum; 5 quatt. (211—226. 227—242. 243—258. 259—274. 275—290); 2 foll. sing. (291/2. 293/4); binione (295—302).

tur, tamen multis modis differunt. Rem ita se habere fortasse propterea viros doctos fugit, quod utriusque scripturae folia in codice qui nunc est sine ullo ordine inter se permixta sunt, quo fit, ut is, qui ordinem hodiernum secutus codicem perlegat, sicubi rationem scribendi non omnino sibi constare viderit, fortasse scribam liberius — quod fieri potuit — munere suo functum esse diversarumque scribendi ligandi abbreviandi rationum, quas uno eodemque tempore in usu fuisse vel ipse codex noster testis est, tum hac tum illac ad libitum esse usum credat. Quod ego quoque mihi persuasissem — nam cum initio evoluto libro tres paginas primas perlegissem, a pagina 2 ad paginam 3 transgressus nullo modo aliam scripturam suspicatus sum —, nisi tunc mutato consilio pristinum ordinem paginarum sequi coepissem. Inde cum per 250 paginas quam diligentissime pervestigatas totam indolem librarii rationemque scribendi penitus cognossem, obstupui, cum subito eum variis modis a consuetudine sua discedere animadverti, donec multiplicatis indiciis alius librarii ductus mihi obvios esse intellexi.

Exceperunt se igitur in exarandis libris sex Ciceronis de re publica duo librarii, quorum primus, quem A nomino, libros I. et II. et initium libri III. (usque ad 2, 3, p. codicis 4) scripsit, idest 127 folia = 254 paginas, quae ex quaternionibus I.—XXVI. nobis manserunt; deinde reliqua pars libri III. nobis servata (usque ad p. 116 codicis), idest 19 folia = 38 paginae, quae ad quaterniones XXVII.—XLI. redeunt, a librario B sunt scripta; reliquorum denique 5 foliorum priora quattuor (111/2. 113/4. 247/8. 253/4), idest librorum IV. et V. parcae laciniae, rursus librarii A manum praebent, ultimum vero (199/200) = lib. V 6 librarii B est. Habemus igitur 262 paginas ab A, 40 paginas a B scriptas. Ecce conspectus:

262 p. scripsit A:

I 1,1—III 2,3	= quat. I.—XXVI.	= 127 foll.	= 254 pagg.
IV 2,3—V 3,5		= 4 „	= 8 „

40 p. scripsit B:

III 3,4—35,48	= quat. XXVII.—XLI.	= 19 foll.	= 38 pagg.
V 4,6— 5,7		= 1 „	= 2 „

Nunc vero quae modo statuimus de duobus librariis, probanda nobis sunt.

Ac primum quidem singularum litterarum omnium fere ipsae formae a duobus librariis diversis modis finguntur. Quod si verbis singillatim vellem exponere, sane multis

opus esset. Melius igitur putavi duorum librariorum scripturas in duabus tabulis phototypicis in fine huius libelli subiunctis ita ante oculos tibi ponere, ut omnium litterarum formas in una tamquam area sibi oppositas plus minusve inter se differre ipse posses intellegere. Iam primo obtutu apparet litteras rotundas ut CᴅєGmO a librario A ampliores, a librario B graciliores pingi; in littera q uncus hastae rectae paulo inferius a B adnectitur quam ab A, idemque in littera U observare licet, qua re et hae duae litterae graciliores apud B existunt; contra in littera Y pars superior latior est apud B quam apud A. De litteris ABFhLNPRST, quae omnino omnes aliquo modo apud utrumque differunt, nolo verbosus esse, cum praesertim longa verborum ambage aegre circumscribantur, quae facile uno temporis momento oculorum acies perspiciet. Tute igitur tuis oculis utitor: iam plane aliam manum, aliter calamum membranae immittere, aliter bracchium tenere consuetam, esse librarii A atque B clare perspicies.

Siquidem graciliore scriptura librarius B totidem versibus (scilicet bis quinis denis per binas columnas dispositis) pagellas implevit quot A, plura legantur oportet in paginis a B exaratis quam apud A: quod revera ita esse facile computari potest. Nam 40 paginae B 333 versus editionis C. F. W. Muelleri sibi vindicant, idest 1 pagina B = 8, 325 versus Muelleri; contra 251 paginae A, quas ad rationem redegi — aliquot paginae enim vel partim vacuae relictae vel lacerae secludendae erant — 1903 versus Muelleri; idest 1 pagina A = 7, 58 versus Muelleri; quos numeros si ad centenos redegeris, efficitur proportio:

A : B = 100 : 109, 83.

Atque ut etiam subtiliore computatione res confirmaretur, per aliquot paginas utriusque librarii, quot litteras continerent, perquisivi. Computavi litteras in his 6 paginis B: 13. 57. 203. 206. 207. 249, quae hos numeros praebuerunt: 355. 360. 337. 325. 330. 331. Ergo cum singulae paginae 30 versus contineant, singuli versus earum paginarum 11, 83. 12. 11, 23. 10, 83. 11. 11, 03 litteras continent. Medius igitur litterarum numerus paginarum B est 339, 67, versuum B 11, 32. Deinde harum 8 paginarum A litteras computavi: 3. 4. 15. 63. 73. 97. 196. 269, quae hos numeros praebuerunt: 288. 274. 292. 320. 325. 304. 298. 309, unde versuum numeri 9, 6. 9, 13. 9, 73. 10, 67. 10, 83. 10, 13. 9, 93. 10, 3 efficiuntur. Medius igitur numerus paginarum A est 301, 25, versuum A 10, 04. Ecce conspectus:

	paginarum numeri:			versuum numeri:		
	max.	min.	med.	max.	min.	med.
A:	325	274	301, 25	10, 83	9, 13	10, 04
B:	360	325	339, 67	12	10, 83	11, 32

Itaque ex litterarum computatione haec efficitur proportio:

A : B = 100 : 112, 75

quae non nimium distat ab ea, quam supra attulimus alia ratione derivatam. Ceterum vides eam esse inter A et B rationem, ut maximus numerus A minimum numerum B aequet, nec mediocriter numeros maximos et minimos apud utrumque (sed magis apud A) distare. Quod minime mirum; nam librarium initio, cum nova penna adhuc duriore uti coeperit, spissius scribere pluresque litteras in versibus paginisque pingere quam aliquanto post, cum penna usu mollior scripturaque amplior facta sit, et per se liquet et luculenter apud A nec non apud B (etsi scriptura B paulo constantior est) observare licet. Ceterum esse fortasse unam alteramve paginam A, quae plures litteras contineat quam una vel duae paginae B, vix negari potest. Quod siquis forte, cui otium infinitum ac dura praecordia sint, omnium 300 paginarum litteras computare voluerit, eum eosdem fere numeros medios et proportionem non multum differentem ab ea, quam ego ex 14 paginis computatis collegi, effecturum esse confido.

Verum non solum formis litterarum et numeris librarii A et B differunt, sed etiam usus ligaturarum quas dicimus apud utrumque valde diversus est. Atque id maxime inter eos interest, quod apud A nisi ultimae duae tresve litterae versus non ligantur — exceptis his locis: AEC 132a 15. 244b 13. 261 b 6. 264b 8. 279a 5; AES 223a 4. 276 b 1; ORI 159 b 1; OST 279a 15 —, apud B et ultimae litterae ligantur et eae frequenter, quae ante ultimam vel paenultimam (semel antepaenultimam) versus litteram sunt. En exempla: 208 b 1 NATURA| 201 a 14. 15. b 4 QUID| 202 a 4 POTUIT| 24 a 11 QUANTA| 22 b 6 UTI| 203 a 8 AEQUISSUMI| b 7 UNA| b 14 IURA| 14 a 14 MAXUMI| b 5 IURIS| 48 b 9 REPETIUIT| (falso vB.) 2 a 7 CURA (falso vB.) 11 b 15 CIUITAS| 12 a 15 CAUSA| 249 a 13 IURE| 251 a 9 UNŪ| 252 a 1 MURI| 109 a 3 FUIT| a 12 PRAEFUERUNT| 110 b 14 SUMIT| 299 b 9 FUIS|SE 297 a 5 MULTO| 298 b 13 OPTUMA| 116 a 12 SENATORES| 199 b 11 CIUIS 200 a 6 AUTĒ| Similiter librarius A litteram M vel N nisi in fine versus

non lineola significat, B ea utitur septiens etiam ante ultimam versus litteram. En exempla: 203 b 10 ᴅᴇᴍŌS|TRᴇM 14 b 6 ᴅᴇNUNTIĀT| 11 b 9 ᴅᴇMĒS| 250 a 7 SIGNIFICABA¯T| 116 b 11 IUᴅICABA¯T 199 a 10 CO¯S|TITUTA b 4 ʜA¯C. Id quoque est inter A et B, quod lineolam illam m vel N significantem A quidem iuxta vocalem ponit (velut TA¯), B aliquotiens iuxta, saepius supra vocalem (velut TĀ). Cuius usus exempla omnia adferre longum est; adeas velim transcriptionem quam dedit van Buren: quacumque in pagina lineolam supra positam inveneris, eam librarii B esse invenies; nam satis diligenter haec apud vB. expressa sunt, nisi quod his locis erravit: 202 b 12 qUĒ 205 a 9 MAGNŪ 58 a 14 OPTANᴅŪ 47 b 11 ʜOMINŪ 12 a 10 NUMĀ|TINO 109 a 7 PᴇLOPŌ|NᴇSIACUM b 3 GȲ|NASIA 297 b 4 RᴇGNŪ 200 a 6 AUTĒ. Sed mirum est, cum in primis 254 paginis, quas librarius A scripsit, tamquam legem is sibi imposuerit lineolam iuxta ponendi adeo, ut sicubi lineolam supra positam inveneris, eam a correctore additam esse facile intelligas, in 8 paginis posterioribus, quas tenemus ab A scriptas post interiectam operam librarii B, aliquo modo usum librarii B eum secutum esse: semel enim lineolam supra ponit (248 a 3 qUIᴅĒ), bis media tamquam via ingreditur cum ita scribit: 247 b 15 CO¯|FICIᴇBANTUR et 248 a 15 PARTᴇ¯

Deinde non isdem ligaturis utuntur A et B, sed praeter aliquot, quas communes habent, peculiares quasdam coniunctiones litterarum uterque adamavit.

A et B his utuntur ligaturis (quibus in formandis sane eos differre consentaneum est): Aᴇ 87ies, NS 16ies, NT 65ies, OR 23ies, OS 41ies, UL 24ies, UM 67ies, UN 6ies, UNC 6ies, UNT 22ies, UR 66ies, US 124ies, UT 16ies (numeri sunt quos dedit van Buren).

A solus praebet has ligaturas: de AᴇC et AᴇS cf. supra; — [ANT 278 b 4 secundum vB., sed nihil tale est in ea pagina, neque alibi inveni]; — de ᴇR v. sub B; — NC: 99 a 12 ʜANC, 120 a 11 SANC|TIONᴇM, 163 b 4 ʜANC, 185 b 10 NUNC, 211 b 4 CONIUNC|TIONᴇM, 220 b 13 ʜUNC; — NOS: 73 b 4 NOS|TRAM; — Rᴇ: 34 a 9. 73 a 15. 98 a 5. 128 b 12. 148 b 9. 165 a 5. 178 a 9. 209 b 1. 219 b 13. 290 a 8; — Rᴇ¯: 55 a 15 ᴅISSᴇRᴇ¯|ᴅO; — UB: 260 b 11 SUB|IRᴇ; — [Uᴇ: 44 a 3 qUᴇ, sed Uᴇ addidit m. 2]; — de UI v. sub B; — UO: 254 a 14 qUO; — UP: 129 a 6 UOLUP|TATIBUS.

B solus habet has ligaturas: AS quinquies: 1a 1 ARCAðAS, 2a 4 BONITAS, 11b 15 CIUITAS, 18a 2 CONSECRATAS, 110b 5 FORTAS|SE; — ER: 207b 9 UER|SATIS [160 b 4, quae est librarii A, LIBER|TATIS transcribit vB., sed in indice ligaturarum p. 86 ER ligatas esse confirmat; ego nihil adnotavi]; — UA 2a 6 UA|CUA, 12b 3 SUA|SIT, 250b 15 SUA| 300a 15 QUA; — UAE: 24a 6 QUAE, item 27a 3; 115a 15 QUAE|RIMUS, 207b 5 QUAE|ðAM; — UI habet B undevicies in 40 paginis (11b 15, 48a 3. 9. b 9, 109a 1. 3. b 14, 115b 15, 199b 11, 201a 14. 15. b 4, 202a 4, 249b 5, 250a 15, 298b 15, 299a 14. b 9, 300 a 10), semel A in 262 paginis (248b 8 QUI), idest in una ex iis paginis, quae A post insertos librarii B quaterniones viginti fere scripsit: igitur etiam in hac ligatura utenda A secutus est B, ut eum imitatus erat in ponenda lineola; sed formae ligaturae diversae sunt; nam B litterae U solitae magnitudinis hastam secundam infra longiorem pinxit, ut I fieret, A litterae I solitae U minutam praefixit. —

Denique eo differunt librarii A et B, quod uterque quidem in fine versus haud raro minutioribus litteris utitur, cum litteris maioribus spatium non iam sufficit, sed A eas in ipsa linea ponit, B paulo altius; A igitur e. g. ALIus scribit, B autem ALI^{us}

Omnium tamen, quibus duobus librariis deberi codicem Tullianum evicimus, observationum gravissima est orthographica. Nam *cum* coniunctionem cum A per CUM scribat, B locorum 26, quibus in 40 paginis ab eo scriptis ea vocula occurrit, 18 locis QUM ponit: 201 a 6. 21 b 2. 28 b 12. 57 a 9. b 9. 58 a 12. 250 a 3. 109 a 5. 110 a 2. b 7. 12. 15. 299 a 7. b 12. 14. 300 b 10. 115 a 5. 14; 3 locis QUM correxit ex QUAM (202 a 5. 21 a 5. 22 a 9), uno ex QUOM (12 a 8); quater scripsit CUM (1 b 5. 251 a 5. 110 a 7. 298 b 12). Quod nec Maium fugit, qui inde librum tertium ex alio exemplari sed ab eodem amanuensi descriptum esse conclusit. Oblocutus est Strelitz l. infra l. p. 89, parum verisimile esse ratus ut conlatorem ita ipsum librarium duobus exemplis esse usum, itaque pergit: 'itaque in eodem archetypi volumine hanc Tulliani operis partem ab altero aliquo librario exaratam fuisse equidem crediderim, quod ne de palimpsesto ipso statuamus obstant conlationes doctorum virorum, quippe qui huius libri scripturam a reliquis diversam esse ne verbo quidem monuerint.' Vides virum sagacem prope iam coniectando verum tetigisse certoque, si ipsi codicis inspiciendi facultas fuisset, ad veram rationem processurum fuisse.

Haec fere habui, quibus satis diversas esse scripturas A et B et litterarum formis et scribendi ligandi abbreviandi ratione atque usu demonstrarem. Nunc librariorum ingenia in certamen vocemus — si modo ingenii vocabulo abuti fas est. Simul atque enim aliquot paginas ab A scriptas necdum a correctore purgatas perlegeris, obversabitur animo tuo homuncio, quem nascentem aut Melpomenen aut sorores aut ullum alium deum placido lumine adspexisse infitias ire omnino possumus; sed qui exarandi artem bene didicerit, Latine loqui (nedum Ciceronis verba intellegere) non valuerit: adeo spurcis et ridiculis vitiis scriptum eius pullulat, quorum ex generibus compluribus id commemorare satis habeo, quod singula verba distinguere saepissime non potuit; litteras, non verba, de exemplari in membranas suas transtulit. Sane nec librarius B doctrinae contagio infectus est, erravit et ipse plus quam par erat; multo tamen puriorem contextum praebet quam A, quem superari se a collega B sensisse concludere fortasse licet ex eo, quod scribendi rationes quasdam eius imitatus est; neque usquam, quod A plus semel commisit, totos versus exemplaris praeteriit, neque ut saepe A plura verba repetita correctori delenda reliquit. Quod singillatim exponere supersedeo, cum rem ita se habere quivis vix horae spatio perlustrata van Bureni transcriptione intellegere possit. Id tamen silentio praeterire nolo librarium B, cum qum scriberet, grammaticorum praecepti aliquo modo memorem fuisse, quod exstat apud Quintilianum I 7, 5 (sane depravatum), ut *cum, si tempus significaret, per qu, si comitem, per c ac duas sequentis scriberetur.*

IV. De correctore codicis.

Scripturae primariae vitia fere innumera a correctore quodam magna ex parte emendata esse notum est. Qui non solum errorum vulgarium turbam sustulit, quos indagare et extirpare attenti cuiuslibet nec plane indocti erat lectoris — orthographica menda dico, verba perperam distincta, geminationes frequentes, similia —, sed etiam multos locos ita depravatos, ut vix coniecturae vel ingeniosissimae ope medela sperari posset, restituit leviter uno vel paucis verbis mutatis, pluribus in locis insertis paucis vel compluribus verbis sententiae miserum hiatum optime explevit. Ea omnia correctorem nescio quem indoctum, qui bibliopolae cuiusdam in taberna corrigendi artem ignobilem pro ingenii viribus exerceret, ex suo ingenio hausisse et codici temere intrusisse, quomodo viri docti confirmare ausi sint

— sunt autem Niebuhrii et Halmii —, plane intellegere me non posse confiteor. Quod iudicium quam pravum ne dicam perversum sit, eo maxime apertum fit, quod Halmius, ut in universum correctorem falsi condemnavit et quam diligentissime scripturam primariam in editione sua exprimere conatus est, ita permultis locis quin correctoris emendationibus et additamentis uteretur facere non potuit. Heu summi viri animi instabilitatem vix credibilem! Nec tamen est quod de hac quaestione saepius agitata longus sim, cum iam ante nos quadraginta annos (1874) Abraham Strelitz Augusti Reifferscheidii praecepta secutus dissertatione Wratislaviensi quae inscribitur 'De antiquo Ciceronis de re publica librorum emendatore' tanta sagacitate et diligentia comprobaverit lectiones ab emendatore inlatas paucis exceptis sanas esse et exemplari archetypo ab emendatore conlato deberi, ut vix quicquam contra dici posse censeam optimoque iure C. F. W. Mueller Ciceronianus plerumque Strelitzium secutus sit. Quin immo paucorum illorum locorum, quibus defensor strenuus Strelitz correctorem reum plane purgari non posse concessit, nonnullis vana esse crimina correctori data nova codicis collatione nisus docebo, addam haud paucos, quibus emendationes nobiles, quae adhuc lectorum oculos fugerant, expiscatus sum. Eorum igitur locorum, quibus emendatorem pessum dedisse scripturam primariam Strelitz p. 89 sq. concessit, plerisque non emendatorem errasse, sed — quod et ipse Strelitz suspicatus est — male legisse eos, qui codicem excusserunt, ex apparatu meo critico elucebit, neque est quod de ea re hoc loco longus sim: conferas velim locos I 16. 23. 30. 31. 42. 65. 68. II 18. 31. 50. 55. 56. 67. III 23; II 14 *dominatus* emendatoris cum Muellero multo melius duco voce *potentatus* librarii a Cicerone nusquam usurpata. Adde locum II 51, ubi scripturam librarii depravatam ꝑERIPEATETO in *peripatetico* correctam esse affirmabant Maius et van Buren, qua interpolatione sane et audacior et stultior esse vix poterat[1]), ego emendationem ut mihi videtur manifestissimam *περὶ πολιτείας*[2]) ita inveni, ut, priusne veram lectionem coniectando assecutus sim an correcturae vestigia dispexerim, ipse non iam dirimere possim. Restant igitur hi errores correctoris: I 3 *iuri* pro *iure*; I 10 *inprematur* pro *prematur*

1) Quamquam Vahlen, Herm. XV 266 tueri eam conatur.

2) Quonam modo librarius scripturae Graecae parum gnarus ex ΠΟΛΙΤΕΙΑϹ fecerit ꝑEATETO, facile visu; quodsi AC per siglum scriptas fuisse finxeris litterae O haud dissimile, iam nihil fere interest inter duas scripturas. [At cf. nunc p. XXXI].

(sed correctura valde incerta); I 22 *iudicabat* pro *iudicabam* (*iudicam* m. 1); II 16 *tribus* pro *tribubus*; II 28 *et ita intellegimus* perperam expuncta; II 49 *Manilius* pro *Manlius*; III 12 *se ipse* pro *sepse*. Quae vitia cum vilissima sint, non dubito, quin emendatorem nunc omnes iudices falsi crimine absoluturi sint. Accedunt loci permulti, quibus librarii errores sublatos esse a correctore nondum viderant, qui ante me palimpsestum contulerunt. Quorum partem maiorem, quibus errorum manifestorum emendationes ab editoribus facillime inventas iam correctori deberi vel verba male distincta ad regulam redacta esse cognovi, enumerare nolo neque in apparatu critico omnes minutias, quibus perspectis a Maio Du Rieuo Detlefsenio van Bureno recessi, disertis verbis significare operae pretium duxi; graviora tamen hoc loco breviter commemorare libet. I 20 Moseri emendationem *excellis* scripturae pravae *excello* iam corrector dedit; I 23 Halmii *esse semper* pro *essemper*; I 42 Maii *aut delectis* pro *adlectis*; I 60 *animi esse iure* pro *ab animore*; ibidem addidit, quod desiderabatur, *adque*; I 62 Creuzeri *plura* pro *uita*; II 2 rectissime *qui* in *quorum* mutavit (quod iam vidit van Buren, cum priores contrarium testati essent); II 3 veram lectionem *populi Romani originem* clare restituit, non obscuravit; II 8 praebet Maii *etiam* pro *iam*; II 11 adest Maii *planeque* pro *plane* (quod in *ac plane* mutaverant); ibidem adgnovi *ut*, quod 'vix apparere aut ne vix quidem' Maius, deesse posteri affirmant; mox *circuitu* fecit ex *circumiectu*, quod iusto sublimius dictum non iam dudum offendisse viros doctos valde miror; II 28 locutio vix tolerabilis *ea sunt enim demum non ferenda in mendacio* ut leviter ita feliciter mutata in *ferenda mendacia* et sensui satis fecit et clausulam effecit gratissimam ex consuetudine Ciceroniana formatam (gerundivo scilicet adhibito, cf. I. Wolff, De clausulis Ciceronianis, annal. phil. suppl. XXVI 629); II 40 praeripuit Madvigii *quingentos* pro *centum*; ibidem *liticinibus* correcto in *cornicinibus* delevit testimonium unicum, quod quidem satis certum videbatur exstare, collegii liticinum; II 43 *retineat* aperte praestat lectioni primariae *retinet*, et *uniusque* correctura, dummodo recte legerim litteras obscurissimas, egregie medetur loco depravato *omneque*; II 48 Maii *inmanitate* pro *initate*; II 51 addidit *iste* ubi Mueller *is* desideraverat; II 52 delevit *quo* ante Madvigium et *expopuloque* mutavit in *pulsoque*, ut Cicero et paulo infra scripsit; II 61 addidit *corpus*, ubi *mortuum* pro substantivo positum parum apte legebatur; paulo post ex *decemvirum* fecit *decemvirum unus*, quod Steinacker coniecerat; III 47 praeclare

ad hunc emendavit, ubi librarius IhUC scripsit quod est nihili; cf. et paginas infra transcriptas. En habes viginti quattuor emendationes eximias a correctore praebitas, quae accedunt ad sescentas iamdudum ab omnibus editoribus receptas. Minime tamen equidem dubito, quin etiam multo plures loci ab emendatore sanati sint. Cave enim credas omnes eius adnotationes exiguis gracilibusque litteris adpictas aut lectas esse aut omnino legi posse, siquidem in tot paginis obscurissimis litterae magnae et crassae scripturae primariae aegre conspiciuntur. Accedit quod primariae scripturae litterarum modulus sibi constat, locus est certus, in lineis scilicet, emendator vero modo superius modo inferius, modo maioribus modo minutioribus litteris, quae ipsae modo diligentius modo neglegentius pictae sunt, modo spatiosius modo spissius scripsit, prout per spatium et per ambitum correcturae licebat, unde difficultas dispiciendi in membranis postea accurate ablutis et abrasis multiplicatur. Multos igitur locos, qui a librario perperam traditi correctoris manum experti non esse videntur, re vera notulis non iam legibilibus sanatos esse mihi persuasi, nonnullis correcturae vestigia obscura crevi, dispicere nequiquam conatus sum. Quae cum ita sint, etiam id crimen infirmatur, quo emendatorem parum diligenter munere suo functum esse insimulaverant, cum alia correxisset alia praetermisisset. Quod utrum (vel quotiens) fecerit necne, diiudicare non possumus, cum ita habitum codicem teneamus. Quo igitur acrius correcturarum vestigia perscrutatus sum, ut de emendatoris ingenio atque indole iudicare possem, eo magis et optimum et diligentissimum eum testem esse codicis antiquissimi intellexi, ex quo noster codex descriptus est. Cur enim aliud eum exemplar adhibuisse ponamus, non video.

His perspectis meum esse duxi ubique emendatore duce uti, nisi ubi verba codicis ad orthographiam redegit a nostra consuetudine alienam, a qua discedere nolui.

Quid denique de thesi sentiam, quam Carolus Pfaff in dissertatione 'De diversis manibus quibus Ciceronis de republica libri in codice Vaticano correcti sunt' (Heidelbergae 1885) proposuit, explicandum mihi est. Confirmat enim et probare studet nisus nova collatione partis alicuius codicis ab A. Mau confecta, non ab uno sed a duobus correctoribus emendatum esse codicem, quorum alter ipsum codicis archetypum, alter alium librum ne ipsum quidem levioribus gravioribusque carentem corruptelis adhibuisset. Posse emendationes a duabus manibus illatas esse plane negare equidem nolo, quamquam nisi I 58 *excluso tarqui-*

nio nusquam fere id mihi persuasi: posse id ita comprobari, ut aliquid utilitatis inde percipias, vix credo. Vide quaeso, quam multis locis Mau, qui duas correctorum manus dispicere posse sibi visus est, dubius haeserit, utrum *c* an c^1 (ut Pfaffii siglis utar) correcturam tribueret; neque ubi iudicium fecit, id certum ac iustum esse ullo modo confidas. Ubi enim ipsae litterarum umbrae pallidissimae plus semel divinantur potius quam dignoscuntur, quam arduum sit duas manus cernere — quod et in codicibus non palimpsestis et clare legibilibus saepe difficillimum esse omnes earum rerum periti non ignorant —, per se liquet. Accedit, quod scriptura correcturarum variis ex causis minime sibi constat, ut iam supra exposui. Desperavi igitur rebus ita compositis paulo, postquam codicem conferre atque id spectare coeperam, ut manus cernerem, me de hoc argumento quicquam certi proferre posse, neque eius rei in editione adornanda rationem habui. Quod ut desperarem, et eo adductus sum, quod non ipsum codicem sed ectypum photographicum conferre mihi licuit, in quo, cum colores absint, tales quaestiones institui vix posse nemo nescit. Sed etiam si cui forte licebit in ipsis membranis omnes correcturas perlustrare examinare inter se comparare — quod, nisi folia nunc religiose singillatim conservata in unum conferentur omnesque loci accurate comparabuntur, fieri non poterit — certa eum (nedum graviora) effecturum esse non credo.

Sed et ceterae rationes, quibus ad aliud exemplar conlatum nostrum codicem correctum esse demonstrare Pfaffius conatus est, non sufficiunt ad thesin satis probandam. Attulit locos complures, quibus verba librarii adeo recedunt a textu genuino a correctore allato, ut errore ac neglegentia stupidi scribae parum diligenter exemplum describentis tantam discrepantiam ortam esse sane vix veri sit simile; unde ex alio atque librarii exemplari emendationes hausisse correctorem conclusit. Sunt vero in iis locis nonnulli, qui ad aliam rationem explicandi confugere nos cogant. Fuit videlicet exemplum codicis Vaticani ex iis, quae et varias lectiones et additamenta praeberent nec glossis carerent. Quod cum describeret librarius indoctissimus, pro stultitia sua nunc emendationem sprevit nunc variam lectionem pro additamento habuit et iuxta eam posuit, quae erat in textu, nunc glossam pro lectione genuina recepit. Multorum locorum, quibus rem ita se habere confirmatur — quod et per se veri simillimum esse palaeographiae quam dicimus peritos non est quod moneam — satis habeo eos afferre, quos Pfaffius sua causa testes esse voluit. I 13 *ex-*

per ex
perpoliti ortum esse apparet aut ex *expoliti* aut ex *per-*
perlata
politi archetypi, item II 55 *sublataperta* ex *sublata* vel
stellis
sim.; I 22 *astellisis* ortum ex *astris* glossa male intrusa; II 45 *discite adq. cognoscere* (pro *discite adgnoscere* quod
ad
restituit corrector) aperte ortum ex *discite cognoscere* vocula *adq.* prava coniectura conficta; I 58 ubi *graecos* li-
graecos
brarius, *graios* corrector praebet, *graios* fuisse in archetypo, glossam genuinae lectioni librarium praetulisse satis manifestum est; II 26 *eoistii* (pro *eis otii*) aperte natum ex
o
eistii. Quoniam igitur evicimus variis lectionibus glossisque exemplum codicis Bobiensis ornatum fuisse, sive a librario sive a correctore inter lineas vel in marginibus additis, facile omnes discrepantiae, quae sunt inter librarii et correctoris verba, vel maximae explicantur, nec iam opus est fingamus aliud exemplar a correctore adhibitum. — Ipsum codicis nostri exemplar versus 35 fere litterarum habuisse ex more antiquo computatis iis locis, quos librarius omisit vel repetivit, post Strelitzium rectissime statuit Pfaffius p. 5 adn. Scriptura capitali illud exemplar exaratum fuisse et per se veri simile et locis haud paucis probari potest, quibus litterae E et F et T (in scriptura unciali satis diversae) permutatae sunt, velut II 25 (p. 283 b 6) FUMATFRRET pro FAMAFERRET, III 12 (p. 205 a 10) MAGNIEICUM pro MAGNIFICUM, V 6 (p. 199 b 13) ADFLICTIS pro ADELICTIS, sim. [Plura dedi Herm. LI 267 sqq.]

Haec hactenus; neque enim nostrum de omnibus correcturis disputare, sed recensionis tantum fundamenta iacere.

Postremo moneo paucis locis ipsum librarium menda sua in exarando correxisse, quod suo loco in apparatu critico adnotavimus. Neque igitur hic illic verba perperam geminata iam illum ipsum expunxisse plane infitias ire possumus: longe tamen maximam partem etiam harum correcturarum leviorum emendatori deberi certum est. Quod vero de singulis punctis (plerumque evanidis!), utrius manus essent, diiudicare Mau conatus est, valde miror. Quo tandem modo fieri potest, ut in palimpsesti foliis diligenter ablutis, quis punctum vix conspicuum pinxerit, dignoscatur? Quid quod etiam hoc suspicati sunt, cum litterae falsae partim punctis notatae partim lineolis transversis deletae sint, duorum correctorum hanc esse operam, tamquam unius

esse non possit tum hac tum illa tum utraque ratione uti! Tamquam, qui semel litteram expunxerit, ei nefas sit linea deletionis signo uti! Heu grammaticorum nimiam subtilitatem, qua etiam mortuos severa lege obstringunt! Immo accuratius inspectis talibus locis tam saepe utramque rationem adhibitam inveni, ut hanc fuisse correctoris consuetudinem mihi persuaserim, utque etiam, ubi alterutrum dispici potest, utrumque fuisse verisimile fiat, cum praesertim multis locis, quibus in tabulis phototypicis aut lineam aut punctum videram, in ipsis membranis alterum quoque adgnoverim. Nimiam tamen operam huic quidem quaestioni dare et tempus terere nolui; posui quod videram, libenter manus daturus, si quis forte plures lineas pluraque puncta dispexerit.

Reliquum est, ut, quo modo apparatum criticum instituerim, exponam. Quoniam igitur id maxime muneris mei esse duxerim, ut, quid librario quid correctori deberetur, quam clarissime appareret — cum hoc van Buren in transcriptione sua plane neglexerit —, aptissimum esse ad rem existimavi diversis typis (quos dicimus) uti. Itaque per totum librum litteris maiusculis exprimenda curavi omnia quae ipse librarius ***P*** scripsit, minusculis quae corrector *p* addidit. Litteras minore modulo ab ipso librario pictas (quae crebrae sunt in versuum finibus spatii angusti causa) significare nolui, quia haec res non solum ad textum et ad recensionem minime spectat, sed ne rei palaeographicae quidem causa interest singillatim ea enumerari. Iterum tamen atque iterum monitum te volo, ne putes correctorem minusculis litteris scripsisse: scriptura semiunciali is (librarii ipsius scilicet coaevus fere) et ipse usus est, quamvis multo minores et graciliores sint eius litterae.

Litteras lineis transversis deletas ita signavi, ut lineolam infra ponerem: A̲

Ligaturas saepius unco infra posito significavi: AЄ͜

V. Transcriptio quinque paginarum.

Paginas 26, 47, 299, 111, 114 cum van Buren maiore vel minore ex parte non transcripserit, quia legere non potuit, subiungo earum paginarum transcriptionem.

pagina 26 (II 69).

TIBIISATꝗ·UT	ЄXꝺISSIⲘIL
INCANTUIꝑ	LIⲘARUⲘUO
SOACUOCIBUS	CUⲘⲘOꝺЄ

CONCϵNTUS	RATIONϵCON
ϵSTqUIδAⲙ	CORSTAⲙϵN
TϵNϵNδUS	ϵFFICITURϵT
ϵXT̲δISTINC	CONGRUϵNS
TISSONISqUϵ¯	SICϵXSUⲙ
INⲙUTAṄ̲TU¯	ⲙISϵTINFIⲙIS
AUTδISCRϵ	ϵTⲙϵδIISϵ̲T̲
pANTϵⲙAU	INTϵRIϵCTIS
RϵSϵRUδITAϵ	ORδINIBUS
FϵRRϵNON‿	ϵTSONISⲙO
pOSSUNTISqUϵ	δϵRATARATIO
CONCϵNTUS	NϵCIUITASCO¯

col. I. 9 'INⲙUTANTϵⲙ *ex* e *facta* u' *falso Dur.* 12 Aϵ *ligatae*

col. II. 9 'INFIⲙ^is^ .. ⲙϵδIIS *erasae sunt* IS, *opinor, male a 1 dissectae, non opus est ut* ϵT *inseras' male Dur.* '*V. 10, init., fortasse* ϵS, *non* ϵT; *ad fin., de* ϵT *litterarum deletione dubitari potest' falso vB.* '*V. 13, init., fortasse* UT, *non* ϵT' *falso vB.*

pagina 47 (III 24)

? ? ? ? ? ?	
OⲙNIqUϵpA‿C	ACCϵSSISSϵTI¯
TOTϵSApIϵNTIA	pϵRARϵqUAⲙ
b	
IUUϵTAUGϵRϵ	pLURIⲙISFRUI
OpϵSAⲙpLIFI	UOLUpTATIBUS
CARϵδIUITIAS	pOLLϵRϵRϵGNA
pROFϵRRϵFINϵS	RϵδOⲙINARI
UNδϵϵNIⲙϵS	IUSTITIAAUTϵ̄
SϵTILLALAUSI¯	pRAϵCIpITpAR
SUⲙⲙORU‿ⲙ	CϵRϵOⲙNIBU‿S
IⲙpϵRATORU¯	CONSULϵRϵGϵ
INCISAⲙONU	NϵRIhOⲙINU
ⲙϵNTISFINIS	SUUⲙCUIqUϵ
IⲙpϵRIIpROpA	RϵδδϵRϵSACRA
GAUITNISIALI	pUBLICAALIϵNA
qUIδδϵALIϵNO	NONTANGϵRϵ

col. I. 1 qUϵpA‿C *non plane certa, sed* 2 -to te sapientia *distinguendum esse certissimum iudico, cf. infra* si sapientiae pareas; *edebant* omnibus quaeritote. Sapientia *Mai alii* OⲙNI-B////S//// *vel* OⲙNIⲙO//// *legebat Detlefsen, unde* omnibus sumitote *vel* omni monetote *coniecit Ha.; ipse tentavi* omni modo cer|to

te *et* omni momen to te, *taliaque in codice, çum iterum atque iterum locum obscurissimum examinarem, dispicere aliquotiens mihi visus sum, donec veri simillimum esse intellexi id quod quamvis dubitanter et supra et in textu posui* 3 IUUET *Dur. vB.* 4 AMPLIFI CARI *Mai Dur. Detlefsen* 6 FINIS *Detlefsen*

7 unde ... 13 propagavit *primus legit Detlefsen* unde enim *potuisset* [Alexander] summus *ille* imperator, *qui* in *Asia olim* [armis] finis imperii propagavit *Mai et editt. ante Halmium (supplementis inclinatis litteris scriptis, dubiis uncis inclusis)*

11 MONI|MENTIS *Detlefsen Ha.*

col. II. *totam certissime legi, cum Mai Dur. Detlefsen de aliquot verbis dubitaverint, vB. dimidiam fere partem plane cernere non potuerit.*

pagina 299 (III 45).

AGUNTRAPIUNT	GAUERIMESSE
TENENTDISSIPANT	REMP·QUAMI
QUAEUOLUNT	STAMQUAETO
POTESNETUM	TAPLANESITIN
LAELINEGARE	MULTITUDI
REMESSEILLA¯	NISPOTESTATE
PUBLICAMQU	NAMSINOBIS
POPULISINTO¯	NONPLACEBAT
NIAQUONIA¯	SYRACUSISFUIS
QUIDEMPOPU	SEREMP·NEQUE
LIESSEREMUO	AGRIGENTINEQUE
LUMUSREMP·	ATHENISQUM
TUMLAELIUS	ESSENTTYRAN
ACNULLAMQUI	NINEQ·HIQUM
DEMCITIUSNE	DECEMUIRINO¯

col. I. *totam certo legi, cum Dur. Detlefsen vB. de aliquot verbis litterisve dubitaverint.*

col. II. 2—3 *legit Detlefsen;* 'rem publicam *quam quae* to|ta' *Mai* 4—6 *legi certo;* TAO//////P//|PU////////////|NI/S/LS///////| *Detlefsen* 'to ta *sit in multitudinis potestate*' *Mai; nihil Dur. vB.* 7 NAMSINOBIS *esse in* **P** *multo denique veri similius visum est quam, de quo aliquamdiu dubitavi,* MODOUT *vel tale aliquid*] '*plane ut* nobis' *Mai* MOL////////OBIS *Detlefsen* m?o? ..... n?obi?s *vB.* 8 PLACEBAT *legi cum Maio* PLACU/// *Detlefsen, unde* placuit *Ha. Mue.* (pla ..... *vB.*) 10 NEQ·? *Detlefsen vB.*

11 NEQ· *Detlefsen* NEQE? *vB.* 14 NEQ· *legi ut Maius* NE

Detlefsen NEC *vB.* hI^{c} *legi cum Detlefsenio* hI *Dur. vB.* **15** NO¯ *esse in* ***P*** *multo veri similius est quam, quod legebant,* NEC *('ambiguum est in codice utrum sit* nec *an* neque' *Mai)*

pagina 111 (IV 2).

GRATIAMQUA¯	LARGITIONE¯
COMMODE	QUAERUNT
ORDINESDES	ALIQUOPLEBI
CRIPTIAETA	SCITOREDDE¯
TESCLASSES	DORUMEQUO
EQUITATUSI¯	RUMCONSI
QUOSUFFRA	DERATENUNC
GIASUNTETI	CETERAQUAM
AMSENATUS (a supra S)	SINTPROUISA
NIMISMUL	SAPIENTERAD
TIIAMSTULTE (s supra TI)	ILLAMCIUIU¯
HANCUTILI	BEATȦEETHO
TATEMTOLLI	NESTEUIUE¯
CUPIENTIBUS	DISOCIETATEM
QUINOUAM	EAESTENIM

col. I. 10—15 *non legerunt Dur. vB.* 11 *supra* TI *praeter* s *etiam alia scripsit* ***p*** *quae dispicere non potui*

col. II. 9—12 *et* 14 *partim non legerunt Dur. vB.*

pagina 114 (IV 4).

OMNIACON	LIUSPRAECLA
CEDUNTIN	REINTELLEGO
AMOREIUUE	SCIPIOTEINIS
NUMPRAE	GRAECIEDIS
TERSTUPRUM	CIPLINISQUAS
TENUIṠṪĖṄÜ	REPRENDIS
İSANEMURO	CUMPOPULIS
DISSAEPIUNT	NOBILISSIMIS
Ṭ̱I̱IDQUODEX	MAL^{le}QUAM
CIPIUNTCON	CUMTUOP$_{la}$
PLEXUSENIM	LATONELUC
CONCUBITUS	TARIQUEM
Q·PERMITTUNT	NEATTINGIS
PALLIISINTER	QUIDEMPRAE
IECTISHICLAE	SERTIMCUM

col. I. 6—15 *maximam partem om. vB.* 14—15 *primum* pallas inter pecus *legit, deinde cl. Ian. Nepot. XV 19* palliis interiectis *esse in P perspexit Mai; male* PALLXSINTER|PECUS *Detlefsen*

non

col. II. 5—15 *om. vB.* 6 REPRENDISTA⁻ *legere mihi visus sum, sed displicet sensus; num* REPRENDISTI? 9 *post* MAL 1

le

littera erasa MALI *Detlefsen* 10 PL ATIONE *Detlefsen* 11 LA *deletas esse veri simile, sed nihil certi dispicere potui*

VI. De fragmentis aliunde petitis.

Fragmentis a Maio ceterisque editoribus collectis quae adderem non habui, sed, ut par erat, ad editiones novissimas recognovi, ex quibus haud paucos locos emendatiores proponere potui. Imprimis Lactantii editio a Brandtio, Augustini (de civitate dei) a Hoffmanno, Nonii a Lindsayo curata me iuverunt; in Ennianis Vahleni curas utilissimas mihi fuisse vix est quod moneam.

VII. De Somnii recensione.

Somnium Scipionis ex libro de re publica sexto excerptum in permultis codicibus traditum esse aut inter alia scripta Ciceroniana aut Macrobii in ipsum commentariis — qui et ipsi magnam eius textus partem integram exhibent — praefixum subiunctumve inter omnes constat. Horum codicum plerique iam dudum a sescentis Somnii editoribus excussi variarumque lectionum nubes ingens collecta est. Vetustiorum editorum subsidia, in quibus ut fieri solebat bona cum vilibus spuriis dubiis incertis miro modo mixta sunt, praeter ceteros corraserunt novamque ipsi materiam attulerunt cum Fridericus Osann in editione rei publicae (Gottingae 1847) tum Ludovicus Ianus in editione Macrobii, vol. I. (1848). Qui quamquam ad morem aetatis suae multa, quae pretii sunt nullius, inutili diligentia conquisita proposuerunt, temere tamen egit Carolus Halm, quod plane abiectis eorum praesidiis — nisi quod codicis P collationem Iani in usum suum convertere dignatus est — solis fere suis Monacensibus (licet bonis) in recensendo Somnio uti voluit. Mihi Osanni et Iani praesidia perscrutanti et cum Halmianis conferenti Bambergensis — quippe qui Macrobii commentariorum fons est purissimus — Benedictoburanus Sangallensis Gothanus nec non Rehdigerani, qui et ipsi codices saeculis X.—XIII. exarati ne vetustate quidem Monacensibus cedunt, haudquaquam minoris fidei testes visi

sunt quam illi, cum Osanni Dresdensibus Vindobonensibus ceterisque codicibus ut recentioribus ita vilioribus careri posse mihi persuaserim. Sed ne tot codicum testimoniis sat amplum apparatum criticum textui subdere cogerer, suppressis omnibus singulorum librorum lectionibus, nisi quae commemoratione vere digni essent, ea tantum attuli, quae pluribus communia non taceri interesset.

Hos igitur codices per totum Somnium adhibui:

B = Bambergensls M. IV. 15 (class. 38, cf. catal. I 2, 39), saec. XI., collatus a Iano.
C = Benedictoburensis 112 = Monacensis lat. 4612 saec. XII., collatus a Iano, cui M audit.
E = Ratlsbonensls Emmeranus G 3 = Monacensis lat. 14619, saec. XI/XII., collatus a Halmlo.
F = Frlsingensis 162 = Monacensis lat. 6362, saec. XI., collatus a Iano et Halmio.
G = excerpta e codlce S. Galll in exemplari quodam edltionis Gryphlanae anni 1550, cf. Ian p. LXIX sq.
M = Mediceus bibl. Sanctae Crucis plut. XXII sinistr. cod. IX., saec. XI., collatus a Baitero; desinlt in § 26.
P = Parisinus 6371 saec. XI, collatus a Theodoro Pressel ln usum Iani.
R = Ratisbonensis Emmeranus E 59 = Monacensis lat. 14436, saec. XI., collatus ab Halmio.
T = Tegernseensis 1471 = Monacensis lat. 19471, saec. XII., collatus ab Halmio; incipit in § 15.
U = Rehdigeranus 105 (olim S. I. 5. 27) saec. XIII., collatus a Fr. Haasio in usum Iani.
V = Vaticanus lat. 3227, saec. XI., collatus a Maximiliano Seibel (v. Abhandlungen aus dem Gebiet der klassischen Altertumswissenschaft, W. v. Christ dargebracht, München 1891, p. 15 sqq.).
W = Rehdigeranus 69 (olim S. I. 4. 20) saec. XII XIII., collatus a Fr. Haasio in usum Iani.

Aliquotiens hos codices laudavi:

D = Darmstadiensis saec. XII/XIII., collatus ab Osanno.
I = Gothanus Ch. A. 869 saec. XV., collatus in usum Osanni a Wuestemanno.

Editiones quoque veteres omnes fere codicum instar sunt, quarum semel bisve has attuli (cf. Iani prolegomena):

v = editiones Venetae annorum 1472. 1500. 1513.
i = editio Iuntina anni 1515.
c = editiones Colonienses Arnoldi Vesaliensis annorum 1521. 1526. 1527.
g = editio Gryphiana anni 1550.

Restat ut de codicum inter se rationibus quid sentiam disseram. Quo de argumento Ianus et Halmius tacere maluerunt, Osannus p. XX nullum adhuc repertum esse codicem dicit, qui vel vetustatis nota vel praestantiae laude ceteros ita praecesserit, ut pro duce quem secure sequamur certo haberi possit; esse alios quidem meliores alios deteriores, nec tamen ea lectionis ratione inter se discrepare, ut certae familiae eorum dignosci queant. Cui iudicio, quamvis factum sit nondum excussis ipsis codicibus vetustissimis — ignorat enim Osannus libros **CEFGMPRTV** —, tamen etiam nunc assensurum esse quicumque apparatum meum perlustraverit confido. Quod enim Seibel l. c. p. 22 unius generis esse codices **VFRBI** probare conatus est, non satis firmis nititur rationibus. Nam paucis locis, quibus illi consentiunt, plures fere obstant, quibus aut **V** aut ceteri cum aliis faciant contra familiares suos, quos quidem Seibel statuere voluit. Sed et ceteris omnibus libris ita praestare **V**, ut pro duce haberi possit, equidem infitior. Quod fusius explicare supersedeo: inspice apparatum meum, quin adi ipsam Seibelii dissertationem parum accurate institutam — nam et nonnullis locis de scriptura **V** dubitantem me reliquit —: iam ita se habere rem intelliges. Id unum concedo artius cum **V** cohaerere Vindobonensem LVI 8 saec. XIV.; sed talium necessitudinum, si quem animus feret omnes Somnii codices recentiores excutere, satis multas inventum iri patet. Acquiescamus igitur necesse est in Osanni iudicio, quamvis inviti: nam quid molestius editori quam codicum rudis indigestaque moles?

In Macrobianis editione Eyssenhardtii usus sum, sed et hic illic editionem Iani adhibui. Cum codicem Macrobii multo meliorem fuisse pateat quam nostri, saepius eum secutus sum quam priores editores.

Ut hunc libellum in publicum emittere possem, quamquam iis ipsis diebus, quibus typis describi coeptus erat, ad officium militare vocatus eram, factum est insigni liberalitate praefecti eius cohortis, cui adscriptus sum, qui mihi ad hoc opus conficiendum quadraginta dierum otium permisit. Quo temporis spatio licet festinanter tamen non nimis neglegenter opus absolutum esse ut confidam, inducor eo, quod P. Hoppe et W. Kroll in plagulis corrigendis humaniter mihi adfuerunt. Passim me adiuvit frater Helmut. Tabulas photographicas, quas in calce huius libri subiunxi, paulo ante bellum etiam in Italia coortum benigne intercedente P. Ehrle nactus sum. Bibliopolae honestissimi liberalitatem ac benevolentiam in editione non plane solito

more instituenda plus semel expertus sum. Quibus omnibus gratiam habeo maximam.

Wratislaviae, mense Julio 1915. K. Z.

Prolegomena ad editionem alteram.

Nova librorum Ciceronis de re publica editio, quae exemplaribus editionis primae paene omnibus divenditis iamiam desideratur, ita instituta est, ut prisci libri singulae paginae a me revisae et prout opus erat emendatae phototypica arte refingerentur. Licuit mihi igitur quocumque loco a vero me tunc temporis recessisse aut ipse aut alii intellexerant, veriorem lectionem restituere. Atque emendavi locos tam multos, ut paucae paginae editionis anni 1915 plane intactae remanserint. Quarum emendationum maiorem partem meo ipsius iudicio usus, minorem consilia aliorum secutus intuli. Nam cum in res a Cicerone tractatas inque fontes ab eo adhibitos his XIV annis complures viri docti acriter inquisiverint — ex quibus satis habeo Galbiatium (De fontibus M. Tullii Ciceronis librorum qui manserunt de re publica et de legibus quaestiones = Pubblicazioni della R. Accademia Scientifico-Letteraria, facoltà universitaria di filosofia e lettere, II, Milano 1916) et Eduardum Meyer (Cäsars Monarchie und der Prinzipat des Pompeius) commemoravisse eosque qui eius sententiam aut impugnaverunt aut defenderunt —, de textu et verbis Ciceronis hi tantum viri quod sciam aliquid protulerunt:

Philippson in Berl. Phil. Wochenschr. 1918, 414 sqq.
M. Boas in Museo (Maandblad voor Philologie en Geschiedenis) 26 (1919), 152 sqq. et Berl. Philol. Wochenschrift 1920, 931 sqq.
E. Hauler in Wiener Studien 42 (1920/21), 90 sq. et 182 sqq.
C. Brakman in Mnemosyne 49 (1921), 295 sqq., 364 sqq., 382 et 51 (1923), 381 sqq.

Palimpsesti Vaticani editio phototypica (cf. supra p. VI) adhuc in lucem non prodiit; errat Schanz-Hosius, Gesch. d. röm. Lit. I, 497. Editiones prodierunt anno 1916 Caroli Pascal in Corpore Scriptorum Latinorum Paraviano, quod in aedibus Io. Bapt. Paraviae et sociorum Augustae Taurinorum paratur, quae editio Muellerianam plerumque sequitur (mea enim editori nondum praesto erat) exceptis aliquot locis, quos editor coniectando sanare conatus est (cf. p. XXXII), et anno 1922 U. Pedrolii (Della Reppublica libri sei, testo riveduto e illustrato da U. P. Parte I, libri I. et II., Florentiae apud Sansonium), cuius exemplar ex bibliothecis Germanicis vel bibliopolae ope nancisci frustra conatus, cum

ex censura, quam G. Funaioli in Rivista di filologia classica 2 (1924), 127 sq. tulit, cognoverim tironum potius in usum eam esse compositam, non iam admodum doleo, quod non mihi licuit eam inspicere, cum praesertim rem criticam Pedrolium parum curasse eo videatur probari, quod meam editionem anni 1915 non adhibuit. Novissime accessit in „The Loeb Classical Library" Londinii et Novi Eboraci 1928 editio a Clinton Walker Keyes parata et versione Anglica aucta, qui de suo nihil fere ad textum contulit.

Restat ut eos locos breviter enumerem, quibus ab editione anni 1915 recessi, de quibusdam propediem alio loco accuratius disputaturus; nolui tamen eos commemorare (qui sunt multi), quibus verba Ciceronis aliter distinxi atque ante hos XIV annos.

p. **4, 19** lac. post *clades* statui cl. de or. 3, 2, 8 **5, 19** *fulminibus* in textu posui **13, 16** ⟨*ex*⟩*cogitatum* scripsi cl. p. 14, 16 **19, 1** (Lael.) posui pro errato (Scip.) **19, 4** *catus* in textu reliqui **19, 9** attuli Philippsonii coniecturam *observant Iones* (aperte falsam) **21, 16** *de eo loco* Nonii p. 85, 19 praetuli lectioni eiusdem p. 289, 8 *de caelo*. **22, 22** post *nemo* semicolon posui **26, 2** *et* ⟨*ut*⟩ scripsi cum Hoppio **28, 4** expuli mendum *aliquod* a me olim ex Muelleriana expressum **29, 12** recepi Nonii *esse posse* **31, 5** *eo nomine* delevi cum Madvigio aliis **32, 11** contra Boam bis retinui *quod* cl. 25, 27. 26, 25. 27, 19. 27. 28, 3 **36, 7** expuli errorem *innumerabilis* **37, 4** restitui *idem* codicis, **22/23** ita distinxi, ut verba *licet ... metuas* pro parenthesi sint **38, 10** attuli Steinackeri coniecturam valde probabilem *dura* pro *dia* **39, 18—20** ubi verba *cave ... multitudinem* pro parenthesi habueram, nunc mutato *autem* in *aut* (cum Orellio) ante *cave* colon, post multitudinem signum exclamationis posui **40, 10** recepi Klotzii ⟨*ec*⟩*ferunt*, eieci *et* cum Nonio **42, 11** cum eodem *magnam* eieci **48, 2** recepi Osanni ⟨*ad*⟩*esse* **27** ipsius Ciceronis correcturam *Phliasios* **50, 14** conieci *obiecta*⟨*que*⟩ **52, 12** recepi *tunc* Nonii et Isidori **65, 9** *uniusque* correctoris satis certum duxi **68, 15** certam demum emendationem *perpolito* inveni **73, 5** recepi Moseri *oneri*, **14** *nec* ante *voluptatibus* inserendum esse conieci **74, 11** Steinackeri coniecturam paulo mutavi, ad **75, 19** monui de testimonio Cic. ad Att. 6, 1, 8 **77, 14** temptavi ⟨*feram*⟩ *frenat*, **17** recepi *inmani* L. Muelleri, **19** conieci *impotenti* **83, 23** expuli *non* olim perperam cum Leopardio post *verendum* intrusum, **24** temptavi *etiam* ⟨*ipse*⟩ **90, 27** recepi Muelleri *geruntur* **91, 23** temptavi *sunt*⟨*que*⟩, **26** scripsi *et* ⟨*ut*⟩ **93, 1** *eum* addidi cum Baitero **96, 23** scripsi *causam* **100, 8** eieci *tum*

cum Nonio 68, 13 101, 3 adnotavi Brakmani commenta, 27 meum *efficiebant* 104, 15 adnotavi Philippsonii coniecturam 105, 2 recepi Bergkii *effingere,* 6 conieci *exposuit* 115, 10 temptavi *qui⟨que⟩ colerentur[que]* 119, 13 temptavi *perturbent.*

Somnii Scipionis editionem plenam et absolutam et spisso apparatu instructam adhuc desiderari M. Boas iure monuit. Cui desiderio ne ego nunc satis facerem, et temporis angustiis et huius bibliothecae huiusque libri lege de qua supra dixi impediebar. In revidendo textu Hauleri consilia (l. c. p. XXX) his locis secutus sum: 124, 15 ante *regem* distinxi 22 *itaque* et 131, 19 *angustata* et 132, 8 *non* et 18 *descriptionem* codicum restitui. Locis vero 132, 16. 133, 1. 134, 5. 19. 135, 3, quibus ego Macrobio testi fidem habueram, Hauler codicum auctoritatem pluris duxit, re diu deliberata iterum cum Macrobio feci, quem etiam 129, 7 et 18 secutus sum, alio loco rationem redditurus. 126, 14 temptavi *conferet* 129, 23 scripsi *quid hoc* ex versione Planudis *τί τοῦτο,* 135, 4 *in optimis* cum CG, denique 136, 5 *Fannio* codicum Servii restitui.

Pascalii editionem cum sero ex bibliotheca Monacensi nactus essem, fieri non iam potuit, ut coniecturas ab eo prolatas in apparatu critico commemorarem. Sunt igitur hae: 6, 2 *consilique* 14, 7 *astris stellisque caelo inhaerentibus* 20 *in caelo sphaerae* 19, 21 *si modo aliquid, valent ut* 24, 6 *adfluen⟨tibus copiis⟩* (cum Klotzio, cl. Cic. de off. 1, 153) 27, 8 *incitandam* 23/24 *moderari ... retinere* 28, 19 *ut Rhodii sunt ut Athenienses* 29, 16 *quoniam* pro *quorum* 33, 16 *docti expolitique* 47, 10 *et potentem* del. 77, 8 *beluam* del. 91, 17 post *imperare* distinxit (cum Orellio) 100, 3 *consuli* 104, 15 *suum, seu* 109, 23 *notam* pro *meam* (cum Iunio) 110, 18 *abunde ante* (cum eodem) 118, 15 *antiquorum* pro *quodam.* Haec velim apparatui addas; textum equidem non mutaverim, nisi quod de 19, 21 dubius haereo, Alani emendatio an Pascalii interpretatio sit praeferenda.

Dabam Gryphiae, mense Februario 1929. K. Z.

Testimonia de origine librorum de re publica.

Cic. epist. ad Q. fratr. 2, 13 (12), 1, scr. mense Maio a. 54: *ego me in Cumano et Pompeiano, praeterquam quod sine te, ceterum satis commode oblectabam, et eram in iisdem locis usque ad Kal. Iun. futurus. scribebam illa quae dixeram πολιτικά, spissum sane opus et operosum; sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita,*

sin minus, in illud ipsum mare deiciemus quod spectantes scribimus, aggrediemur alia, quoniam quiescere non possumus.

Cic. epist. ad Q. fratr. 3, 5, 1, scr. in Tusculano exeunte mense Octobri aut ineunte Novembri a. 54: *quod quaeris quid de illis libris egerim, quos cum essem in Cumano scribere institui, non cessavi neque cesso, sed saepe iam scribendi totum consilium rationemque mutavi. nam iam duobus factis libris, in quibus novendialibus feriis, quae fuerunt Tuditano et Aquilio consulibus, sermo est a me institutus Africani paulo ante mortem et Laeli Phili Manili* ⟨*P. Rutili*⟩ *Q. Tuberonis et Laeli generorum Fanni et Scaevolae, sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo statu civitatis et de optimo cive — sane texebatur opus luculente, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis afferebat —: hi libri cum in Tusculano mihi legerentur audiente Sallustio, admonitus sum ab illo multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de re publica, praesertim cum essem non Heraclides Ponticus sed consularis, et is qui in maximis versatus in re publica rebus essem; quae tam antiquis hominibus attribuerem, ea visum iri ficta esse; oratorum sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse, ad eos tamen rettulisse quos ipse vidissem; Aristotelem denique, quae de re publica et praestante viro scribat, ipsum loqui. commovit me, et eo magis quod maximos motus nostrae civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores quam illorum aetas qui loquebantur. ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens offenderem quempiam. nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. puto enim te existimaturum a me illos libros non sine aliquo meo stomacho esse relictos.*

Cic. ad Att. 4, 16, 2, scr. Romae exeunte mense Iunio aut ineunte Quintili a. 54: *Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. sed nosti genus dialogorum meorum. ut in oratoriis, quos tu in caelum fers, non potuit mentio fieri cuiusquam ab iis qui disputant nisi eius qui illis notus aut auditus esset,* ⟨*sic*⟩ *hanc ego de re publica quam institui disputationem in Africani personam et Phili et Laeli* ⟨*et*⟩ *Manili contuli. adiunxi adulescentes Q. Tuberonem P. Rutilium, duo Laeli generos Scaevolam et Fannium. itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prohoemiis ut Aristoteles in iis quos* ἐξωτερικοὺς *vocat, aliquid efficere*

ut non sine causa istum appellarem; id quod intellego tibi placere. utinam modo conata efficere possim! rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo.

Cic. ad Att. 5, 12, 2, scr. in medio mari medio mense Quintili a. 51: *sed tuas ... omni de rei publicae statu litteras expecto πολιτικώτερον quidem scriptas, quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros.*

Cic. ad Att. 6, 1, 8, scr. Laodiceae VI. Kal. Mart. a. 50: *itaque irascatur qui volet; patiar. τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ, praesertim cum sex libris tamquam praedibus me ipse obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. e quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio Anni filio. ille vero ante decemviros non fuit, quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post decemviros institutus est. quid ergo profecit quod protulit fastos? occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse actionesque composuisse, ne me hoc vel potius Africanum (is enim loquitur) commentum putes.*

Cic. ad Att. 6, 2, 3, scr. Laodiceae ineunte mense Maio a. 50 (cf. p. 48, 26): *Peloponnesias civitates omnes maritimas esse hominis non nequam sed etiam tuo iudicio probati Dicaearchi tabulis credidi. is multis nominibus in Trophoniana Chaeronis narratione Graecos in eo reprendit quod mare tantum secuti sint, nec ullum in Peloponneso locum excipit. quom mihi auctor placeret (etenim erat ἱστορικώτατος et vixerat in Peloponneso), admirabar tamen et vix adcredens communicavi cum Dionysio ... Arcadiae censebat esse Lepreon quoddam maritumum; Tenea autem et Aliphera et Tritia νεόκτιστα ei videbantur, idque τῷ τῶν νεῶν καταλόγῳ confirmabat, ubi mentio non fit istorum. itaque istum ego locum totidem verbis a Dicaearcho transtuli. 'Phliasios' autem dici sciebam, et ita fac ut habeas: nos quidem sic habemus. sed primo me ἀναλογία deceperat, Φλιοῦς Ὀποῦς Σιποῦς, quod Ὀπούντιοι Σιπούντιοι. sed hoc continuo correximus.*

ibid. 9: ... *eos libros quos tu dilaudas ...;* item ad Att. 6, 3, 3 (a. d. V. Kal. Quint. 50).

Caelius apud Cic. ad fam. 8, 1, 4, scr. Romae a. d. IX. Kal. Iun. aut paulo post a. 51: *tui politici libri omnibus vigent.*

Cic. div. 2, 1, 3, scr. a. 44: *atque his libris* (scil. de philosophia) *adnumerandi sunt sex de re publica, quos tum scripsimus cum gubernacula rei publicae tenebamus. magnus locus philosophiaeque proprius, a Platone Aristo-*

tele Theophrasto totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime.

Cf. praeterea epist. Att. 4, 14, 1. 6, 6, 2. 7, 3, 2. 13, 18. 13, 19, 3. fam. 9, 2, 5. Brut. 5, 19. Tusc. 1, 22, 53 sq. 4, 1, 1. leg. 1, 5, 15. 6, 20. 9, 26 sq. 2, 10, 23. 3, 2, 4. 13, 30 sq. 16, 37 sq. off. 2, 17, 60. Lael. 4, 14. 7, 25.

Testimonia de historia operis collegit A. Mai in praefatione.

Dialogi personarum conspectus.

Conveniunt feriis Latinis anni 129 in hortos Africani suburbanos et de re publica colloquuntur hi viri (cf. index):

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor Numantinus, L. Aemilii Pauli filius, natus 185/84, consul a. 147 et 134, censor 142, mortuus 129.

C. Laelius Sapiens, Scipionis amicus et eloquentia et studiis philosophicis nobilis.

L. Furius Philus, consul a. 136; de eloquentia eius cf. Cic. Brut. 28, 108.

M.' Manilius, consul a. 149, iuris prudentia nobilis (cf. Pomp. dig. 1, 2, 2, 39).

Sp. Mummius, L. Mummii Achaici frater, stoicus: cf. Cic. epist. Att. 13, 5. 6 a. 30, 2. Brut. 25, 94.

Q. Aelius Tubero Q. f. Aemilii Pauli nepos ex Aemilia Africani sorore, tribunus plebis ante a. 129, Gracchorum inimicus, propter nimiam stoicae severitatis adfectationem praetura deiectus a. 129, consul suffectus nescio quo anno (si fides habenda Pomponio dig. 1, 2, 2, 40), mediocris in dicendo, sed iuris admodum consultus.

P. Rutilius Rufus orator et historicus anno 129 adulescentulus cum colloquio interfuisset, 40 fere annis post Smyrnae Ciceroni de eo rettulisse fingitur; consul a. 105, postea exul Smyrnae usque ad obitum.

Q. Mucius Scaevola Augur, consul a. 117, gener C. Laeli, socer L. Crassi oratoris, iuris peritissimus, a. 88 Marii in senatu defensor.

C. Fannius M. f. Laeli gener stoicus idemque consul a. 122, orator clarus, rerum scriptor sincerus. De duobus Fanniis, C. f. et M. f., quos fuisse Cicero Brut. 26, 99 sqq. epist. Att. 12, 5 b. 16, 13 c, 2 contendit, cf. Münzer, Pauly-Wissowa R. E. VI 1987. Afuisse eum a colloquio secundo die suspicatur Mai cl. Lael. 4, 14. 7, 25.

Mutato saepius consilio denique auctor materiem per tres dies et ter binos libros digessit.

SIGLA

P = cod. Vaticanus lat. 5757[1]
p = corrector codicis
ABCꝺЄFG etc. = scriptura primaria codicis
abcdefg etc. = scriptura correctoris
A̲ = A lineola transversa deleta
Ȧ = A expuncta
Ȧ̲ = A lineola transversa deleta et expuncta
| = finis paginae in textu, lineae in apparatu
AЄ = ligatura litterarum AЄ
Sigla codicum Somnii explicavi p. XXVIII

NOTAE

vB. = van Buren (cf. p. VI)
Ba. = Bake
Bai. = Baiter
Bue. = Buecheler
Dav. = Davisius
Dob. = Dobree
Dur. = Du Rieu (cf. p. V)
Eys. = Eyssenhardt
Fr. = Francken Mnemos. n. s. XII. et XIII.
Ha. = Halm
Hein. = Heinrich
Heu. = Heumann in editione Lactantii
Hoffm. = Hoffmann in editione Augustini de civitate dei librorum
Lb. = Lambinus
Linds. = Lindsay in Nonianis
Mdv. = Madvig
Mae. = Maehly
Mo. = Mommsen
Mos. = Moser
Naeg. = Naegelsbach
Mue. = Mueller
Or. = Orelli
Schoe. = Schoell
Schue. = Schuetz
Turn. = Turnebus
Us. = Usener mus. Rhen. 56, 312
Va. = Vahlen

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER PRIMUS

[*Perierunt quaterniones I. et II. et quaternionis III. folium primum.*]

Cod. p.

63 * ⟨im⟩petu liberavissent, nec C. Duelius A. Atilius 1
L. Metellus terrore Karthaginis, non duo Scipiones oriens 1
incendium belli Punici secundi sanguine suo restinxissent, nec id excitatum maioribus copiis aut Q. Maximus enervavisset, aut M. Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis avolsum P. Africanus compulisset intra hostium moenia. M. vero Catoni homini ignoto et novo,
64 quo omnes | qui isdem rebus studemus quasi exemplari ad industriam virtutemque ducimur, certe licuit Tusculi se in otio delectare, salubri et propinquo loco. sed homo demens ut isti putant, cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus ad summam senectutem maluit iactari, quam in illa tranquillitate atque otio iucundissime vivere. omitto innumerabilis vi-
77 ros, quorum † singuli saluti huic civitati | fuerunt, et qui
16 sunt † procul ab aetatis huius memoria, commemorare

---

1 LIBERA|UISSEN (-SSENT *Dur.* -SSENT *Mau*) NEC^s. | AULUS| 3 ÉBELLI 4 QUI-|TUS 5 m̄ *s. l. p* 6 avorsum *Dobree* 8 QUISDEM 9 virtutemque] q *deletam esse dicit Mau* LICUITUSCULIS|E (t *vix cernitur*) 12 UNDIS|SET 15 „*P in eo erat, ut scriberet:* QUIA, *ex* A *statim fecit* S" *Dur., unde* quia *Ha. Mue.; equidem aliquid excidisse puto* 16 ⟨haut⟩ procul *Mai Ha. Mue.* ⟨non⟩ *Steinacker* ABABAETA|TIS *(errant Mau vB.)*

eos desino, ne quis se aut suorum aliquem praetermis-
sum queratur. unum hoc definio, tantam esse necessi-
tatem virtutis generi hominum a natura tantumque amo-
rem ad communem salutem defendendam datum, ut ea
vis omnia blandimenta voluptatis otique vicerit.
2 Nec vero habere virtutem satis est quasi artem ali-
2 quam nisi | utare; etsi ars quidem cum ea non utare 78
scientia tamen ipsa teneri potest, virtus in usu sui tota
posita est; usus autem eius est maximus civitatis gu-
bernatio, et earum ipsarum rerum quas isti in angulis
personant, reapse non oratione perfectio. nihil enim di-
citur a philosophis, quod quidem recte honesteque di-
catur, quod ⟨non⟩ ab iis partum confirmatumque sit, a
quibus civitatibus iura discripta sunt. unde | enim pie- 123
tas, aut a quibus religio? unde ius aut gentium aut hoc
ipsum civile quod dicitur? unde iustitia fides aequitas?
unde pudor continentia fuga turpi⟨tu⟩dinis adpetentia
laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis for-
titudo? nempe ab iis qui haec disciplinis informata alia
3 moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus. quin
etiam Xenocraten ferunt, nobilem in primis philosophum,
cum quae|reretur ex eo quid adsequerentur eius disci- 124
puli, respondisse ut id sua sponte facerent quod co-
gerentur facere legibus. ergo ille civis qui id cogit

---

1 SUO|RUMMALIQUA^e 2 QUAERATUR 4 TATU^d 5 BIS^u TOLUPTATIS^u 5 OTIQ^i· *scripturam genuinam defendit clausula* *cap. 2 respicit Lact. inst. 3, 16, 2* 9 PO SITAET^s 10 QUASI^iSTINAN GULIS 12 DUCATUR^i 13 non *add. Mai* quin *Krarup* iis *Mue.* his (is *Ha.*), *item 19* 14 civitatum *vel* -tium *Dobree cl. II 8* DESCRIPTA, *em. Ha.* 17 TURPIDI NIS *defendebat Mai, em. Hein.* 18 LAUORIB^b·| *sed* b *vix dispicitur* 21 PHILOSO FUM *corr. in* PUM^h *p* 22 QUE|RERETUR^i QUODADSEQUER|RETUR^n 23 *cf. Lact. inst. 6, 9, 6* 24 CUIUSQUID^{i i} *ante* civis *dist. Or.*

omnis imperio legumque poena, quod vix paucis per-
suadere oratione philosophi possunt, etiam iis qui illa
disputant ipsis est praeferendus doctoribus. quae est
enim istorum oratio tam exquisita, quae sit anteponenda
bene constitutae civitati publico iure et moribus? equi-
125 dem | quem ad modum 'urbes magnas atque inperiosas',
ut appellat Ennius, viculis et castellis praeferendas puto,
sic eos qui his urbibus consilio atque auctoritate prae-
sunt, iis qui omnis negotii publici expertes sint, longe
duco sapientia ipsa esse anteponendos. et quoniam
maxime rapimur ad opes augendas generis humani, stu-
demusque nostris consiliis et laboribus tutiorem et opu-
126 lentiorem vitam hominum reddere, et ad hanc | vo-
luptatem ipsius naturae stimulis incitamur, teneamus
eum cursum qui semper fuit optimi cuiusque, neque
ea signa audiamus quae receptui canunt, ut eos etiam
revocent qui iam processerint.

His rationibus tam certis tamque inlustribus oppo- 3
nuntur ab iis qui contra disputant primum labores qui 4
sint re publica defendenda sustinendi, leve sane inpe-
91 dimentum vigilanti et industrio, neque solum | in tantis
rebus sed etiam in mediocribus vel studiis vel officiis
vel vero etiam negotiis contemnendum. adiunguntur
pericula vitae, turpisque ab his formido mortis fortibus
viris opponitur, quibus magis id miserum videri solet,

---

2 FILOSOFI *„cernitur vestigium litterae nescio cuius super utramque* F" *Dur.* [h]IS, *unde* is *Ha.* iis *Mue.* 3 est] ЄTS[s]I QUЄ QU[a]Є[s]ЄT 4 °RATIO Q·SI[t] (*lin. add. p*) 5 IUR[i]Є 6 IN|PЄRIOSAIST 7 *Enn. ann. 579 V.*[2] [vi]CULIS 9 hIS *Arus. Mess. GL VII 470, 13:* Expers illius rei, Cic. de rep. negotii publici expers sunt *Osann* 10 [u]ƋCO 11 A[d]TOPЄS 12 CONS[i]U[l]ISЄT LA[b]UORIB· 13 voluntatem *Mos. Or.* 15 [f]RUIT NЄ|QU[e]ЄA 16 Q. (*lin. add. p*) 17 PЄROCЄS|SЄRINT 18 hIST 19 hIS 20 RЄP· ⟨in⟩ rep. *Schuetz* 21 NЄ|QUЄTAI-SOLU‾ 22 sed]· SЄ 23 AƋ|IU[un]NGITUR

natura se consumi et senectute, quam sibi dari tempus
ut possint eam vitam, quae tamen esset reddenda na-
turae, pro patria potissimum reddere. illo vero se loco
copiosos et disertos | putant, cum calamitates clarissi- 92
morum virorum iniuriasque iis ab ingratis inpositas ci-
5 vibus colligunt. hinc enim illa et apud Graecos exempla,
Miltiadem victorem domitoremque Persarum, nondum
sanatis volneribus iis quae corpore adverso in clarissi-
ma victoria accepisset, vitam ex hostium telis servatam
in civium vinclis profudisse, et Themistoclem patria
quam liberavisset pulsum atque proterri tum, non in 73
Graeciae portus per se servatos sed in barbariae sinus
confugisse quam adflixerat. nec vero levitatis Athenien-
sium crudelitatisque in amplissimos civis exempla de-
ficiunt; quae nata et frequentata apud illos etiam in
6 gravissumam civitatem nostram dicunt redundasse; nam
vel exilium Camilli vel offensio commemoratur Ahalae
vel invidia Nasicae vel expulsio Laenatis vel Opimi |
damnatio vel fuga Metelli vel acerbissima C. Mari clades 74
...principum caedes, vel eorum multorum pestes quae
paulo post secutae sunt. nec vero iam ⟨meo⟩ nomine
abstinent, et credo quia nostro consilio ac periculo sese
in illa vita atque otio conservatos putant, gravius etiam

---

1 NATURAЄ, *sed* Є *erasa* SIUI (b *supra*) 2 ЄSSЄδRЄδδЄN δŪϻ 3 UЄROIŪ|OSЄ 4 Єδ 5 UIŪORUM (r *supra*) 8 q̄. (*lin. add. p*) 9 TЄLIS *ras. ex* TЄLLIS *potius quam* TЄLUS *corr.* (TЄUIS *certe falso Dur.*) 12 GRЄCIЄ SIUNUSCO⁻FUGISSЄNT 13 vero ⟨plura⟩ *Mos.* 14 CUIUS (i *supra*) 15 NATAЄ[t] 16 dicuntur *Or.* 17 commemoratur] m *alteram duabus lineolis deletam esse confirmant Mau vB.; ego nihil dispexi* Ahalae] *inter* A *et* h *littera erasa quae mihi videtur* l *fuisse anticipata; non fuisse* δ *(quod putat vB.) spatii angustiis apparet* (l *vel* T *Mau*) 18 INUIδIAЄ *legit Mau* Opimii *Mue. contra claus.* 19 OЄLACЄR BISSIMAЄC·MARI[i] (u *supra*) *sed* i *incerta* 20 [principum caedes] *Mos. Ha.* vel principum caedes *Mae.* principumque caedes *Mue. contra claus.* princ. caed. [vel] *Urlichs; lac. statui cl. de or. III 2, 8* 21 meo *add. Arus. Mess. GL VII 457, 4 qui affert verba* nec .. abstinet *(sic)*

de nobis queruntur et amantius. sed haud facile dixe-
rim, cur cum ipsi discendi aut visendi causa maria tra-
mittant *

[*Excidit quaternionis III. folium ultimum.*]

259 * salvam esse consulatu abiens in contione populo 4 7
Romano idem iurante iurassem, facile iniuriarum om-
nium compensarem curam et molestiam. quamquam
nostri casus plus honoris habuerunt quam laboris, ne-
que tantum molestiae quantum gloriae, maioremque
laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex
laetitia inproborum dolorem. sed si aliter ut dixi acci-
260 disset, qui possem queri? | cum mihi nihil inproviso
nec gravius quam expectavissem pro tantis meis factis
evenisset. is enim fueram, cui cum liceret aut maiores
ex otio fructus capere quam ceteris propter variam sua-
vitatem studiorum in quibus a pueritia vixeram, aut si
quid accideret acerbius universis, non praecipuam sed
parem cum ceteris fortunae condicionem subire, non
49 dubitaverim me gravissimis tempestatibus | ac paene
fulminibus ipsis obvium ferre conservandorum civium
causa, meisque propriis periculis parere commune re-
liquis otium. neque enim hac nos patria lege genuit 8
aut educavit, ut nulla quasi alimenta exspectaret a no-
bis, ac tantummodo nostris ipsa commodis serviens
tutum perfugium otio nostro suppeditaret et tranquil-

4 *cf. in Pis. 6 sq.* populo Romano] P· R 5 IU|RASSEM, (ut) *p errasse docet clausula* 7 LA(b)UORIS 11 QUAERI IN(p)ROUISO 13 cui *add. p* (qui *Fr. C. Wolff*) LU(c)LICERET MAIOR(es) 15 STU|DIO(rum) 16 AC(b)SERUIUS 18 PAENAE 19 FLU|MINIB· *in* fulminibus *correctum esse confirmat Mai, quam correcturam nec Dur. nec vB. neque ego perspeximus* 20 CAUSAM|EISQUEPRO(r)PIIS| PER(i)CULISPARE(re) 22 (ex)SPECTARET 23 COMMO|DIS *ex* CUMMO|DIS *corr. p* 24 et tranquillum] RETAM(tr)QUIL|LUM(n) *(errant Dur. Mau vB.)*

lum ad quietem locum, sed ut plurimas et maximas nostri ani|mi ingenii consilii partis ipsa sibi ad utilita- *50* tem suam pigneraretur, tantumque nobis in nostrum privatum usum quantum ipsi superesse posset remitteret.

5 9 Iam illa perfugia, quae sumunt sibi ad excusationem quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda, cum ita dicunt accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum confligere | autem multitudine *89* praesertim incitata miserum et periculosum sit. quam ob rem neque sapientis esse accipere habenas cum insanos atque indomitos impetus volgi cohibere non possit, neque liberi cum inpuris atque inmanibus adversariis decertantem vel contumeliarum verbera subire, vel expectare sapienti non ferendas iniurias; proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis | ulla *90* sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant inprobis, neve ab isdem lacerari rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre si cupiant non queant.

6 10 Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam si eum tempus et necessitas coëgerit? quasi vero maior cuiquam necessitas accidere possit quam accidit nobis; in qua quid facere potuissem, nisi tum consul fuissem? consul autem esse qui potui, *83*

---

1 sed ... pigneraretur *Non. p. 477, 32*   2 CO¯|SILIO (i *supra*)   4 TRE-MITERETTI|AM (t, i *supra*) *sed* T *initio et* TI *in fine versus videntur erasae*   6 SUM|MUNT *sed* M *prior erasa*   8 RE¯ P·   11 PRE|SERTIM   13 non *add. supra lin.* p   14 LIBERIS *legi ego; litterae* e, *quam supra* l *exstare Dur. et dubitanter vB. dixerunt, nullum vestigium perspexi* (liberalis *Mai*)   16 exceptare *Ha.*   RI|AS (iniu *supra*)   17 quasi] *inter* QU *et* ASI *primo* l *scripta tunc erasa*   18 RE¯ P·   19 pareant *add. s. l.* p   LACELARIREM P·PA-TIATUR (n *supra*)   22 REIP· *et sic porro*   24 NEC|ESSITAS (c *supra*) *sed* C *erasa*   POSSET (i *supra*)   26 NISI TUM CON|SULAUTEMES|SE (consul fuissem · sul fuissem con *supra*)

nisi eum vitae cursum tenuissem a pueritia, per quem
equestri loco natus pervenirem ad honorem amplissi-
mum? non igitur potestas est ex tempore aut cum velis
opitulandi rei publicae, quamvis ea prematur periculis,
nisi eo loco sis ut tibi id facere liceat. maximeque hoc 11
in hominum doctorum oratione mihi mirum videri so-
84 let, quod qui tranquillo | mari gubernare se negent
posse, quod nec didicerint nec umquam scire curave-
rint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur
excitatis maximis fluctibus. isti enim palam dicere at-
que in eo multum etiam gloriari solent, se de rationi-
bus rerum publicarum aut constituendarum aut tuen-
darum nihil nec didicisse umquam nec docere, earum-
85 que rerum scientiam non doctis hominibus | ac sapien-
tibus sed in illo genere exercitatis concedendam putant.
quare qui convenit polliceri operam suam rei publicae
tum denique si necessitate cogantur? cum, quod est
multo proclivius, nulla necessitate premente rem pu-
blicam regere nesciant. equidem, ut verum esset sua
voluntate sapientem descendere ad rationes civitatis
86 non solere, sin autem temporibus cogeretur, | tum id
munus denique non recusare, tamen arbitrarer hanc re-
rum civilium minime neglegendam scientiam sapienti
propterea, quod omnia essent ei praeparanda, quibus
nesciret an aliquando uti necesse esset.

Haec pluribus a me verbis dicta sunt ob eam cau- 7 12
sam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de
re publica disputatio; quae ne frustra haberetur, dubi-
79 tationem ad rem publicam adeun|di in primis debui

---

4 *supra* ꝒRA̲ЄⲘATUR *legerunt* in *Dur. Mau vB., at quae ibi apparent umbrae, possunt et alia fuisse* 8 ꝗUOδ[d nec]I̲δIdi|CЄRU̲[i]NT 10 ⲘA|XIⲘU̲̇[is]Ⲙ̲̇ 17 NЄCЄSSITATȦ̲[c] cogantur . . . necessitate *perperam repetita sed punctis deleta* 18 premente *add. supra verbum* COGAN|TUR *falso repetitum p* 19 RЄĊ̲[g]ЄRЄ 21 IT 22 ARBITRA|RЄ[r] 26 pluribus *Mos.* ꝒLURIⲘIS 28 q̄· *sed lin. add. p*

tollere. ac tamen si qui sunt qui philosophorum auctoritate moveantur, dent operam parumper atque audiant eos quorum summa est auctoritas apud doctissimos homines et gloria; quos ego existimo, etiamsi qui ipsi rem publicam non gesserint, tamen quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere. eos vero septem quos Graeci sapientis nomi|naverunt, omnis paene video in *80*
media re publica esse versatos. neque enim est ulla res in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitatis aut condere novas aut conservare iam conditas.

8
13 Quibus de rebus, quoniam nobis contigit ut idem et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti, et in explicandis rationibus rerum civilium quandam facultatem non mo|do usu sed etiam studio *55*
discendi et docendi ***** essemus auctores, cum superiores ali fuissent in disputationibus perpoliti, quorum res gestae nullae invenirentur, ali in gerendo probabiles, in disserendo rudes. nec vero nostra quaedam est instituenda nova et a nobis inventa ratio, sed unius aetatis clarissimorum ac sapientissimorum nostrae civitatis virorum disputatio repetenda memoria | est, quae *56*
mihi tibique quondam adulescentulo est a P. Rutilio Rufo, Smyrnae cum simul essemus compluris dies, ex-

---

2 Aƌ|ϥUЄ 3 AϸϸUT 6 ϥUЄSIЄRINT *sed* a *incerta* SCRIPSЄRINT|ϥFUNCTOS 8 sapientes *perperam vB.* ϸAЄNA 10 ϸROϸRIUS|AƌƌЄUORUM UIRTUTIS 16 USUSЄTIA
17 discendi *Mai* ƌISCЄ|ƌЄNƌI *(puncta sub* ƌЄ *posita esse dicit Mau)* ***P*** disserendi *Krarup lacunam ante* essemus *statui, quoniam* essemus auctores *clausulam efficiunt; post* essemus *statuit Ha.* esse possumus auctores *Buecheler, alia alii* 18 ЄX-ϸЄR|ϸOLITI 19 ϸROUABI|LЄS 23 ϥUЄ 24 RUTILI°|ORUMFO- ZMYR|NAЄ *littera* O *ante* Z *fuerat* ƌ, *sed a m. 1 correcta*

posita, in qua nihil fere quod magno opere ad rationes omnium rerum pertineret praetermissum puto.

9 14 Nam cum P. Africanus hic Pauli filius feriis Latinis Tuditano et Aquilio cons. constituisset in hortis esse, familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies
273 ventitaturos se esse dixissent, | Latinis ipsis mane ad eum primus sororis filius venit Q. Tubero. quem cum comiter SCIPIO adpellavisset libenterque vidisset, 'quid tu' inquit 'tam mane Tubero? dabant enim hae feriae tibi oportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras'. tum ille (TUB.): 'mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc
274 praesertim motu | rei publicae. tum SCIPIO: 'atqui nactus es, sed mehercule otiosiorem opera quam animo.' et ille (TUB.): 'at vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi ut constituimus parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio.' (SCIP.) 'libente me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.'

10 15 Tum ille (TUB.): 'visne igitur, quoniam et me quodam
q. IIII. modo invitas et tui spem das, hoc primum Africane |
97 videamus, ante quam veniunt alii, quidnam sit de isto altero sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci neque leves sunt qui se duo soles vidisse dicant,

1 MAGNOPERE (o supra) 2 rerum ⟨publicarum⟩ *Bai. Mae.* ⟨civilium⟩ *Mue.* 2 puto *add. p* praetermissumst *Ha.* est praetermissum *Mue.* 4 cons. *post* Tuditano *hab. P transp. Osann* 5 frequentes *Mos.* 6 UENTATUROS (ti supra) 7 UENITTU|UERO (q. b supra) 8 ATPELLAUISSET (d supra) *(perperam Dur. vB.)* 9 INQUIDTAN|MANE DAUANT (b supra) FI|ERIE (f a supra) 10 OPPOR|TUNAM est *add. supra lin. p* 12 LIBEROS 13 NAMCISCI (n supra) 14 motu *add. p* ADQUI 16 ATUTUE|RO *P* at tu vero *Mai* tu vero *Reisig* 17 PARATA (i supra) 18 libente *Mai* LIBE⁻|TER 19 DROCTRINAE 22 TUIS AFRICANAE 23 ALI[i] 24 SOLEQUOSO|LEQUOD 25 LEUE[s]

ut non tam fides non habenda quam ratio quaerenda sit.' hic SCIPIO: 'quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus! qui cum cetera tum haec caelestia vel studiosissime solet quaerere. sed ego Tubero — nam tecum | aperte quod sentio loquar — non nimis *98*
adsentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic adfirmat ut oculis ea cernere videatur aut tractare plane manu. quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eius modi curam deposuerit, eaque quae de natura quaererentur, aut maiora quam hominum ratio consequi possit, aut nihil om|nino ad vitam ho- *33*
16 minum adtinere dixerit.' dein TUBERO: 'nescio Africane cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de vita et de moribus solitum esse quaerere. quem enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam cum de moribus de virtutibus denique de re publica disputet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat *34*
Pythagorae more coniungere.' tum SCIPIO: 'sunt ista ut dicis; sed audisse te credo Tubero, Platonem Socrate mortuo primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, ut Pythagorae inventa perdisceret, eumque et cum Archyta Tarentino et cum Timaeo Locro multum fuisse et Philoleo commentarios esse nanctum, cumque eo tempo|re in his locis Pytha- *263*
gorae nomen vigeret, illum se et hominibus Pythagoreis

---

6 QUIQ· *sed lin. add. p* 7 POSUMUSUS|PICARI (s s *supra*) 8 UI|-ΔEANTUR 9 SOLE° 12 posset *Lehner Mue.* 13 AFRICANÂE 15 REIECISSET BITA (e *supra*) 18 SOCRATE^{s} 19 ΔISPUTENT *(fort.* N *deleta)* 20 HERMONIA‾ (a *supra*) 21 MORAE, *sed* AE *erasae* (e *supra*) 22 ΔICISSET (i *supra*) *(?)* sed audisse ... 24 contendisse *Non. p. 260, 13* 23 causa *add. Non.* 24 et in Siciliam *om. Non.* CONTEN|ΔISSET, *sed* T *erasa* 26 PHILO|TEO (a *supra*) 27 iis *Mue.* 28 UIGE|RET (i *supra*) *(?)*

et studiis illis dedisse. itaque cum Socratem unice di-
lexisset, eique omnia tribuere voluisset, leporem Socra-
ticum subtilitatemque sermonis cum obscuritate Pytha-
gorae et cum illa plurimarum artium gravitate conte-
xuit.' 11
Haec Scipio cum dixisset, L. Furium repente venien- 17
264 tem aspexit, eumque ut salutavit, amicissime | adpre-
hendit et in lecto suo conlocavit. et cum simul P. Ru-
tilius venisset, qui est nobis huius sermonis auctor, eum
quoque ut salutavit, propter Tuberonem iussit adsidere.
tum FURIUS: 'quid vos agitis? num sermonem vestrum
aliquem diremit noster interventus?' 'minime vero',
AFRICANUS; 'soles enim tu haec studiose investigare quae
sunt in hoc genere de quo instituerat paulo ante Tu-
209 bero quae rere; Rutilius quidem noster etiam sub ipsis
Numantiae moenibus solebat mecum interdum eius
modi aliquid conquirere.' 'quae res tandem inciderat?'
inquit PHILUS. tum ille (SCIP.): 'de solibus istis duobus;
de quo studeo Phile ex te audire quid sentias.' 12
Dixerat hoc ille, cum puer nuntiavit venire ad eum 18
Laelium domoque iam exisse. tum Scipio calceis et ve-
stimentis sumptis e cubiculo est egressus, et cum pau-
210 lulum inambu lavisset in porticu, Laelium advenientem
salutavit et eos qui una venerant, Spurium Mummium
quem in primis diligebat, et C. Fannium et Quintum
Scaevolam, generos Laeli, doctos adulescentes, iam ae-
tate quaestorios; quos cum omnis salutavisset, conver-

3 SUPTILI LITATEMQUE 7 EUM[que]| 8 *videtur* LECTU *in* LECTO *correctum esse* 9 eum ... 10 adsidere *Non. p. 367, 30* 10 AD[id]SERE 12 IN[m]M[i]E 13 STUDIOSAE q. *sed lin. add. p* 15 QUE[re]RERE 17 CONQUIREQ·[e]RAS INCIDER[a]ITIN|QUID-PILUS, *sed* l *post* p *corr. ex* U 19 STUDI[e]O PHI LE *ras. corr. in* PI LE 20 nuntiatum est venire Laelium domoque iam exisse *Arus. Mess. GL VII 469, 31* 22 SUM|TIS 24 SALUTA[u et]BITEOS 27 QUAE[t]SORIOS

tit se in porticu et coniecit in medium Laelium; fuit
enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut
militiae propter eximiam belli gloriam | Africanum ut 197
deum coleret Laelius, domi vicissim Laelium, quod ae-
tate antecedebat, observaret in parentis loco Scipio.
dein cum essent perpauca inter se uno aut altero spa-
tio conlocuti, Scipionique eorum adventus periucundus
et pergratus fuisset, placitum est ut in aprico maxime
prati loco, quod erat hibernum tempus anni, conside-
rent; quod cum facere vellent, intervenit vir prudens
omnibus|que illis et iucundus et carus, M'. Manilius, qui 198
a Scipione ceterisque amicissime consalutatus adsedit
proximus Laelio.

13 Tum PHILUS: 'non mihi videtur' inquit 'quod hi ve-
19 nerunt alius nobis sermo esse quaerendus, sed agen-
dum accuratius et dicendum dignum aliquid horum au-
ribus.' hic LAELIUS: 'quid tandem agebatis, aut cui ser-
moni nos intervenimus?' (PHIL.) 'quaesierat ex me Sci-
pio | quidnam sentirem de hoc quod duo soles visos 269
esse constaret.' (LAEL.) 'ain vero Phile? iam explorata
nobis sunt ea quae ad domos nostras quaeque ad rem
publicam pertineant? siquidem quid agatur in caelo
quaerimus.' et ille (PHIL.): 'an tu ad domos nostras non
censes pertinere scire quid agatur et quid fiat domi?
quae non ea est quam parietes nostri cingunt, sed mun-
dus hic totus, quod domicilium quamque patriam di
no|bis communem secum dederunt, cum praesertim si 270
haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint.
ac me quidem ut hercule etiam te ipsum Laeli omnis-

---

1 porticum *Fr.* 3 EXIMAM (i *suprascr.*) 6 ES|SET (n *suprascr.*) aut *Mos.* AN 7 SCIPIONIQUE° EORUM *sed* E *altera facta ex* U, O *sequens ex littera nescio qua* 9 considerent] N[2] *fort. deleta* 10 vellent] N *expunctam esse dicit Mau* 11 M·MAN[i]LIUS 14 PHILUS 15 ESSET, *sed* T *erasa* QUERENDUS|SET 18 EXME|SCIPIOEXME| 20 PHILE 21 EASQ·ATDOM[os] QUE|Q· (a *suprascr.*) 22 PERTINENT (a *suprascr.*) 23 QUERIMUS AT (d *suprascr.*) 26 DI[i] 29 OMNIS|QUEAUIDAE|OMNIS (os *suprascr.*)

que avidos sapientiae cognitio ipsa rerum consideratioque delectat.' tum LAELIUS: 'non inpedio, praesertim quoniam feriati sumus; sed possumus audire aliquid an serius venimus?' (PHIL.) nihil est adhuc disputatum, 20
43 et | quoniam est integrum, libenter tibi Laeli ut de eo disseras equidem concessero.' (LAEL.) 'immo vero te audiamus, nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duos soles putat esse componendum, ut ita caelum possideant ut uterque possederit.' tum MANILIUS: 'pergisne eam Laeli artem inludere, in qua primum excellis ipse, deinde sine qua scire nemo potest quid sit suum quid
44 alienum? | sed ista mox; nunc audiamus Philum, quem video maioribus iam de rebus quam me aut quam P. Mucium consuli.'

Tum PHILUS: 'nihil novi vobis adferam, neque quod a me sit ⟨ex⟩cogitatum aut inventum; nam memoria teneo C. Sulpicium Gallum, doctissimum ut scitis hominem, cum idem hoc visum diceretur et esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat, sphaeram quam 14 21
103 M. Marcelli avus captis | Syracusis ex urbe locupletissima atque ornatissima sustulisset, cum aliud nihil ex tanta praeda domum suam deportavisset, iussisse proferri; cuius ego sphaerae cum persaepe propter Archimedi gloriam nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus; erat enim illa venustior et nobilior in volgus, quam ab eodem Archimede factam posuerat in templo Virtutis Marcellus idem. sed postea- 22

---

1 *Arus. Mess. GL VII 466, 26*: Cic. de rep. I. Ipsa cognitio nos delectaverit 2 INPEN|DIO (u supra) 4 ADHOC 5 libenter ... 6 concessero *Anal. gramm. ed. Endlicher p. 160* 7 duo *Mos. cl. §§ 15. 19* 8 PUTASSE (te supra) 10 excellis *Mos.* EXCELLO, *sed litteras* is *a p supra* O *scriptas dispexisse mihi videor* 11 QUID|QUID 12 PHILUMQUE 15 PILUS 16 *add. Ziegler cl. p. 14, 16* 18 APUT 19 SFAERAM 20 MAR|CELLUS (a u supra) 21 cum ... 22 deportavisset *Arus. Mess. GL VII 467, 19* ex tanta praeda *om. Arus.* 23 SFAERE 25 NO|UILIOR

quam | coepit rationem huius operis scientissime Gallus 104
exponere, plus in illo Siculo ingenii quam videretur
natura humana ferre potuisse iudicabam fuisse. dicebat
enim Gallus sphaerae illius alterius solidae atque ple-
nae vetus esse inventum, et eam a Thalete Milesio pri-
mum esse tornatam, post autem ab Eudoxo Cnidio,
discipulo ut ferebat Platonis, eandem illam astris quae q. u.
caelo inhaererent es|se descriptam; cuius omnem orna- 65
tum et descriptionem sumptam ab Eudoxo multis annis
post non astrologiae scientia sed poëtica quadam fa-
cultate versibus Aratum extulisse. hoc autem sphaerae
genus, in quo solis et lunae motus inessent et earum
quinque stellarum quae errantes et quasi vagae nomi-
narentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri, at-
que in eo admirandum esse inventum | Archimedi, 66
quod excogitasset quem ad modum in dissimillimis 16
motibus inaequabiles et varios cursus servaret una con-
versio. hanc sphaeram Gallus cum moveret, fiebat ut
soli luna totidem conversionibus in aere illo quot die-
bus in ipso caelo succederet, ex quo et in [caelo]
sphaera solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna
tum in eam metam quae esset umbra terrae, cum sol
e regione *'

---

3 iudicabam *Mai*] IUDICAM (bat *supra*) (iudicavi *Krarup Mue.*) 4 SFERAE (a *supra*) 5 ATHLETA (a e *supra*) 6 'ORNATAM 7 ASTĖLLIS ISQ. (r *supra*) *sed lineam supra* q *add.* p astris stellisque quae *Bai. Mue.* 8 IN HĖRĖRENT (astris caelo inhaerentibus *Mai; cf. Dur. p. 35 et 63 et Ha. ad l.*) 10 ASTROLO|GIA° 11 SPHE|RAE *(del. Fr.)* 12 SOLLIS *sed altera* L *erasa* 'UNAE 13 QUE (a *supra*) UAGE (a *supra*) 15 eo *Hein.* EA (o *supra*) *(quod* EA *esse in* P *affirmat vB., errat) cf. Lact. inst. 2, 5, 18* 16 DIMSSI|MIL|LIMIS 18 SPHE|RAM (a *supra*) 19 QUOD 20 EX *hab.* P (ET *falso vB.)* 20 *del. Hein.* et in caelo et in sphaera *Dobree* ut in caelo ita in sphaera *Wolff* 21 SPHE LA (a *supra*) 22 metam *add.* p TERRE (a *supra*) CUMSO' LEREGIONE *(primum* L *deleta tunc erasa)*

[*Exciderunt quaternionis VI. foliorum interiorum paria tria praeter unum folium 59/60, quod sex illorum foliorum quintum esse Mai coniecit, ut ante 4, post 1 folia exciderint.*]

59 (SCIP.) '* fuit, quod et ipse hominem diligebam et 15 23
in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse
cognoveram. memini me admodum adulescentulo, cum
pater in Macedonia consul esset et essemus in castris,
perturbari exercitum nostrum religione et metu, quod
serena nocte subito candens et plena luna defecisset.
60 tum ille cum legatus noster esset anno fere an|te quam
consul est declaratus, haud dubitavit postridie palam
in castris docere nullum esse prodigium, idque et tum
factum esse et certis temporibus esse semper futurum,
cum sol ita locatus fuisset ut lunam suo lumine non
posset attingere.' 'ain tandem?' inquit TUBERO; 'docere
hoc poterat ille homines paene agrestes, et apud imperitos audebat haec dicere?' (SCIP.) 'ille vero, et magna
quidem cum *

*

71 (SCIP.) * ⟨neque in⟩|solens ostentatio neque oratio 24
abhorrens a persona hominis gravissimi; rem enim magnam adsecutus ⟨est⟩, quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque deiecerat.

Atque eius modi quiddam etiam bello illo maximo, 16 25
quod Athenienses et Lacedaemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae, cum obscu-
72 rato | sole tenebrae factae essent repente, Atheniensium-

---

1 et] ed *add. p* DILIGEBAMETIN PRIMISDILIGE|BAMETIN-PRI MISPATRI 4 CONS·ESSETET, *sed* ET *priores in lacuna maximam partem perierunt* 5 PERTUBARI 6 SUB[i]ITO MET 8 POST|TRIDIE 10 TEMPORIB·[esse] ESSEMPER 12 POS|SET *ita ut* OS *ligatae sint (cf. vB.)* [a]IN I|QUID 13 APUT 14 ILLA[e] 17 *suppl. Mai* 19 *add. Mai* PERTUBATIS[r] 20 DEIECE[a]RET 21 ADQ. QUID[dam] QUID UELLO[b] 22 LA-CAEDEMO|NI[i] 24 CONSILIAO 25 sole] L *ras. facta ex* O REPETENTE A THENIENSIU[q].

que animos summus timor occupavisset, docuisse civis suos dicitur, id quod ipse ab Anaxagora cuius auditor fuerat acceperat, certo illud tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset; itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse nisi intermenstruo tempore. quod cum disputando ra- q·ui·
tio|nibusque docuisset, populum liberavit metu; erat 279
enim tum haec nova et ignota ratio, solem lunae oppositu solere deficere, quod Thaletem Milesium primum vidisse dicunt. id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit; qui ut scribit, anno quinquagesimo ⟨et⟩ CCC. fere post Romam conditam 'Nonis Iunis soli luna obstitit et nox.' atque hac in re tanta inest ratio atque sollertia, | ut ex hoc die quem apud Ennium et in ma- 280
ximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint usque ad illam quae Nonis Quintilibus fuit regnante Romulo; quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in caelum dicitur sustulisse.'

17 26 Tum TUBERO: 'videsne Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc*

[*Excidit quaternionis VII. folium secundum.*]

(SCIP.) *lis, quae videant ceteri. quid porro aut prae- 121
clarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit, aut diuturnum, qui cognoverit quid sit aeternum, aut gloriosum, qui viderit quam parva sit terra,

---

3 ILLUT 6 NISICĖṘ|ṪȮTEMPORE [intermenstruo] CUMQUOD|CUMDISPU|TANDO (certo *receperunt Mai. Mue. alii*) 8 OPPOSITUM 11 *Enn. ann. 163 V.*[2] FUGID quum, ut scribit *Ha.* qui sic scribit *Mo.* ut qui scr. *Fr.* add. *Beier*] QUIN|QUAGESIMO|[CCC]FERE *unde* CCC. quinquagesimo *Mai alii* quinquagesimo CCC. *Ha.* 12 NON· 13 ADQUE *bis* 14 SOLLERTI[a] ȦUT APUT 15 SUPERIO|RIS [e] 16 REPU|TATE [a] Q̄. *sed lineam supra add. p* 17 QUINCTILI|BUS 18 HUMEXI|TUM [anum] 20 AFRI|CANȦE 22 Q̄. *ut v. 16* 25 QUIDUIDERIT SITERRA [t]

primum universa, deinde ea pars eius quam homines
incolant, quamque nos in exigua eius parte adfixi, plu-
rimis ignotissimi gentibus, speremus tamen nostrum
122 nomen volitare et vagari | latissime? agros vero et ae- 27
dificia et pecudes et inmensum argenti pondus atque
auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod
earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, in-
certus dominatus, saepe etiam taeterrimorum hominum
inmensa possessio, quam est hic fortunatus putandus!
cui soli vere liceat omnia non Quiritium sed sapien-
139 tium iure pro suis vindica|re, nec civili nexo sed com-
muni lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuius-
quam, nisi eius qui tractare et uti sciat; qui inperia
consulatusque nostros in necessariis, non in expetendis
rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non prae-
miorum aut gloriae causa adpetendos putet; qui deni-
que, ut Africanum avum meum scribit Cato solitum
esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam |
140 se plus agere quam nihil cum ageret, numquam minus
solum esse quam cum solus esset. quis enim putare 28
vere potest, plus egisse Dionysium tum cum omnia
moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam eius
civem Archimedem cum istam ipsam sphaeram, nihil
cum agere videretur, de qua modo dicebatur effece-
141 rit? quis autem non ma|gis solos esse, qui in foro turba-
que quicum conloqui libeat non habeant, quam qui
nullo arbitro vel secum ipsi loquantur, vel quasi doc-

---

2 NOXEXI|GUEIUS (s in, a supra) adfixi] *post* F *littera erasa* 5 ADQUE 7 *Non. p. 203, 19:* quorum est levis fructus, incertus dominatus 8 TECERRIMO|RUM (t supra) (deterrimorum *Ha. Mue.*) 9 INME͞|SAM (inmensam) (iniusta *Fr.*) 10 SOLUERE (i supra) SET 11 nexo *Mai* SEXO COM|-MUNIGE (le supra) 12 Q. *sed lineam add. p* 13 UT (i supra) 15 FUGENDI (n supra) 17 Cato] *HRR Peter I² p. 94, 4* 19 AGER° *post* ageret *verba* numquam se plus agere *repetivit* P *delevit* p 23 SPAE|RAM (SFAERAM *perperam Dur. vB.*) 24 de … dicebatur *del. Osann* (*ante* nihil *pon. Steinacker*) 27 ABITRIO, *sed* I *altera erasa*

tissimorum hominum in concilio adsint, cum eorum inventis scriptisque se oblectent? quis vero divitiorem quemquam putet quam eum cui nihil desit quod quidem natura desideret, aut potentiorem quam illum qui omnia quae expetat consequatur, aut beatiorem quam *142*
qui sit omni perturbatione animi liberatus, aut firmiore fortuna quam qui ea possideat quae secum ut aiunt vel e naufragio possit ecferre? quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia ducentem nihil umquam nisi sempiternum et divinum animo | volutare? cui persuasum sit appellari ceteros *127*
homines, esse solos eos qui essent politi propriis hu-
29 manitatis artibus? ut mihi Platonis illud, seu quis dixit alius, perelegans esse videatur; quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animadvertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam esse descriptas; | quas ut vidisset, exclamavisse ut *128*
bono essent animo; videre enim se hominum vestigia; quae videlicet ille non ex agri consitura quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur. quam ob rem Tubero semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt.'

18 30 Tum LAELIUS: 'non audeo quidem' inquit 'ad ista Scipio dicere, neque tam te aut Philum aut Manilium *

[*Excidit quaternionis VII. folium septimum.*]

---

1 ATSINT 2 SCRIBTISQ. | SE OBECTENT (l *supra*) 4 QUANTU (m, i *supra*) IL|LUMOMNIA (qui *supra*) QUAE EXPEC|TAT 13 SO LOSEOS (s *supra*) PRO PRIS *nisi fallor; legebant* PRO PRIS 14 ILLUT 15 alius] *scil. Aristippus, cf. Vitr. 6, 1, 1* QUAM (e *supra*) 19 exclamavisse *add.* p *supra* SETUTBONO 21 quae ... 22 interpretabatur *Non. p. 195, 7* 21 QUE 22 INTERPRAE TABATUR 24 TUAS 25 equidem *Mos.* IN QUIS 26 TEQUAMPHILU AUTMANLUM (u, i i *supra*) *litteris* UM *ligatis*

285 (LAEL.) * in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic ad imitandum,

'Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus'

qui 'egregie cordatus' et catus fuit et ab Ennio dictus est, non quod ea quaerebat quae numquam inveniret, sed quod ea respondebat quae eos qui quaesissent et cura et negotio solverent, cuique contra Galli studia dis-
286 putanti in ore semper erat ille | de Iphigenia Achilles:

'Astrologorum sígna in caelo †quíd sit observátionis,
Cúm capra aut nepa aút exoritur nómen aliquod béluarum!
Quód est ante pedes némo spectat, caéli scrutantúr plagas.'

atque idem — multum enim illum audiebam et libenter — Zethum illum Pacuvi nimis inimicum doctrinae esse
q. UII. dicebat; magis eum delectabat Neoptolemus Ennii, qui
181 se ait 'philosophari | velle, sed paucis; nam omnino haud placere'. quodsi studia Graecorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae vel ad usum vitae vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. istae quidem artes, si modo aliquid valent, ⟨id valent⟩ ut paulum acuant et tamquam inritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere.'
182 Tum TUBERO: | 'non dissentio a te Laeli, sed quaero 19 31

3 *Enn. ann. 331 V.*[2] *(del. Dobree Ha.)* 4 Ɛ|GRƐ^gie ƐṠT-CAU̇TUS catus *del. Dobree* 5 QUƐ^aM 7 STU ƋIỌ^a 8 erant *Mai* ille] *utrum* A *in* Ɛ *an* Ɛ *in* A *correcta sit, diiudicare non potui* IFIGƐNIA Achillis *Mai* Achillei *Steinacker Enn. scaen. 242 sq. V.*[2] *199 sq. Ribb.*[3] 9 quid sit] quaesit *Leopardi* quid fit *Va.* observat: Iovis *Mai* ọbservant: Iovis *Naeke* observant Iones *Philippson* 10 BƐLu U̇ARUM 15 ZƐTh̲UM; *quod et* M *deletam esse contendunt Dur. vB., errant: maculae sunt (sic et Mau)* PACU^ui U̇I 16 ƐN^i NI *supra* QUI *macula potius est quam o* 17 *Enn. scaen. 376 V.*[2] *340 Ribb.*[3] FILOSOFARI SƐT 19 fusa *Mdv. Ha.* QUƐ^a 21 ISTƐ^a 22 *add. Alanus* AC̣U̲ACUANT 24 SƐT

quae tu esse maiora intellegas. (LAEL.) dicam mehercule et contemnar a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris, ego autem haec quae videntur ante oculos esse magis putem quaerenda. quid enim mihi L. Pauli nepos, hoc avunculo, nobilissima in familia atque in hac tam clara re publica natus, quaerit quo modo duo soles visi sint, non quaerit cur in una re publica duo senatus et duo paene iam populi sint?
nam ut vi|detis mors Tiberii Gracchi et iam ante tota 213
illius ratio tribunatus divisit populum unum in duas partis; obtrectatores autem et invidi Scipionis initiis factis a P. Crasso et Appio Claudio tenent nihilo minus illis mortuis senatus alteram partem, dissidentem a vobis auctore Metello et P. Mucio, neque hunc qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino, foederibus
violatis, triumvi|ris seditiosissimis aliquid cotidie novi 214
molientibus, bonis viris [locupletibus] perturbatis, his
32 tam periculosis rebus subvenire patiuntur. quam ob rem si me audietis adulescentes, solem alterum ne metueritis; aut enim nullus esse potest, aut sit sane ut visus est, modo ne sit molestus, aut scire istarum rerum nihil, aut etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam
scientiam nec beatiores esse possumus; sena|tum vero 215
et populum ut unum habeamus et fieri potest, et permolestum est nisi fit, et secus esse scimus, et videmus si id effectum sit et melius nos esse victuros et beatius.'

---

1 intellegas] *supra* A *scr.* 1 *m. 1* HERCU|LE [me] 3 QUE|SIERIS 4 MAGISQUE|RENDA [putem a] 6 QUERIT [a] 7 quo modo ... quaerit *add. p* 8 POPU|LISNAM [int] 11 OBTECTATORES [r] IN|UIDISSCI-PIIS [on]| INITIONIS 15 SO|CIS 17 molientibus *Mos.* MOUENTIBUS *del. Mue.* PER|TUBATIS [r] 18 TĀ *sed lineam add. p* QUAMSI [obrem] 19 METUERIT[is]|IS'AUTEMNUL|LUS [ni] 20 UTSIUS [ui] 21 aut] nam *Kayser* 22 AT [u] 25 SCIEMUS *littera* E *primum deleta deinde erasa* 26 NOSSE [es]

Tum MUCIUS: 'quid esse igitur censes Laeli discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum quod postulas?' (LAEL.) 'eas artis quae efficiant ut usui civitati simus; id enim esse praeclarissimum sapientiae munus 20 33
216 maximumque virtutis | vel documentum vel officium puto. quam ob rem ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet quem existimet esse optimum statum civitatis; deinde alia quaeremus. quibus cognitis spero nos ad haec ipsa via perventuros, earumque rerum rationem quae nunc instant explicaturos.'

Cum id et Philus et Manilius et Mummius admodum adproba⟨vissent⟩ * 21 34

[*Excidit quaternionis VIII. folium quartum.*]

nullum est exemplum cui malimus adsimulare rem publicam.

quare si placet deduc orationem tuam de eo loco ad haec citeriora.

293 (LAEL.) '* non solum ob eam causam fieri volui, quod erat aequum de re publica potissimum principem rei publicae dicere, sed etiam quod memineram persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio, duobus Graecis vel peritissimis rerum civilium, multaque colligere ac docere, optimum longe statum civitatis esse eum quem maiores nostri nobis reliquissent. qua in
294 disputatione quoniam tu | paratior es, feceris — ut etiam pro his dicam — si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.'

---

2 ISTUT QUIDPOSTULAS|SEASARTISQUE (a) 4 SIMUS (u) 6 QAM *sed* Q *ex* I *fecit* p 9 DEALIQ·‾|RAMUS (inde a, e) 11 QUE (a) 12 PHI|LUS ADMO|DUMPROUA (ad, b) 14 *Diom. GL I 365, 20* (*simulat per* u *hoc est* ὁμοιάζει) cui malimus *Osann* quam alimus *vel* alius *codd. Diom.* 16 *Non. p. 85, 18* (M. Tullius de Republica ... lib. I [*et sic semper: non iam adnotabo*] *s. v.* cituma) *et p. 189, 8* (deducere) de eo loco *Non. p. 85, 19* de caelo *Non. p. 289,8* 18 UOLUIT 19 AE-CUM 20 PERSE|PETAE (a) 22 UELGRAECIS|UEL 25 PARATIONES (r)

22 35 Tum ille (SCIP.): ‘non possum equidem dicere me ulla
in cogitatione acrius aut diligentius solere versari, quam
in ista ipsa quae mihi Laeli a te proponitur. etenim
cum in suo quemque opere artificem, qui quidem ex-
cellat, nihil aliud cogitare meditari curare videam, nisi
quo sit in illo genere melior, ego cum mihi sit unum
opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, pro-
curatio atque administratio rei publicae, non me iner-
tiorem esse confitear quam opificem quemquam, si mi-
nus in maxima arte quam illi in minimis operae con-
36 sumpserim? sed neque his contentus sum quae de ista
consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapien-
tissimique homines reliquerunt, neque | ea quae mihi 222
videntur anteferre illis audeo. quam ob rem peto a
vobis ut me sic audiatis, neque ut omnino expertem
Graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praeser-
tim genere anteponentem, sed ut unum e togatis patris
diligentia non inliberaliter institutum studioque discendi
a pueritia incensum, usu tamen et domesticis praeceptis
multo magis eruditum quam litteris.’

23 37 Hic PHILUS: ‘non hercule’ inquit ‘Scipio dubito,
quin tibi ingenio praestiterit nemo; usu quidem in re
publica rerum maximarum facile omnis viceris; quibus
autem studiis semper fueris tenemus. quam ob rem si
ut dicis animum quoque contulisti in istam rationem
et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio; spero
enim multo uberiora fore quae a te dicentur, quam illa
quae a Graecis nobis scripta sunt omnia.’ | tum ille 224
(SCIP.): ‘permagnam tu quidem expectationem, quod
onus est ei qui magnis de rebus dicturus est gravissi-

---

4 OPORE 5 ALIUT 6 INUNUM 7 PRO|CURAT(i)OAdq· 8 INR(e)ITIO REM 10 CON|SUMSERINT|SET 11 q̄· *sed lineam add. p* 13 hO|MIN(e)IS 17 SET 21 PhILUS 24 ⟨deditus⟩ fueris *Mae.* floruerıs *Kroll* 28 GRAE(i)CS nobis] nobilissimis *Creuzer* hominibus *Or. Mue.; del. Ha.* (nobis relicta sunt *Osann*)

mum, inponis orationi meae.' Et PHILUS: 'quamvis sit magna, tamen eam vinces ut soles; neque enim est periculum ne te de re publica disserentem deficiat oratio.' 24
Hic SCIPIO: 'faciam quod vultis ut potero, et ingre- 38
diar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in
195 rebus disserendis utendum esse si erro|rem velis tollere, ut eius rei de qua quaeretur si nomen quod sit conveniat, explicetur quid declaretur eo nomine; quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem; numquam enim quale sit illud de quo disputabitur intellegi poterit, nisi quod sit fuerit intellectum prius. quare quoniam de re publica quaerimus, hoc primum
196 videamus quid sit id ipsum quod quaerimus.' | cum adprobavisset LAELIUS, 'nec vero' inquit AFRICANUS 'ita disseram de re tam inlustri tamque nota, ut ad illa elementa revolvar quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordiar, verbisque quid sit et quot modis quidque dicatur definiam saepius; apud
q·uiii· prudentes enim homines et in maxima re publica
61 sum|ma cum gloria belli domique versatos cum loquar, non committam ut sit inlustrior illa ipsa res de qua disputem, quam oratio mea; nec enim hoc suscepi ut tamquam magister persequerer omnia, neque hoc polliceor me effecturum ut ne qua particula in hoc sermone praetermissa sit.' tum LAELIUS: 'ego vero istud ipsum genus orationis quod polliceris expecto.'

62 'Est igitur,' inquit AFRICANUS, 'res publica | res po- 25
puli, populus autem non omnis hominum coetus quo- 39

1 PHILUS 2 neq· 3 NEDE^te|DE (*bis igitur corr. p*) 4 ETIAMGREDI|ARI^n (et iam ingrediar *Ha.*) 7 DEQUAERI|TUR (qua, e) 9 ETDE|CEBIT (tum demum) 10 UNUM|QUAM ILLUT 11 quid *Hein.* 14 ADPRO|BAUISSENT 15 UT (*non* UTI *quod affirmat vB.*) 18 PROGENIAE 19 quot modis *Mai* COMMO|DIS APUT 20 in *supra add. p* 22 ut ⟨non⟩ *Mue.* 26 ISTUT 27 EX|CEPTO (p c)

quo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus. eius autem prima causa coëundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio; non est enim singulare nec solivagum genus hoc, sed ita generatum ut ne in omnium quidem rerum affluen⟨tia⟩*

[*Excidit quaternionis VIIII. folium secundum.*]

40 brevi multitudo diversa atque vaga concordia civitas facta erat.

[Urbis condendae originem atque causam non unam intulerunt, sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati, cum per silvas et campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris vinculo cohaererent, sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent, bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse commemorant. tum eos qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui ad alios homines decucurrisse, praesidium implorasse et primo nutibus voluntatem suam significasse, deinde sermonis initia temptasse, ac singulis quibusque rebus nomina inprimendo paulatim loquendi perfecisse rationem. cum autem multitudinem ipsam viderent contra bestias esse tutandam, oppida etiam coepisse munire, ut vel quietem noctis tutam sibi facerent, vel ut incursiones

---

3 INBECILITAS 5 SINGULARIE *sed* I *erasa* SET 6 AFLUEN| *suppl. Mai* 7 *Aug. epist. 138, 10, CSEL. 44 p. 135, 8* (quid enim est res publica nisi res populi? res ergo communis, res utique civitatis. quid est autem civitas nisi hominum multitudo [multitudo hominum *cod. unus et editt.*] in quoddam vinculum redacta concordiae? apud eos (auctores Romanos) enim legitur ita [ita legitur *editt.*]) brevis *codd. complures* dispersa *editt.*
9 *locum Lactantii a Maio allatum praetermittere nolui, quamquam maiorem certe partem e Lucr. 5, 805 sq. petitam esse apparet* 18 decurrisse *codd. dett.* 21 inponendo *codd. recent.* 22 autem ⟨nec⟩ *Puteani m. rec. et quid. editt.* 23 tutandam *Bonon. m. rec.* tutandum *Bonon. m. 1* tutam *vel* tuttam *cet.* ⟨desti⟩tutam *male Thilo* 24 ut *om. codd. quid.*

*atque impetus bestiarum non pugnando sed obiectis aggeribus arcerent. * (18) Haec aliis delira visa sunt ut fuerunt, dixeruntque non ferarum laniatus causam fuisse coëundi, sed ipsam potius humanitatem, itaque inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens et communionis ac societatis adpetens esset. (Lact. inst. 6, 10, 13—15. 18.)]*

211 (SCIP.) * ⟨quae⟩dam quasi semina, neque reliquarum 26
virtutum nec ipsius rei publicae reperiatur ulla institutio. 41
hi coetus igitur hac de qua exposui causa instituti, sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; quam cum locis manuque saepsissent, eius modi coniunctionem tectorum oppidum vel urbem appellaverunt, delubris distinctam spatiisque communibus. omnis ergo
212 populus, qui est talis coetus multitudinis qualem | exposui, omnis civitas, quae est constitutio populi, omnis res publica, quae ut dixi populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est quae causa
genuit civitatem. deinde aut uni tribuendum est, aut 42
delectis quibusdam, aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. quare cum penes unum est omnium
95 summa rerum, regem illum | unum vocamus, et regnum eius rei publicae statum. cum autem est penes delectos, tum illa civitas optimatium arbitrio regi dicitur. illa autem est civitas popularis — sic enim appellant —, in qua in populo sunt omnia. atque horum trium generum quodvis, si teneat illud vinculum quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit, non

4 itaque] ideoque *Heu.* 5 hominis *Bonon. m. 1* 8 *suppl. Mai* 9 REP|PERIATUR 10 HIC|^{co}EÓTUS, *sed* C *erasa* 11 CER|T^{o}E 12 quam ... 16 populi *Non. p. 429, 8* 14 DELU-BRI^{s} omnis *add. p et Non.* 16 CIUITATIS quaest *Non.* 19 REFE|RENDA^{u}MEST|QUE^{a} 20 uni *add. p* 20—21 A$^{ut\ e}$DLECTIS 22 quare *add. p* P^{ne}ES 25 AR|B^{i}ITRO 28 ILLUTUINC^{u}LUM 29 SO|CIETATEM

perfectum illud quidem neque mea sententia optimum est, tolerabile tamen, et ⟨ut⟩ aliud alio possit esse 96 praestantius nam vel rex aequus ac sapiens, vel delecti ac principes cives, vel ipse populus, quamquam id est minime probandum, tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus posse videtur aliquo esse non incerto statu.

27 43 Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii, et in optimatium dominatu vix particeps libertatis potest esse | multitudo, cum omni con- 105 silio communi ac potestate careat, et cum omnia per 11 populum geruntur quamvis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua, cum habet nullos gradus dignitatis. itaque si Cyrus ille Perses iustissimus fuit sapientissimusque rex, tamen mihi populi res — ea enim est, ut dixi antea, publica — non maxime expetenda fuisse illa videtur, cum regeretur unius nutu; †ac | modo si Massilienses nostri clientes per delectos 106 et principes cives summa iustitia reguntur, inest tamen in ea condicione populi similitudo quaedam servitutis; si Athenienses quibusdam temporibus sublato Areopago nihil nisi populi scitis ac decretis agebant, quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant, non tenebat ornatum suum civitas.

28 44 —Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum pu-

---

1 ILLUT SEN^ten|TIA 2 est *Haupt Ha.* SEĐ *P* ⟨est⟩ sed *Mue.* et ⟨ut⟩ *Hoppe* ЄT *P'* (ЄṪ *Mau vB immerito*) ut *Or. Mue.* sed ut *Haupt* (set aliut ut *Ha.* et aliud ut *Osann*) ALIUT 3 AЄCUS ĐЄ^i|LЄCTI *in P esse contendunt Dur. vB. immerito* ĐЄL|LЄCTI *Mau* 5 IN^i|IQUITATIBUS, *sed* I *secunda erasa* 7 *post* STATU *littera erasa* 8 SЄT 9 consilii *legendum clausulae causa* 13 habeat *Hein.* (quoniam habet *Ha.*) 17 U^i|NUS nutu ac modo. si Mass. *Or. (contra clausulam)* motu *aut* voltu *pro* modo *Mue.* 20 ЄA] Є *expunctam et erasam esse iniuria affirmat vB.* POPULIṠ *et* S *fortasse erasa* 20 servitutis ... 21 quibusdam *inter lineas add. p* 21 AREO|POGO 23 habebat *Hein.*

225 blicarum non turbatis atque permixtis, sed suum statum tenentibus. quae genera primum sunt in iis singula vitiis quae ante dixi, deinde habent perniciosa alia vitia; nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili aut si voltis etiam amabili Cyro
226 subest ad inmutandi animi licentiam crudelissimus ille Phalaris, cuius in similitudinem dominatus unius proclivi cursu et facile delabitur. illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est qui fuit quodam tempore apud Athenienses triginta ⟨virorum⟩ consensus et factio. iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam pesti *

[*Excidit quaternionis VIIII. folium septimum.*]

75 (SCIP.) '* taeterrimus et ex hac vel optimatium vel fac- 29
tiosa tyrannica illa vel regia vel etiam persaepe popu- 45
laris, itemque ex ea genus aliquod ecflorescere ex illis quae ante dixi solet, mirique sunt orbes et quasi circuitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum; quos cum cognosse sapientis est, tum vero prospicere inpendentis in gubernanda re publica mode-
76 rantem cursum atque in | sua potestate retinentem magni cuiusdam civis et divini paene est viri. itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio, quod est ex his quae prima dixi moderatum et permixtum tribus.'

---

1 SET 3 QU[a]E 4 U[i]TIA (vicina *Fr.*) 7 NE|M[o]INEM [am]ABILI 8 invitandam *G. Hermann* immutandam animi sententiam *Dobree; intellego fere* ad ... licentiam inlustrandam 10 CUR|SUM facili *Hein. contra clausulam* D[e]ILABITURIL[i]LE 12 APUT 13 *add. Mai. cl. III 44* 17 TETERRIMUS *P* deterrimus *Krarup cl. I 65. II 47* 20 QU[a]E CIRCUMMITUS 23 REMP. 24 CURSU[m] RETINENTE[m]S 25 CU[i]IUS 27 his] iis *Mue.* QU[a]E

30 46 Hic LAELIUS: 'scio tibi ita placere Africane; saepe enim ex te audivi; sed tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum velim scire quod optimum iudices. nam vel profuerit aliquid ad cog*' q·UIIII·

[*Excidit quaternionis X. folium primum.*]

31 47 (SCIP.) '*et talis est quaeque res publica, qualis eius *51* aut natura aut voluntas qui illam regit. itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet; qua quidem certe nihil potest esse dulcius, et quae si aequa non est ne libertas quidem est. qui autem aequa potest esse — omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus, sed in istis civitatibus in quibus verbo sunt li|beri omnes? ferunt enim suffragia, mandant inperia *52* magistratus, ambiuntur, rogantur, sed ea dant [magis] quae etiamsi nolint danda sint, et quae ipsi non habent †unde ali petunt; sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii delectorum iudicum, quae familiarum vetustatibus aut pecuniis ponderantur. in libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est civium qui *

[*Excidit quaternionis X. folium tertium.*]

32 48 (SCIP.) * ⟨po⟩pulo aliquis unus pluresve divitiores *175* opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia nata esse commemorant, cedentibus ignavis et inbecillis et adrogantiae divitum succumbentibus. si vero ius suum populi teneant, negant quicquam

1 AFRI|CANÀE 2 SET MOLESTŪ, *lineam add. p* 3 quem *Or.* 10 ESE (s *supra*) 12 SET INIQUIBUS 13 FERUENT 14 SET *del. Mdv.* 15 QUE (a *supra*) sunt *Osann* QUE (a *supra*) 16 unde = a quibus *Mdv. ad Cic. fin.*[3] *p. 298* aliunde *Kroll* 17 Q·FAMILIARI|UM (uae *supra*) 18 PE|CUNIS (i *supra*) 19 UTRHO|DIIUTRHODII|UTATHENIEN|SES (s *supra*) 20 ⟨cum in po⟩pulo *Hein.* 21 EXTITISSET (n *supra*) fastidio superbiam natam esse *Hein.* nata esse ⟨regna⟩ *Mos.* 23 INUECILLIS (b *supra*)

esse praestantius liberius beatius, quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis
176 unius cuiusque, pecuniae. hanc unam | rite rem publicam, id est rem populi, appellari putant. itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari, non ex liberis populis reges requiri aut potestatem atque opes optimatium. et vero 49
negant oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo et omnia referente ad incolumitatem et ad libertatem suam nihil |
169 esse inmutabilius, nihil firmius; facillimam autem in ea re publica esse posse concordiam, in qua idem conducat omnibus; ex utilitatis varietatibus, cum aliis aliud expediat, nasci discordias; itaque cum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum; multo iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius, 'nulla regni sancta societas nec fides est.' quare cum lex sit
170 civilis societatis vincu|lum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. quid est enim civitas nisi iuris societas civium? *

[*Excidit quaternionis X. folium sextum.*] 33

53 (SCIP.) * ceteras vero res publicas ne appellandas quidem putant iis nominibus quibus illae sese appellari 50

1 DOMINIS|INTEGUM (s and l superscript) *sed* S *erasa* 2 UEL|LI (b superscript) 3 IDESTRITERE-P·REMPOPULI 5 DO|MINATIONES|OLERE (s superscript), *sed* S *erasa* 7 PO-TESTTA|TEM, *tertia* T *et expuncta et erasa* 9 referente *Hein.* REFEREN|TI 11 facillimam ... 13 omnibus *Non. p. 274, 27* 12 posse *add. Non.* 13 ALIS|ALIUT 16 MUNUS (i superscript) 16 *Enn. scaen. 404 V.*[2] *381 R.*[3] 17 regni *del. Mai alii, at cf. Va. ad l.* FIDESTEST SIT|CIUILISSIT 24 *post* civium *verba* 19 teneri ... 21 si inge| *repetita sed expuncta, quamquam non iam ubique puncta cerni possunt, cf. vB.* (civium *retinui; adhuc ad geminationem referebant*) 26 IS (i superscript)

velint. cur enim regem appellem Iovis optimi nomine hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus quam [rex] inportunus potest: ut hoc populorum intersit utrum comi domino an aspero serviant; quin serviant | quidem fieri 54
non potest. quo autem modo adsequi poterat Lacedaemo illa tum, cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex quicumque genere regio natus esset? nam optimatis quidem quis ferat qui non populi concessu sed suis comitiis hoc sibi nomen adrogaverunt? qui enim iudicatur iste optimus? doctrina artibus studiis, | audio: quando? *

[*Exciderunt quaternionis X. folium octavum et XI. folium primum.*]

34
51 (SCIP.) * si fortuito id faciet, tam cito evertetur quam 179
navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. quodsi liber populus deliget quibus se committat, deligetque si modo salvus esse vult optimum quemque, certe in optimorum consiliis posita est civitatium salus, praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praeessent inbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint. verum hunc op|timum statum pravis hominum opinionibus 180
eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae cum in paucis est tum a paucis iudicatur et cernitur, opu-

2 IMPERII (*non* inperii *ut vB.*) 4 tam enim esse *Mai* TAMEN-INESSE *del. Mdv. (tuetur Philippson)* 7 LACAEDEMO 8 tum *supra add. p* 9 ut *Mai* CUM EST 11 POPULO CONCESSUS ET 13 qua *(sic)* ... 14 quando *Non. p. 239,9* (aemulus) QUID 14 audio quando *add. Non.* 15 SE id *supra add. p* 18 DELIGEQ· 19 civitatum *clausulam efficeret meliorem* 21 summi *supra add. p* praeesse *Ba.* praesint *Ha.* 22 SET 24 UIRTUTES 25 a *Mdv.* IN CER NITORAPULE TOS

lentos homines et copiosos tum genere nobili natos
esse optimos putant. hoc errore vulgi cum rem publi-
cam opes paucorum non virtutes tenere coeperunt,
nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re
117 autem carent. [eo nomine] nam divitiae nomen opes
vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo
dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla
deformior species est civitatis quam illa in qua opu-
lentissimi optimi putantur. virtute vero gubernante rem 52
publicam, quid potest esse praeclarius? cum is qui in-
perat aliis servit ipse nulli cupiditati, cum quas ad res
118 civis instituit et vocat, eas omnis conplexus est | ipse,
nec leges inponit populo quibus ipse non pareat, sed
suam vitam ut legem praefert suis civibus. qui si unus
satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus;
si universi videre optimum et in eo consentire possent,
nemo delectos principes quaereret. difficultas ineundi
consilii rem a rege ad plures, error et temeritas popu-
lorum a multitudine ad paucos transtulit. sic inter in-
233 firmitatem uni|us temeritatemque multorum medium
optimates possederunt locum, quo nihil potest esse
moderatius; quibus rem publicam tuentibus beatissi-
mos esse populos necesse est, vacuos omni cura et
cogitatione, aliis permisso otio suo, quibus id tuen-
dum est neque committendum ut sua commoda popu-
lus neglegi a principibus putet. nam aequabilitas qui- 53
dem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque ser-
234 vari potest — ipsi enim | populi, quamvis soluti ec-

---

1 ẸTŪ 3 ᶜOEPERUNT 4 OP TIMatium 5 eo nomine *del. Mdv. Ha. Mue.* 6 vivendi] iubendi *Osann* 8 DEṀFOR-MIOR O PULENTISSIMI *satis clare dispici potest (male vB.)* 9 PUTĀ TUR *sed lineam add. p* GUBERNATE 11 ṪALIS *(expuncta* T, *non erasa, quod dicit vB.)* 12 ESTỊṄUL|ỊAĊỤ-PIDIṬAṪI 13 SET 14 PRAEṪERT 16 UI DERET CON-SĒ TIRE, *item* 17 INEŪ DI (conse- *et* ineu- *male vB.*) 17 DE-LECTUS *sed* U *corr. in* O 19 infirmitatem *Mai* FIRMITATEM 20 UNⁱ|US 24 ALIS otio] negotio *Fr.* 26 PRINCIBUS

frenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est
in ipsis magnus dilectus hominum et dignitatum —,
eaque quae appellatur aequabilitas iniquissima est:
cum enim par habetur honos summis et infimis, qui
sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquis-
sima est; quod in iis civitatibus quae ab optimis re-
guntur accidere non potest. haec fere Laeli et quaedam
eius|dem generis ab iis qui eam formam rei publicae 235
maxime laudant disputari solent.'

35 54 Tum LAELIUS: 'quid tu' inquit 'Scipio? e tribus istis
quod maxime probas?' (SCIP.) recte quaeris quod ma-
xime e tribus, quoniam eorum nullum ipsum per se
separatim probo, anteponoque singulis illud quod con-
flatum fuerit ex omnibus. sed si unum | ac simplex
p⟨ro⟩|bandum ⟨sit⟩, | regium ⟨pro⟩|bem .... | pri . .
..... | in .... | f......... | hoc loco appellatur, oc- 236
currit nomen quasi patrium regis, ut ex se natis ita
consulentis suis civibus et ẹos con|⟨s⟩ervantis stu|⟨dio⟩-
sius quam | .....entis | ....tem | ....us | ....
tibus | .... u|os sustentari unius optimi et summi
55 viri diligentia. adsunt optimates, qui se melius hoc idem

---

1 TRI[b]UUNT 2 IISIS *potius quam* IPSIS *videtur esse in P* 3 A[a]ЄqUЄqUЄ[a]AP PЄLLABITUR 5 INI|QUISSIMAST 6 est[e] *Leopardi* SIT *P* fit *Or. Schue.* 9 MAXIMA[e] 11 quod[1] *Ha.* QUI[i]Ꝺ QUOꝹ[i] 13 SЄPARATUM ILLUT 14 SЄT SI[m]NPLЄX *folli angulo absciso 7 ultimorum versuum paginarum 235 et 236 partes minores maioresve perierunt; supplementa sunt Maii* 15 U[b]ЄM ⟨atque in⟩ pri⟨mis laudem⟩ *Mai* ⟨ma-xime et⟩ pri⟨mum ponam⟩ *Ha.; deinde sensum ita restituit Mai:* ⟨in primo genere tamen quod⟩ hoc loco *aliter alii* 18 U[e]TЄOS 19 ⟨redig⟩entis *verisimiliter Mai, deinde* in servitutem *Mai* in egestatem *Ha.* US *dispexi cum Maio* IS *falso Dur. vB.* ⟨ut sane utili⟩us ⟨sit faculta⟩tibus ⟨et mente ex-ig⟩uos *temptavit Mai, alia alii* 20 U OSUSTЄNTA[s]|RI 21 OP-TIMATЄM[s]

facere profiteantur, plusque fore dicant in pluribus con-
131 silii quam in uno et eandem tamen aequitatem et
fidem. ecce autem maxima voce clamat populus neque
se uni neque paucis velle parere; libertate ne feris
quidem quicquam esse dulcius; hac omnes carere, sive
regi sive optimatibus serviant. ita caritate nos capiunt
reges, consilio optimates, libertate populi, ut in con-
parando difficile ad eligendum sit quid maxime velis.'
132 (LAEL.) 'credo' inquit 'sed expediri quae restant vix
poterunt, si hoc incohatum reliqueris.'

(SCIP.) 'imitemur ergo Aratum, qui magnis de rebus 36
dicere exordiens a Iove incipiendum putat.' (LAEL.) 'quo 56
Iove? aut quid habet illius carminis simile haec ora-
tio?' (SCIP.) 'tantum' inquit 'ut rite ab eo dicendi prin-
cipia capiamus, quem unum omnium deorum et homi-
num regem esse omnes docti indoctique † expoliri con-
sentiunt.' 'quid?' inquit LAELIUS. et ille (SCIP.) 'quid
165 censes nisi quod est | ante oculos? sive haec ad utili-
tatem vitae constituta sunt a principibus rerum publi-
carum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu,
ut ait Homerus, totum Olympum converteret idemque
et rex et pater haberetur omnium, magna auctoritas
est multique testes, siquidem omnis multos appellari
placet, ita consensisse gentes decretis videlicet princi-
166 pum, nihil esse rege melius, quoniam deos omnis cen-
sent unius regi numine; sive haec in errore inperitorum
posita esse et fabularum similia didicimus, audiamus

---

2 EAM|DEM (n supra M) 4 PACIS PA|RARARE (u, e e supra) 5 CHARE|TAERE 7 ETIN (u supra) 9 QUE 10 SIC 11 IMITABOR (e supra) ARATUM (mu supra) 12 quo Iovem *Us., at cf. Va. opusc. II 432* 14 PRINCIPIAMUS (cipia supra), *altera* I *in* A *correcta* 16 OM|NESDOCTIQUE (docti in supra) EXPOLIRI (*male* expolire *vB.*) *fortasse lineolis del.* *p* (*ut voluerat Or. qui* [que expo-liri]); pariter *Ha. cl. Lact. inst. 1, 11, 5* explicate *Hoppe* 17 quid ⟨tum⟩ *vel* quid ⟨ita⟩ *Dob.* quid ad haec *Ba.* inquid *add. p* 19 sunt *Mos.* SINT a *add. p* 21 UTAITTOTUM|OLYMPHUM|HO-MERUSHOMERUS *P transposuit Hein.;* Homerus *om. Ba. Ha.*

communis quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quae nos vix audiendo cognoscimus.' 'quinam' inquit LAELIUS 'isti sunt?' et ille (SCIP.) 'qui natura omnium rerum pervestiganda senserunt omnem hunc mundum mente *'

[*Exciderunt quaternionis XI. folium octavum et XII. folium primum.*]

57 [*Longum est recensere quae de summo deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum Stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon, vel nostrorum Seneca Stoicos secutus et ipse Tullius praedicaverint, cum hi omnes et quid sit deus definire temptaverint, et ab eo solo regi mundum adfirmaverint, nec ulli subiectum esse naturae, cum ab ipso sit omnis natura generata. (Lactantius epit. 4, 3.)*]

37 58 (SCIP.) '* sed si vis Laeli, dabo tibi testes nec nimis *99*
antiquos nec ullo modo barbaros.' (LAEL.) 'istos' inquit 'volo.' (SCIP.) 'videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem ut sine regibus sit?' (LAEL.) 'vero minus.' (SCIP.) 'quid ergo? haec quadringentorum annorum aetas ut urbis et civitatis num valde longa est?' (LAEL.) 'ista vero' inquit 'adulta vix.' (SCIP.) 'ergo his annis quadringentis Romae rex erat?' (LAEL.) 'et superbus quidem.' | (SCIP.) 'quid supra?' (LAEL.) 'iustis- *100*
simus, et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sescentesimo rex erat.' (SCIP.) 'ergo ne iste quidem pervetus?' (LAEL.) 'minime, ac prope senescente iam Graecia.' 'cedo, num' SCIPIO 'barbarorum Romulus rex fuit?' (LAEL.) 'si ut Graeci di-

2 NOẊ[s] 4 PERUES TIGANDȮS[a] 5 OM|NES[m] EXITE[mente] (*legebant* EXILE) 9 praedicaverunt *Heu.* 14 SET 15 ANTIQUO[s] istos *add. p* IN QUID 16 UI DENE[s] 17 *in mg. adscripsit* excluso tarquinio *manus recentior (non p)* sit] fuit *Schue.* 20 EȦUEROIN|QUID[ista] 24 SES|CENTİSSIMO[e] 26 scipio *add. p* 27 sicut *Hein.; contaminationem esse monet Kroll* DUNT[ic]

cunt omnis aut Graios esse aut barbaros, vereor ne barbarorum rex fuerit; sin id nomen moribus dandum
153 est, non linguis, non Graecos minus | barbaros quam Romanos puto.' et SCIPIO: 'atqui ad hoc de quo agitur non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. si enim et prudentes homines et non veteres reges habere voluerunt, utor neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus.'

Tum LAELIUS: 'video te Scipio testimoniis satis in- 38
structum, sed apud me, ut apud bonum iudicem, ar- 59
154 gumenta plus quam testes valent.' | tum SCIPIO: 'utere igitur argumento Laeli tute ipse sensus tui.' 'cuius' inquit ille (LAEL.) 'sensus?' (SCIP.) 'si quando, si forte tibi visus es irasci alicui.' (LAEL.) 'ego vero saepius quam vellem.' (SCIP.) 'quid? tum cum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui?' (LAEL.) 'non mehercule' inquit, 'sed imitor Archytam illum Tarentinum, qui cum ad villam venisset et omnia aliter offendisset
265 ac iusserat, 'a te infelicem' in quit vilico, 'quem necassem iam verberibus, nisi iratus essem.' 'optime' 60
inquit SCIPIO. 'ergo Archytas iracundiam videlicet dissidentem a ratione seditionem quandam animi esse iure ducebat, atque eam consilio sedari volebat; adde avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde libidines; et illud vides, si in animis hominum regale

---

1 GRAE[i]COS 2 FUIT 4 ROMANO[s] ADQUI 5 gentem ingenia quaerimus *repetita sed expuncta* 10 SET APUT *bis* 13 si forte *del. Steinacker* 15 quid ... 16 tui *Non. p. 203, 16* tu *om. Non.* 17 sed ... 19 iusserat *Non. p. 359, 15* 18 OFFENDISSE[t] 19 IUSSERATATE [te] INFELICEM; *litteras* TE *vel* ATE *quin p deleverit, vix dubium, sed nihil certi dispici potest; ante* INFELICEM *macula, non* T *erasa (quod affirmat vB.)* INQUID 20 NIS[i]T RATUS *sed in* T[1] *erasum* 21 IN QUID 22 ABANIMORE [mi esse iure] *nisi egregie fallor;* RE *ut videtur erasae; legebant* ABANIMORE [mi ue]; *priorum coniecturas v. apud Halmium* 23 DUCEBATAD[que] [eam consilio sedari uolebat] [ad]DEAUARITIA *non legerant priores* que *et* ad, *unde* eamque *Wolff al.* 25 LIU[b]IDINES vides, si in *Ha.* UIDEST (*potius quam*

imperium sit, unius fore dominatum, consilii scilicet — ea est enim animi pars optima —, consilio autem do- 266
minante nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum.' (LAEL.) 'sic' inquit 'est.' (SCIP.) 'probas igitur animum ita adfectum?' (LAEL.) 'nihil vero' inquit 'magis.' (SCIP.) 'ergo non probares, si consilio pulso libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve tenerent omnia?' (LAEL.) 'ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine | miserius ducerem.' (SCIP.) 'sub 267
regno igitur tibi esse placet omnis animi partes, et eas regi consilio?' (LAEL.) 'mihi vero sic placet.' (SCIP.) 'cur igitur dubitas quid de re publica sentias? in qua si in plures translata res sit, intellegi iam licet nullum fore quod praesit inperium, quod quidem nisi unum sit esse nullum potest.'

39
61 Tum LAELIUS: 'quid quaeso interest inter unum et plures, si iustitia est in pluribus?' et SCIPIO: | 'quoniam 268
testibus meis intellexi Laeli te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc quod dico probem.' 'me' inquit ille (LAEL.) 'quonam modo?' (SCIP.) 'quia animum adverti nuper, cum essemus in Formiano, te familiae valde interdicere, ut uni dicto audiens esset.' (LAEL.) 'quippe vilico.' (SCIP.) 'quid? domi pluresne prae-

---

UIDESI)|IN; *fortasse* si *supra* IN *fuit* REGA|LES *totus locus vix sanus*

2 EST[oni] P[r]RAS 3 LIU[b]IDINIB· 4 INQUID 5 INQUIT[gitur] AD[f]FECTUM 6 ergo ... 9 ducerem *Non. p. 233, 29* MAGISER|GONONPRO|FECTU[o]MNihil|UEROINQUIT MAGISERGO|NONBPROBA|RESSIC *sed ultima* P *rasura e* R *mutata* si *om. Non.* 7 lubidines *Non.* LIU[b]I|DINESQUE[a]SUNT|[in]NUMERABI|LES iracundiaequae *Non.* 8 [ne]TERENT NIhILISTOANI|MONIhILITAO|ANIMOANI|hILITA 11 M[ihi]EO 13 IN|TELLEGI[i] 16 quaeso *Mai* QUASI 17 ESTOM|NIUMIN 20 INQUITILLEQUO|N[i]IAM 21 FOR[i]MA|NOTAE 23 UILI[co]TUIS|IMMOUERO [quid domi pluresne prae] |UNUSINQUIT[uero]| [sunt negotis tuis immo]

sunt negotiis tuis?' (LAEL.) 'immo vero unus' inquit. (SCIP.) 'quid? totam domum num quis alter praeter te regit?' (LAEL.) 'minime vero.' (SCIP.) 'quin tu igitur con-
159 cedis idem in re publica singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos?' (LAEL.) 'adducor,' inquit, 'ut prope modum adsentiar.'

Et SCIPIO: 'tum magis adsentiere Laeli, si — ut omit- 40 62
tam similitudines, uni gubernatori, uni medico, si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri navem committere, aegrum alteri quam multis — ad maiora pervenero.' (LAEL.) 'quaenam ista sunt?' (SCIP.) 'quid? tu non
160 vides unius in portunitate et superbia Tarquinii nomen huic populo in odium venisse regium?' (LAEL.) 'video vero' inquit. (SCIP.) 'ergo etiam illud vides, de quo progrediente oratione plura me dicturum puto, Tarquinio exacto mira quadam exultasse populum insolentia libertatis; tum exacti in exilium innocentes, tum bona direpta multorum, tum annui consules, tum demissi po-
101 pulo fasces, tum provocationes omnium rerum, tum secessiones plebis, tum prorsus ita acta pleraque ut in populo essent omnia.' (LAEL.) 'est' inquit 'ut dicis.'
'est vero' inquit SCIPIO 'in pace et otio — licet enim 63
lascivire, dum nihil metuas — ut in navi ac saepe etiam in morbo levi. sed ut ille qui navigat, cum subito mare coepit horrescere, et ille aeger ingravescente morbo unius opem inplorat, sic noster populus in pace et
102 domi imperat et ipsis magistratibus, ¦ minatur, recusat,

1 inquit *del. Christ.* 2 ALTERA 4 item *Hein.* 5 inquit *Mai* IGITUR 6 ut ... adsentiar *Wolff* ET ... ADSEN TIOR propemodum ut *Fr.* 7 adsentiere *Mai* (*qui et* adsentiare) ADSEN¦TIAR 8 SIMI¦LITUDINI[e]S 9 SIINIT (sunt *Ha.*) 11 QU[a]ENAM 14 INQUIDERO[g] ILLUT 15 UITAME[plura] (*falso* ME *vB.*) 16 QUI[a]DAM 18 tum annui ... 19 fasces *Non. p. 286, 12* dimissi *Non.* 20 SECESSIO¦NEM[s]PLEBIE[s] (plebei *plerique*) 21 UI¯¦QUIT 22 *post* otio *ponebant semicolon* 24 sed ... 25 horrescere *Non. p. 423, 3* SE[d] 25 A[e]GER 27 DOMO[i] et *del. Naeg., post* magistratibus *pon. Fr.*

appellat, provocat, in bello sic paret ut regi; valet enim salus plus quam libido. gravioribus vero bellis etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse voluerunt, quorum ipsum nomen vim suae potestatis indicat. nam dictator quidem ab eo appellatur quia dicitur, sed in nostris libris vides eum Laeli magistrum populi appellari.' (LAEL.) 'video' inquit. et SCIPIO: 'sapienter igitur illi vete⟨res⟩ *'

[*Excidit quaternionis XII. folium octavum.*]

41 (SCIP.) '* iusto quidem rege cum est populus orbatus, *149*
64 'pectora dia tenet desiderium,' sicut ait Ennius, post optimi regis obitum;

simul inter
Sese sic memorant: 'o Romule Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater, o genitor, o sanguen dis oriundum!'

non eros nec dominos appellabant eos quibus iuste paruerant, denique ne reges quidem, sed patriae custodes, sed patres, sed deos; nec sine causa; quid | enim adiungunt? *150*

'Tu produxisti nos intra luminis oras.'

vitam honorem decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. mansisset eadem voluntas in eorum posteris, si regum similitudo permansisset, sed vides unius iniustitia concidisse genus illud totum rei publicae.' (LAEL.) 'video vero' inquit 'et studeo cursus istos mutationum | non magis in nostra quam in omni re publica noscere.' *147*

4 suae] summae *Ba.* 5 POTESTATIS^in^dicat | INDICATOR (am, t *superscr.*) 6 libris *add. p* *cf. Sen. ep. 108, 31* 7 IN QUID 10 *Enn. ann. 110 V.*[2] DIU (a *superscr.*) dura *Steinacker* OENNIUS post ... obitum *Ennio dat Mue. al.* 12 ITER (n *superscr.*) 13 MEMORA^m^ | TOROMULE 13 *et* 15 *interiectiones* O *punctis notavit P* 14 DII 17 paruerant *Fr.* PA RUERUNT SET 18 SET-PATRES ETDEOS, *em. Bai.* 22 EXISTI MANT (ta *superscr.*) eadem ... 23 permansisset *repetita sed expuncta* UOLUMTAS IN EORUMPOTE RIS (n, s *superscr.*) *(itidem altero loco sed sine correcturis)* 24 INIUSINIUS TITIA ILLUT 26 NON *hab. P* (NEN (o *superscr.*) *nescio quo modo Dur. vB.*)

Et SCIPIO: 'est omnino, cum de illo genere rei publi- 42 65 cae quod maxime probo quae sentio dixero, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio: cum rex iniustus esse coepit, perit illud ilico genus, *148* et est idem ille tyrannus, deterrimum | genus et finitimum optimo; quem si optimates oppresserunt, quod ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium; est enim quasi regium, id est patrium consilium populo bene consulentium principum. sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior, quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique vult per se constitutam rem publicam. sin *243* quando aut regi iusto vim populus | attulit regnove eum spoliavit, aut etiam, id quod evenit saepius, optimatium sanguinem gustavit ac totam rem publicam substravit libidini suae: cave putes aut[em] mare ullum aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare quam effrenatam insolentia multitudinem! tum fit illud quod apud Platonem est luculente dictum, si *244* modo id exprimere Latine potuero; difficile factu | est, sed conabor tamen. "Cum" enim inquit "inexplebiles 43 66 populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris non modice temperatam sed nimis mera-

---

2 MAXIMA [e] q· *sed lineam ut vid. add. p* dixerim *Fr.* 3 TIBI [mihi] RER RUM *sed* R[2] *erasa* 4 facil*e*s *Hein.* 6 COEPERIT ILLUT 7 et[2]] set *Fr.* 8 OPTI|MUM *sed* U *in* O *correcta* QUAM [e] QUAM [od] 10 REGUM [i] 14 per se *add. p* sin *Fr.* SI [i] 15 attulit *Mos.* ATTULERIT 16 OP TIMATUM 17 GUS|TA-BIT [u] 17 ac ... 18 substravit *repetita sed expuncta* 18 LIUIDINI [b] CAUAE aut[em] *Or.* EMARE 19 FLAMAM ESSETAMQUA-|-QUAM [tan] non *add. p* 20 INSOLEMETIA [n] 21 ILLUT QUODAPUT-PLA|TIONEM 22 POTUERUNT [o] *sed et* U[2] *in* O *correcta* FACTU|RUSESTCONA BOR [sed] 23 *Plat. Rep. VIII 562 c*

cam libertatem sitiens hausit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur insimulat arguit, praepotentes reges tyrannos vocat." puto enim tibi haec esse nota.' 'vero mihi' inquit ille (LAEL.) 'notissima.' *151*
67 (SCIP.) 'ergo illa sequuntur: "eos qui pareant principibus agitari ab eo populo et servos voluntarios appellari; eos autem qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos qui efficiant ne quid inter privatum et magistratum differat, ⟨ec⟩ferunt laudibus [et] mactant honoribus, ut necesse sit in eius modi re publica plena libertatis esse omnia, ut et privata domus omnis vacet dominatione, et hoc malum usque ad *152*
bestias perveniat, denique ut pater filium metuat, filius patrem neclegat, absit omnis pudor, ut plane liberi sint, nihil intersit civis sit an peregrinus, magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros, adulescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves; ex quo fit ut etiam servi se liberius | gerant, uxores eodem iure sint quo *161*
viri, inque tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique liberi [sint] sic incurrant ut iis de via decedendum sit. ergo ex hac infinita," inquit, "licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant; ex quo leges quoque incipiunt neclegere, ut plane sine ullo domino sint."'

---

1 hausit *Eichstädt* HAUSERIT 2 LENET[es] 3 PRAE PONENTES[t] 5 mihi vero *Reisig* 6 SECUNTUR 7 UT[e] 10 PRI|BATUM[u] DIF FERANT ferunt ... 11 honoribus *Non. p. 342, 5* ⟨ec⟩ferunt *Klotz* et *om. Non.* 11 REIP· 15 UBE|RI[li] 17 ME|TUATEIIS[t] 22 inque *Doederlein* IN[qu] (quin *Mai*) ASILLI[e] 23 *del. Mdv.* (liberis *Fr. cl. Plat.*) INCURRUNTUTIS[a] ut his de via decedendum sit *Arus. Mess. GL VII 466, 23* 25 ITA[ud] 26 EUADENT[a] IM|PERI[i] 28 NECLEGERENT[ut]

162 Tum LAELIUS: | 'prorsus' inquit 'expressa sunt a te 44 68
quae dicta sunt ab illo. (SCIP.) 'atque ut iam ad ser-
monis mei auctorem revertar, ex hac nimia licentia,
quam illi solam libertatem putant, ait ille ut ex stirpe
quadam existere et quasi nasci tyrannum. nam ut ex
nimia potentia principum oritur interitus principum,
sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute
257 adficit. sic omnia nimia, cum vel in tempesta|te vel in
agris vel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria
fere convertuntur, maximeque ⟨id⟩ in rebus publicis
evenit, nimiaque illa libertas et populis et privatis in
nimiam servitutem cadit. itaque ex hac maxima liber-
tate tyrannus gignitur et illa iniustissima et durissima
servitus. ex hoc enim populo indomito vel potius im-
mani deligitur aliqui plerumque dux contra illos prin-
258 cipes ad|flictos iam et depulsos loco audax, inpurus,
consectans proterve bene saepe de re publica meritos,
populo gratificans et aliena et sua; cui quia privato
sunt oppositi timores, dantur imperia et ea continuan-
tur, praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, saepiuntur,
postremo, a quibus producti sunt, existunt eorum ip-
sorum tyranni; quos si boni oppresserunt, ut saepe fit,
133 recreatur civitas; sin audaces, fit il|la factio, genus aliud
tyrannorum, eademque oritur etiam ex illo saepe op-
timatium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua
pravitas de via deflexit. sic tanquam pilam rapiunt
inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis

---

1 INQUIƃ 2 UTQ· (a) 3 auctorem *Zell* MOREM (tenorem *Hein.*) 4 ex] '*fortasse 1. eraserat* X *quae postea invito scriptore in lucem rediit.*' *Dur.* 7 NIFIS (m) 8 UEL|IN vel in agris *repetita sed expuncta* 10 *add. Mos.* 17 PROPTER-UEBAENE 18 populo ... sua *Arus. Mess. GL VII 476, 12* CUIQUIUATO (apri) 20 PRAE|SIƃISETIAMUT|TATƃENISIPSIS|STRATUS (i, i) 21 AQUIBUS SUNT|TEXISTUN (t) 23 IL|LAATIO (f c) ALIUT 24 ILLA 26 REPIUNT (a) 27 IISAUT (em)

autem principes aut populi, a quibus aut factiones aut tyranni, nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus.

45 69 Quod ita cum sit, ⟨ex⟩ tribus primis generibus longe
praestat mea sententia regium, | regio autem ipsi prae- *134*
stabit id quod erit aequatum et temperatum ex tribus
primis rerum publicarum modis. placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale, esse aliud auctoritati principum inpartitum ac tributum, esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. haec constitutio primum habet aequabilitatem quandam
[magnam], qua carere diutius vix possunt liberi, deinde *163*
firmitudinem, quod et illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut exsistat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio, quodque ipsa genera generibus saepe conmutantur novis, hoc in hac iuncta moderateque permixta constitutione rei publicae non ferme sine magnis principum vitiis evenit. non est enim causa conversionis, ubi in suo |
quisque est gradu firmiter collocatus, et non subest *164*
quo praecipitet ac decidat.

46 70 Sed vereor, Laeli vosque homines amicissimi ac prudentissimi, ne si diutius in hoc genere verser, quasi praecipientis cuiusdam et docentis et non vobiscum simul considerantis esse videatur oratio mea. quam ob

2 [u] INQUA¯ 4 *add. Hein.* (de *Ha.*) 7 primis *Zachariae* OP|TIMIS *(del. Ha.)* REBRU¯ 8 ALI|UT auctoritati principum inpartitum *Doederlein et Hein.* AUCTORITA|TEPRINCIPUM|PARTIUM 10 UOLUN TATIQUAE 11 habet ... 13 firmitudinem *Non. p. 109, 8* quandam *add. p Non.* magnam *om. Non.* 15 QUOD QUODQUE *(prius* quod *expunctum esse perperam confirmant Dur. vB.)* 16 CONMUTA TAM[n]TUR- [u]NO|BIS 17 HANC *sed* N *erasa* MO DERATE [q.] constitutione *Or.* CON|MUTATIONE ***P*** conformatione *Mai* communitione *Us.* 18 UITIS [i] 19 NOSENIM [n est] 21 AC *gemin. sed prius eras.* 23 PRUD|DENTISSIMI *sed* D[1] *erasa* 24 CUIUS [dam] 25 simul *supra add. p*

q·XIII· rem ingrediar in ea quae nota sunt omnibus, quaesita
177 autem a nobis iam diu. sic enim decerno, sic | sentio, sic adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut discriptione aut disciplina conferendam esse cum ea, quam patres nostri nobis acceptam iam inde a maioribus reliquerunt. quam, si placet, quoniam ea quae tenebatis ipsi etiam ex me audire voluistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam, expositaque ad exemplum nostra re publica, accommo-
178 dabo ad eam si potero omnem illam orationem quae est mihi habenda de optimo civitatis statu. quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero.'

Tum LAELIUS: 'tuum vero' inquit 'Scipio ac tuum 47 71
quidem unius. quis enim te potius aut de maiorum dixerit institutis, cum sis clarissimis ipse maioribus?
155 aut de optimo statu civitatis? quem si habemus, etsi ne nunc quidem, tum vero quis te possit esse florentior? aut de consiliis in posterum providendis, cum tu duobus huius urbis terroribus depulsis in omne tempus prospexeris?'

---

1 quae] q̄· *sed lin. add. p* 3 AF|FIRMO (d *supra*), *sed* F[1] *erasa* NULLIUS (am *supra*) 4 DISCRIP|TIONEMAUT DISCIPLINAM 9 expositamque *(sic!)* ... 11 statu *Non. p. 244, 24* QUAE *sed* A *erasa* nostra re publica *Niebuhr* NOSTRAERЕIP· *item Non.* adcommodabo ... 10 orationem *Arus. Mess. GL VII 452, 30* 10 ad *om. Non.* potero *Non. Arus.* POTUERO illam *om. Arus.*

11 HABENDUM (a *supra*) 12 CUMU LATAEMINUS (u *supra*) 13 EFFE|CECERO 14 tuum] tu *Steinacker Va. Fr.* 15 unius *Mos. al.* MU|NUS (u *supra*) *P* unius munus *Hein.* (debitum *pro* tuum *Ha.*) MAIOREM 16 cum sis *supra add. p* 17 AUDE (t *supra*) habeamus *Mdv. al.* 18 TUNC (m *supra*) 20 TEMPUS|ESSE *p. 155 columna altera nunc vacua subscriptionem videtur exhibuisse, quam rubro quodam suco exaratam aqua ablutam esse iure suspicatur Dur.*

LIBRI I DE RE PUBLICA
FRAGMENTA INCERTAE SEDIS

1. *Plin. nat. hist. praef. 7: 'Praeterea est quaedam publica etiam eruditorum reiectio. utitur illa et M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus, et quod miremur, per advocatum defenditur:* nec doctissimis. †Manium Persium haec légere nolo, Iúnium Congúm volo. *quodsi hoc Lucilius, qui primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit, Cicero mutuandum, praesertim cum de re publica scriberet, quanto nos causatius ab aliquo iudice defendimur?'*

2. 'sic, quoniam plura beneficia continet patria, et est antiquior parens quam is qui creavit, maior ei profecto quam parenti debetur gratia.'

3. 'nec tantum Carthago habuisset opum sescentos fere annos sine consiliis et disciplina.'

4. 'cognosce mehercule' inquit 'consuetudinem istam et studium sermonemque.'

5. 'profecto omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes virtutis et scientiae continet, tamen conlata cum eorum actis perfectisque rebus vereor ne non tantum videatur utilitatis adtulisse negotiis hominum, quantam oblectationem otio.'

6. 'a qua isti avocabant.'

---

4 *Lucil. 595 Marx qui ita supplet:* nec doctissimis ⟨nec scribo indoctis nimis⟩. Man⟨il⟩ium | Persium⟨ve⟩ haec legere nolo, Iunium Congum volo, *sed cf. Cichorius, Untersuch. z. Luc. p. 105 sq.* 9 defendimus *plur. codd. et editt.* 10 *Non. p. 426, 9* (antiquior) 11 is qui *Iunii cod.* si qui *cet. codd.* 13 *Non. p. 526, 8* (annos vel dies) 15 *Non. p. 276, 6* (cognoscere) 17 *Lact. inst. 3, 16, 5* (non ergo utilitatem ex philosophia sed oblectationem petunt. quod quidem Cicero testatus est) 'profecto' (inquit) 'omnis ... otio'*; haec huc rettulit Mai recte, cf. 1, 2, 2, ad librum III. ante 4, 7 Nobbe, ad Ciceronis Hortensium alii* 17 ipsorum *2 codd.* 19 actibus *Bonon.* 20 utilitatis *Bonon.; om. cet. codd.* 21 otio *Brandt* otiis *codd.* (videatur attulisse negotii hominibus quantam oblectationem *ex cod. Mon. lat. 14 619 Ha. Mue. male*) 22 *Arus. Mess. GL VII 457, 14* (avocat ab illa re)

M. TULLI CICERONIS
DE RE PUBLICA

LIBER SECUNDUS

275 * ⟨cupidi⟩tate audiendi, ingressus est sic loqui SCIPIO: 1 1
'Catonis hoc senis est, quem ut scitis unice dilexi maximeque sum admiratus, cuique vel patris utriusque iudicio vel etiam meo studio me totum ab adulescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio; tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et
276 militiae cum optime tum etiam | diutissime gesserat, et modus in dicendo, et gravitate mixtus lepos, et summum vel discendi studium vel docendi, et orationi vita admodum congruens. is dicere solebat ob hanc causam 2
praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere quorum suam quisque rem publicam constituisset legibus atque institu-
277 tis | suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Lycur-

---

p. 156 repletur his: DERE·PUBLICA | INC·LIB·II | E I I E *fuit* FELICITER, *sed* F, L, C, T, R *olim rubro colore exaratae prorsus perierunt; initio etiam* M·TULLI·CICERONIS *perisse, quod putat vB., vix credam spatii ratione habita* 1 *Primi tres versus columnae prioris (idest 30 fere litterae) cum suco rubro exarati essent, plane perierunt;* Ut omnis igitur vidit incensos cupiditate *suppl. Mai* Cum omnes flagrarent cupiditate *Hein.* 3 M[p]ATRIS *sed* M *partim deletam partim erasam in* P *correxit, insuper* p *supra scr.* P *(hariolatur vB.)* 4 ADU|LESCENTIAM 9 discendi *Mai* DICENDI O[i]|RATIONE 10 CONGRA[n]UES 12 SINGULIS QUI *corr. in* quorum P *(mutata* I *in* R, *supra scripta* O, *addita* Ū) SUA[m] 13 constituisset *Ziegler* CONSTITU|ISSENT *sed* N *haud scio an deleta, cf. geminatio quae sequitur:* LEGIB·| ATQUE INSTI | TUISSETLEGI | BUSATQUE | INSTITUTISS|[B]UIS *(utrum* ATQUE *deletum, incertum)* 14 LACAE|DEMONIORU¯

gus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum Theseus tum Draco tum Solo tum Clisthenes tum multi alii, postremo exsanguem iam et iacentem doctus vir Phalereus sustentasset Demetrius, nostra autem res publica non unius esset ingenio sed multorum, nec una hominis vita sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. nam | neque ullum ingenium tantum extitisse 278 dicebat, ut quem res nulla fugeret quisquam aliquando fuisset, neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate.
3 quam ob rem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi Romani originem; libenter enim etiam verbo utor Catonis. facilius autem quod est propositum | consequar, 287 si nostram rem publicam vobis et nascentem et crescentem et adultam et iam firmam atque robustam ostendero, quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates, ipse finxero.'

2 4 Hoc cum omnes adprobavissent, 'quod habemus' inquit 'institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exordium quam huius urbis condendae principium profectum a Romulo? qui patre Marte natus — concedamus enim famae hominum, praesertim 288 non inveteratae solum sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur non solum ingenio esse divino — is igitur ut natus sit, cum Remo fratre dicitur ab Amulio

---

1 quae] q· 2 T[h]ESEUS 6 ṺĿĿȦ [uita] ALIQUOD 8 aliquando] ALI *maculis fere deletae* 9 FUIS SET ILLE, *sed* ILLE *eras.* 11 ȦĊU̇ĖṪU̇Ṡ ACUETUSTA TE 12 POPULI R[omani] ORI|GINEM *(errat Dur.)* 14 autem *add. p* 15 NACE[s]S̲[n]TE¯ *et* S *erasa* 16 ROB·-TAM 17 ṀULTA[put] PLATO NEM 20 inquit *Ha.* IGI TU̇R (igitur, inquit *Mos.*) 22 MARTE 25 U̇ṪBENE 26 ESSE I¯|GENIO, *transpos. Dob. et Schue.* 27 FRAT[r]E AMUL[i]LO, *sed prior* L *erasa*

rege Albano ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi iussus esse; quo in loco cum esset silvestris
289 beluae sustentatus uberibus, pastoresque eum | sustulissent et in agresti cultu laboreque aluissent, perhibetur ut adoleverit et corporis viribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse, ut omnes qui tum eos agros ubi hodie est haec urbs incolebant, aequo animo illi libenterque parerent. quorum copiis cum se ducem praebuisset, ut [et] iam a fabulis ad facta veniamus, oppressisse Longam Albam, validam urbem et poten-
290 tem | temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur.

Qua gloria parta urbem auspicato condere et firmare 3 5
dicitur primum cogitavisse rem publicam. urbi autem locum, quod est ei qui diuturnam rem publicam serere conatur diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit. neque enim ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copiisque facillimum, ut in agrum
157 Rutulorum Aboriginumve | procederet, aut in ostio Tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet, sed hoc vir excellenti providentia sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus eis quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii, primum quod essent urbes maritimae non solum multis periculis op-
158 positae sed etiam | caecis. nam terra continens ad- 6
ventus hostium non modo expectatos sed etiam repentinos multis indiciis et quasi fragore quodam et

1 A(l)BA NO 7 HO(s)DIEET INCOLE(n) BAT 9 *del. Mai* 10 et] UEL *sed* L *mutata in* T 13 PAR TAM CON(e)DERET 16 OP PORTUNITATE 17 neque ... 18 facillimum *Arus. Mess. GL VII 453, 26* (*omissis* illa manu copiisque) 19 ABORIGINE(n)M-UE | Q· FACILLIMUM | *(p. 157)* UTINAGRUM | RUTULORUM ABORIGI-NUM Q· 22 PRO UIDENTIAM OPPOR | TUNISSIMOS 23 QUAE, *sed* UAE *eras. et lin. add. p* 24 ADQ. 26 CAECITATIS 27 EX-PECTATU(s)R *sed* U *corr. in* O 28 MULTU(is) | INDICIS

sonitu ipso ante denuntiat; neque vero quisquam potest
hostis advolare terra, quin eum non modo ⟨ad⟩ esse
sed etiam quis et unde sit scire possimus. maritimus
vero ille et navalis hostis ante adesse potest quam quis-
quam venturum esse suspicari queat, nec vero cum
venit prae se | fert aut qui sit aut unde veniat aut 167
etiam quid velit, denique ne nota quidem ulla, pacatus
an hostis sit, discerni ac iudicari potest.

4 Est autem maritimis urbibus etiam quaedam cor-
7 ruptela ac mutatio morum; admiscentur enim novis
sermonibus ac disciplinis, et inportantur non merces
solum adventiciae sed etiam mores, ut nihil possit in
patriis institutis manere in|tegrum. iam qui incolunt 168
eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed volucri
semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius,
atque etiam cum manent corpore, animo tamen exu-
lant et vagantur. nec vero ulla res magis labefactatam
diu et Carthaginem et Corinthum pervertit aliquando,
quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi q. XIIII.
cupiditate et navi|gandi et agrorum et armorum cultum 227
8 reliquerant. multa etiam ad luxuriam invitamenta per-
niciosa civitatibus subpeditantur mari, quae vel capi-
untur vel inportantur; atque habet etiam amoenitas
ipsa vel sumptuosas vel desidiosas inlecebras multas
cupiditatum. et quod de Corintho dixi, id haut scio an
liceat de cuncta Graecia verissime dicere; nam et ipsa
Peloponnesus fere tota in mari est, | nec praeter Phli- 228

---

2 ⟨ad⟩esse *Osann* SET 3 MA|RITIMIS (u) 5 SUSPICARI Q·AT (ue, est) 6 QUIS, *deinde* S *erasa* 7 NENE 8—9 POTESTAU|TEM (i) 10 DEMU|TATIO 12 POSSINT 13 PA|TRIS 14 SAEDIBUS 16 ADQUE EXCUR|RANT (l) 17 ULLAE 18 CAR|TAGINEM (h) PERUERTERUNT (it) 19 QUAMMIHI^c|CERROR 22 QUE (a) 23 HA|^bet BETIAM *(legebant* iam, *emendaverat* etiam *Mai)* 25 ^hAUT 27 POLEPO⁻|NESUS (e o) PRATERPHI|LUNTIOS (e l) *correxi cl. epist. Att.* 6, 2, 3, *v. praef. p.* XXXII

asios ulli sunt quorum agri non contingant mare, et
extra Peloponnesum Aenianes et Doris et Dolopes soli
absunt a mari. quid dicam insulas Graeciae? quae
fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civita-
tum institutis et moribus. atque haec quidem ut supra 9
dixi veteris sunt Graeciae. coloniarum vero quae est
deducta a Graiis in Asiam Thracam Italiam Siciliam
Africam praeter unam Magnesiam, quam unda non
229 adluat? ita barbarorum agris quasi adtexta | quaedam
videtur ora esse Graeciae; nam e barbaris quidem
ipsis nulli erant antea maritumi praeter Etruscos et
Poenos, alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. quae
causa perspicua est malorum commutationumque Grae-
ciae propter ea vitia maritimarum urbium quae ante
paulo perbreviter adtigi. sed tamen in his vitiis inest
230 illa magna commoditas, et quod ubique genitum | est
ut ad eam urbem quam incolas possit adnare, et rur-
sus ut id quod agri efferant sui, quascumque velint in
terras portare possint ac mittere.

Qui potuit igitur divinius et utilitates conplecti mari- 5
timas Romulus et vitia vitare, quam quod urbem per- 10
ennis amnis et aequabilis et in mare late influentis
posuit in ripa? quo posset urbs et accipere a mari quo
231 egeret, et reddere quo redundaret, | eodemque ut flu-

2 PÀELO PONNESUMEN NIANES *sed* N[3] *erasa* 3 QU(a)E 4 PAENEİṄIPSAE CI(um)UITATIS 6 UETER(i)ES 7 GRAI[s]|ṠIN Thraciam ... 8 Magnesiam *add. in marg. infer. signis additis p* Thracam *Serv. Aen. 12, 335* ('Thraca ... Cicero in de re publ.: coloniarum vero quae est deducta a Graecis in Asiam Thracam Italiam, et non dixit Thraciam')] thraciam *p* 8 QUA (*lin. add. p*) | (ra)ṁUNDA 11 PSETER 13 GRE CIAE 15 PERUBRE(i)UITER|ADTIGISSETTA|MENINHIIS 16 quod *add. p* GENTIUM 17 ut ... adnare *Arus. Mess. GL VII 452, 19* ÀEAM 20 DI|(m)UINITUS 22 AN(i)NISETAEQUA|BLIS 23 URPS, *sed* P *corr. in* B *p item 50, 7* (a)ĖX MARI 24 REDDERET RE|DUNDARĖET| ut *add. p*

mine res ad victum cultumque maxime necessarias non solum † mari absorberet, sed etiam invectas acciperet ex terra, ut mihi iam tum divinasse ille videatur hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram; nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia ulla in parte Italiae posita urbs tenere potuisset.

6 11 Urbis autem ipsius nativa praesidia quis | est tam 232 neclegens qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractus ductusque muri cum Romuli tum etiam reliquorum regum sapientia definitus, ex omni parte arduis praeruptisque montibus ut unus aditus, qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem, maximo aggere obiecto fossa cingeretur vastissima, atque ut ita munita arx circuitu arduo et qua|si 261 circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili Gallici adventus incolumis atque intacta permanserit. locumque delegit et fontibus abundantem et in regione pestilenti salubrem; colles enim sunt, qui cum perflantur ipsi tum adferunt umbram vallibus.

7 12 Atque haec quidem perceleriter confecit; nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit nominari, et ad firman|dam novam civitatem novum quod- 262 dam et subagreste consilium, sed ad muniendas opes regni ac populi sui magni hominis et iam tum longe

1 cultum *add. p* NEC|[c]ESSARIAS *sed* C *erasa* 2 *supra* MARI|ABSORBERET *correcturarum umbras vidi sed certi nihil dispexi* a mari subveheret *Niebuhr* mari arcesseret *Mos.* mare absorberet *L. de Jan* mari non absorberet *Osann* ab mari asportaret *Mue.* transmarinas subveheret *Mue.; alia alii* 3 AUT 4 SE[e]DM 5 TANTU[a]M 6 ULLA[alia] 9 NEC|LEGENS *sed* C *in* G *corr. p* PLANE[que] *(ut viderat Mai* PLANE *Dur. Detlefsen vB. unde* ac plane *Ha. Mue.)* 10 TRACTATUS 12 ut *a p suprascr. videre mihi visus sum* 13 IES|QUIILUNUM 14 *fortasse* OBIECTO[a], *unde conicias* obiecta⟨que⟩ 15 CIRCUMIECTU 17 ADQUE 18 [ab]UNDANTE 20 PERFLUA|TUR 21 CON|[f]UE[c]NIT 23 A[d]FFIRMAN DAM 24 OPESEGREGNI

providentis secutus est, cum Sabinas honesto ortas loco virgines, quae Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere instituisset Consualibus, rapi iussit, easque in familiarum
271 amplissimarum | matrimoniis collocavit. qua ex causa 13
cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen varium atque anceps fuisset, cum T. Tatio rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis quae raptae erant orantibus; quo foedere et Sabinos in civitatem adscivit sacris conmunicatis, et regnum suum cum illorum rege sociavit.

Post interitum autem Tatii cum ad eum dominatus 8
272 omnis reccidisset, | quamquam cum Tatio in regium 14
consilium delegerat principes — qui appellati sunt propter caritatem patres — populumque et suo et Tati nomine et Lucumonis, qui Romuli socius in Sabino proelio occiderat, in tribus tris curiasque triginta discripserat — quas curias earum nominibus nuncupavit quae ex Sabinis virgines raptae postea fuerant oratrices pacis et foederis —: sed quamquam ea Tatio sic
237 erant | discripta vivo, tamen eo interfecto multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnavit.

Quo facto primum vidit iudicavitque idem quod 9
Spartae Lycurgus paulo ante viderat, singulari imperio 15
et potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta auctoritas. itaque hoc consilio et quasi senatu

1 HONESTẸḤOR|TASUIRGINỊS| (o, loco, e *suprascr.*) 4 Consualibus *Mai* CONSULIB· *del. Mos.* 5 MATRIMONIS|COLLOCAḆIT (i, u *suprascr.*) 7 REGỊ (e *suprascr.*) 8 FOEDUS|ICITMATRONIS|ISIPSIS 9 ADSCIḂIT (u *suprascr.*) 12 ṔOṪẸ¯ TATUS (d mi n *suprascr.*) 14 DELE|GERAṄT 15 TAṈTINOMET (ine *suprascr.*) 16 SABI QUẸNO 17 discripserat *Bue.* DESCRIP SERAT *(similiter v. 21)* 18 CU RAS (i *suprascr.*) 19 FUERỤNT (a *suprascr.*) 20 pacis *add. p* SET EṮ (n *suprascr.*) *(fortasse et* E *deleta)* 22 CON|SILIOQUEQUAE 26 CỊUỊṢ IUSQUE 27 senatu quasi *F. C. Wolff Dob. Ha.* SENATU (a *suprascr.*)

fultus | et munitus, et bella cum finitimis felicissime 238
multa gessit, et cum ipse nihil ex praeda domum suam
16 reportaret, locupletare civis non destitit. tum, id quod retinemus hodie magna cum salute rei publicae, auspiciis plurimum obsecutus est Romulus. nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, urbem condidit auspicato, et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent in auspiciis, ex singulis tribubus singulos co- 239
optavit augures, et habuit plebem in clientelas principum discriptam — quod quantae fuerit utilitati post videro — multaeque dictione ovium et boum — quod tunc erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur — non vi et suppliciis coërcebat.

10
17 Ac Romulus cum septem et triginta regnavisset annos, et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, | auspicia et senatum, tantum est conse- 240
cutus, ut cum subito sole obscurato non conparuisset, deorum in numero conlocatus putaretur; quam opinionem nemo umquam mortalis adsequi potuit sine eximia
18 virtutis gloria. atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, quod ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fingendi proclivis esset ratio, cum imperiti facile ad 241
credendum inpellerentur, Romuli autem aetatem minus

2 *quae post* nihil ex *litterarum vestigia apparere dicit vB., ad librarium textus Augustiniani redeunt suntque rasura deleta* 3 tum *Steinacker* TUNC 6 quod *add. p* PRI¯|CIPUM (i *superscr.*) CONDIDIT 8 TRI|BUBUS 10 DESCRIPTAM *cf. p. 51, 17* 10 QUAN|TE (a *superscr.*) UTILI|TATE (i *superscr.*) POSTUIDE|ROM|MULTAQ· (e *superscr.*) 11 multaeque ... 13 vocabantur *Non. p. 42, 25 et Isid. orig. 10, 155* (*qui* multaque editione) BOUUM 12 tunc *Non. Isid.* TUM et in *Isid.* 13 NOUIETSUPPLI|CIS (n, i *superscr.*) 15 SEPTĒ *lin. add. p* 17 SENATUM (a *superscr.*) tantum ... 21 gloria *Aug. civ. 3, 15* 18 CONPRU|ISSET (a *superscr.*) 21 magis est ... *p. 53, 3* cernimus *Aug. civ. 22, 6* 22 di *Aug.* 23 SAECULI (s *superscr.*) ET (u *superscr.*) 24 ESSE (t *superscr.*)

his sescentis annis iam inveteratis litteris atque doctrinis omnique illo antiquo ex inculto hominum vita errore sublato fuisse cernimus. nam si, id quod Graecorum investigatur annalibus, Roma condita est secundo anno olympiadis septumae, in id saeculum Romuli
242 cecidit aetas, cum | iam plena Graecia poetarum et musicorum esset, minorque fabulis nisi de veteribus rebus haberetur fides. nam centum et octo annis postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est olympias, quam quidam nominis errore ab eodem Lycurgo constitutam putant; Homerum autem qui mi-
q·XV. nimum dicunt Lycurgi aetati triginta annis anteponunt
301 fere. ex quo intellegi potest permultis annis ante Ho- 19
merum fuisse quam Romulum, ut iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quicquam esset loci. antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam non numqu⟨am incondite, haec aetas autem iam exculta praesertim eludens omne quod fieri non potest respuit⟩. *

---

2 omniumque *codd. Aug.* ЄRRORЄS *sed* S *erasa* 4 CON-ƌI[e]|TAST 5 OLYMPIA|[i]ƌЄS 6 CA̲Є CIƌIT 7 MUS[i]CORUM 10 [t]ЄRRORЄ *sed videntur et aliae correcturae et supra hoc verbum et supra* -MINIS *fuisse* 12 A̲AЄTATI 13 ex quo ... 19 respuit *Aug. civ. 22, 6* 13 annis *add. p et Aug.* *folii 301 —302 plus quam dimidia pars abscisa est, quo factum est ut p. 301 columna II. et p. 302 col. I. plane perirent, p. 301 col. I. et p. 302 col. II. mutilae tantum in codice traderentur* 13—17 ***P** haec habet:* TЄhO FUISSЄ ROMU|UTIAM|hOMI ACTЄM IPSISЄR AƌFIN ЄXCU[ui]I|ЄSSЄTLO|ANTIQU ЄNIMR FABULA|ЄTIAMN *(sic! errat vB.)* NUMQU| 16 recipit *codd. quid. et Hoffm.* 17 am incondite ... 19 respuit *soli Augustino debentur* 18 tam exculta praesertim et prudens *Mdv. Ha., refutat Mue. cl. Aug. civ. 22, 7* 19 *desunt col. 301 II dimidia fere et 302 I tota idest 5—6 versus editionis nostrae; haec fere excidisse putat Mo., mus. Rhen. XV 167:* ⟨Hesiodum deinde, quamquam multis saeculis post Homerum fuit, tamen et ipsum constat vixisse ante Romulum. non multis annis post conditam urbem natus est Stesichor⟩us

20 * us ne|⟨pos ei⟩us, ut di|⟨xeru⟩nt quid|⟨am, e⟩x filia. *302* quo | ⟨vero⟩ ille mor⟨tuus, e⟩odem | ⟨est an⟩no na|⟨tus Si⟩moni|⟨des ol⟩ympia|⟨de se⟩xta et quin|⟨qua g⟩esima, ⟨quo f⟩acilius | ⟨intel⟩legi pos⟨sit tu⟩m de Ro|⟨mu⟩li iam immortalitate creditum, cum iam inveterata vita *67* hominum ac tractata esset et cognita. sed profecto 6 tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio homini agresti crederetur, quod multis iam ante saeclis nullo alio de mortali homines credidissent; qui inpulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur, a se visum esse in eo colle | Romulum qui nunc Quiri- *68* nalis vocatur; eum sibi mandasse ut populum rogaret, ut sibi eo in colle delubrum fieret; se deum esse et Quirinum vocari.

11 21 Videtisne igitur unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum iam et paene puberem?' tum LAELIUS: 'nos vero videmus, et te quidem ingressum ratione ad disputandum nova, quae | nusquam est in *81* Graecorum libris. nam princeps ille, quo nemo in 21 scribendo praestantior fuit, aream sibi sumpsit, in qua civitatem extrueret arbitratu suo, praeclaram ille quidem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et a
22 moribus, reliqui disseruerunt sine ullo certo exemplari

---

1 *suppl. Niebuhr* XFILIQUO (a *supra*) 2 quo ⟨vero⟩ *Mo.* quo⟨niam⟩ *Niebuhr* quo ⟨autem⟩ *Ha. Mue. spatiosius supplementa sequentia potissimum sunt Niebuhrii* 4 ⟨quo⟩ *Niebuhr* ut *Mo. Ha. Mue.* 5 IIIAMMOR (im *supra*) *(quamquam* U *potius quam* II *videtur esse)*] iam *om. editt. omnes* 8 AGRAES|TI *sed nisi fallor* RAES *erasae et* res *ante* TI *additae* CEDERETUR (r *supra*) 9 MORTALITA|TE 10 ILLA (i *supra*) 11 FERTU[r]|RA (R *ad* U *adligavit p*) 17 CONABULIS (u *supra*) 18 [s]ET|ADUITUM *sed* I *corr. in* L *p* 19 RA|TIO[ne] 20 Q·[uae] 21 PRINCEPS|SILLE 22 SUM|[p]SIT 23 EX|TRUET (re *supra*) 24 SET ETAMAIORIB· *sed* a *tuetur claus.*

formaque rei publicae de generibus et de rationibus
82 civitatum; tu mihi videris utrumque facturus: es | enim
ita ingressus ut quae ipse reperias tribuere aliis malis,
quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere, et
illa de urbis situ revoces ad rationem quae a Romulo
casu aut necessitate facta sunt, et disputes non vaganti
oratione sed defixa in una re publica. quare perge ut
instituisti; prospicere enim iam videor te reliquos reges
persequente quasi perfectam rem publicam.' 12

281 'Ergo' inquit SCIPIO 'cum ille | Romuli senatus, qui 23
constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tri-
buisset ut eos patres vellet nominari patriciosque eorum
liberos, temptaret post Romuli excessum ut ipse regeret
sine rege rem publicam, populus id non tulit, deside-
rioque Romuli postea regem flagitare non destitit; cum
prudenter illi principes novam et inauditam ceteris
282 gentibus interregni ineundi rationem excogi|taverunt,
ut quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege ci-
vitas nec diuturno rege esset uno, nec committeretur
ut quisquam inveterata potestate aut ad deponendum
imperium tardior esset aut ad optinendum munitior.
quo quidem tempore novus ille populus vidit tamen 24
id quod fugit Lacedaemonium Lycurgum, qui regem
non deligendum duxit, si modo hoc in Lycurgi pote-
283 state | potuit esse, sed habendum, qualiscumque is fo-
ret, qui modo esset Herculi stirpe generatus; nostri

1 CENERIBUS, *sed* C *corr. in* G 3 IN|G[r]ESSUSUTQU[a]E|IPSE-[repe]TPARIAS| 4 AUTA|[p]PUT 5 UERBIS 6 SUNTP|ET vagante *Hein.* 7 ORA|TIO[nesdde]ÐEFIXA 8 IN|STITUIS[ti] REQGES (*quod* G *ex* U *correctam esse dicit vB., errat*) 9 PERSEQUENTE (*lin. supra* E *add. p*); *em. Mos.* 10 SENA[a]|TUS 11 CON[s]S|TABAT 13 TEMTARET[p] GE|RERET[re] 21 ES|SEÐAUT 22 quo *Mai* QUOÐ 23 LACAEÐEMO[a]|NIUM QUINO[regem]|REÐIGENÐU[e li] 24 HAEC[o] 25 FOREQ[t]UALIS|CUMQ·ISFORET|QUO[i] 26 HERCULIS

illi etiam tum agrestes viderunt virtutem et sapientiam
13 regalem, non progeniem, quaeri oportere.
25 Quibus cum esse praestantem Numam Pompilium
fama ferret, praetermissis suis civibus regem alienige-
nam patribus auctoribus sibi ipse populus adscivit,
eumque ad regnandum | Sabinum hominem Romam 284
Curibus accivit. qui ut huc venit, quamquam populus
curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse
de suo imperio curiatam legem tulit, hominesque Ro-
manos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit incen-
sos, existimavit eos paulum ab illa consuetudine esse
revocandos.
14
26 Ac primum agros quos bello Romulus ceperat divi-
sit viritim civibus, | docuitque sine depopulatione atque 87
praeda posse eos colendis agris abundare commodis
omnibus, amoremque eis otii et pacis iniecit, quibus
facillime iustitia et fides convalescit, et quorum patro-
cinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum de-
fenditur. idemque Pompilius et auspiciis maioribus in-
ventis ad pristinum numerum duo augures addidit, et
sacris e principum numero pontifices quinque prae- 88
fecit, et animos propositis legibus his quas in monu-
mentis habemus ardentis consuetudine et cupiditate
bellandi religionum caerimoniis mitigavit, adiunxitque
praeterea flamines Salios virginesque Vestales, omnis-
27 que partis religionis statuit sanctissime. sacrorum au-
tem ipsorum diligentiam difficilem, apparatum perfa-
cilem esse voluit; nam quae perdiscenda quaeque ob-

---

r a e u
1 AGESTES 4 FUMAT FRRET 5 AD SCIBIT *fortasse etiam*
i
D *expuncta* 8 COMITIS 13 ac primus *(sic)* ... 14 civibus *Non. p. 43, 4* 13 CQEPERAT 15 COLENDI (s) ABUNDARI (e) 16 eis
h o c i
otii *Mai* EQISTII 16 IN QUIBUS 17 PATR°IMO NIO *sed* M *ras. in* N *corr. p* 18 CULTUMS 21 ETPRINCI PUM
que a
22 his *add. p* 24 ETBELLA DI 25 UIR GINES 28 QUE

69 servanda es|sent, multa constituit, sed ea sine inpensa. sic religionibus colendis operam addidit, sumptum removit, idemque mercatus ludos omnesque conveniundi causas et celebritates invenit. quibus rebus institutis ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum studiis bellandi iam immanis ac feros.
70 sic ille cum undequadraginta annos sum|ma in pace concordiaque regnavisset, — sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior, — excessit e vita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.' 15

Quae cum Scipio dixisset, 'verene' inquit MANILIUS 28
'hoc memoriae proditum est Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum aut certe Pytha-
295 goreum fuisse? | saepe enim hoc de maioribus natu audivimus, et ita intellegimus vulgo existimari; neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus.' tum SCIPIO: 'falsum est enim Manili' inquit 'id totum, neque solum fictum sed etiam imperite absurdeque fictum; ea sunt enim demum non ferenda mendacia, quae non solum ficta esse sed ne

---

1 *post* essent *repetita* discenda . . . essent *sed expuncta* (*praeter* essent) 2 SUM[p]TUM 3 ŮT̲IΔЄ¯|Ԛ· 5 AΔԚ· 6 [i]ṪAM 8 CŌ|CORΔIAԚUȦ̲Є 9 *Polyb. VI 11ª, 5* 11 CONFIRMA|T[i]U̲̇S-REԼIGIONЄ¯|ATԚ·CԼЄMЄN|TIAMԚU[ae]I̲CUM| 14 S[e]İ̲T|AFRICANȦ̲Є 15 PY ThAGORAЄNЄIP *deinde erasa scriptura primaria versus ultimi (= 15) columnae 70 II duobus versibus verba* sius discipulum aut cer te pythagoreum fuisse *exarata sunt a p satis perspicue* 16 NATUṀ|AUΔI[uim]B̲USĖṪIṪȦ|İNṪĖԼԼĖĠIṀU̇Ṡ 18 ANNU̇ṀAԼIU¯ 19 enim *add. p* 20 id *add. p* F[i]Ȧ̲CTUM IMPЄ RITȦ̲ЄABSURΔȦЄ|Ԛ·F[i]A̲CTUM 21 NO¯ (no *falso vB.*) 22 İN̲MЄ¯ ΔACI[a]O̲ (*legebant et edebant* in mendacio) NONF[solum]A̲CT[i]A-[esse]SЄT

fieri quidem potuisse cernimus. nam quartum | iam *296* annum regnante Lucio Tarquinio Superbo Sybarim et Crotonem et in eas Italiae partis Pythagoras venisse reperitur; olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adven-
29 tum. ex quo intellegi regiis annis dinumeratis potest anno fere centesimo et quadragesimo post mortem q. XUI. Numae primum Italiam Pythagoram | attigisse; neque *39* hoc inter eos qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla est umquam in dubitatione versatum.' 'di inmortales' inquit MANILIUS, 'quantus iste est hominum et quam inveteratus error! ac tamen facile patior non esse nos transmarinis nec inportatis artibus eru-
16 30 ditos, sed genuinis domesticisque virtutibus.' 'atqui multo id facilius cognosces,' inquit AFRICANUS, 'si | pro- *40* gredientem rem publicam atque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris; quin hoc ipso sapientiam maiorum statues esse laudandam, quod multa intelleges etiam aliunde sumpta meliora apud nos multo esse facta, quam ibi fuissent unde huc translata essent atque ubi primum extitissent, intellegesque non fortuito populum Romanum sed consilio et disciplina confirma|tum esse, nec tamen adver- *217* sante fortuna.

17 31 Mortuo rege Pompilio Tullum Hostilium populus

---

2 REGNANTEM|LUCILIOTARQUI|NIOSSUPERBO *sed* S[1] *erasa* [s]YBARIM 3 PYTAGORAS 4 REP|PERITUR 5 SUB|PERBI 6 REG[i]IS 7 QUA|[d]TRA[si]GEMO 8 ATTINGISSE *post* NEQ· *littera nescioquae primum deleta deinde erasa* (*non* F) 10 ULLAST [e] U[r]ESATUM 14 ADQUI 16 RE[m]P·ADQ· 19 QUOT SUMP|TA *nisi fallor* 20 APUT multo (*corr. ex* multa) *supra add.* p SIBI 21 ADQ· 22 NON|[non]FORTUITOP·R· 23 ETSSE 24 FORTU|NAM[m] (*unde* fortuna. Nam mortuo *Mai*) 25 POPILIO HOC[s]|TILIUM

regem interrege rogante comitiis curiatis creavit, isque
de imperio suo exemplo Pompili populum consuluit
curiatim. cuius excellens in re militari gloria magnae-
que extiterunt res bellicae, fecitque idem et saepsit de
manubis comitium et curiam, constituitque ius quo
bella indicerentur, quod per se iustissime inventum
218 sanxit | fetiali religione, ut omne bellum quod denun-
tiatum indictumque non esset, id iniustum esse atque
inpium iudicaretur. et ut advertatis animum quam sa-
pienter iam reges hoc nostri viderint tribuenda quae-
dam esse populo — multa enim nobis de eo genere
dicenda sunt —, ne insignibus quidem regiis Tullus
nisi iussu populi est ausus uti. nam ut sibi duodecim
lictores cum fascibus anteire liceret *'

[*Excidit quaternionis XVII. folium tertium.*]

De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius a Ro- 32
mulo rex fuit, qui et ipse fulmine absumtus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea et istum non creditum in deos receptum tali morte, quia fortasse, quod erat in Romulo probatum id est persuasum, Romani vulgare noluerunt id est vile facere, si hoc et alteri facile tribueretur. (Augustinus civ. 3, 15.) 18

71 (LAEL.?) '* ⟨neque⟩ enim serpit sed volat in optimum 33
statúm instituto tuo sermone res publica.' (SCIP.) 'post
eum Numae Pompili nepos ex filia rex a populo est

1 I¯|TERROGANTE (rege) ĖN̲COMMIṪ|TIS CRA̲EUIP̲I̲L̲I̲PȮ (i, a, t)| isq. de imperio suo exemplo pompili|^{po}PULUM *supplementum p insertum inter versus 12 et 13 columnae 217 I, idem praeterea repetitum in margine inferiore duobus versibus satis legibilibus* 3 CURUA|TIM *sed* U² *rasura in* I *correcta* 4 BELLICE (a) FIDEM *sed* F *erasa* ET|ṪSEM̲PSITDE|MANI̲B· (a, u is) 7 FETIAU̲ (li) 8 ADQ· 10 HOS̲ (c) TRIBU^{enda}|^{qua}EN̲DAM 12 RE|GIS (i) 13 POPU|L (i) *(fuit* I, *sed iam lacuna facta perierat, cum p codicem correxit)* UTS̲I̲Ṫ̲SIBI 14 AN|TERET (i) *sed* T² *erasa* 16 qui] quia *codd.* *quid. et Hoffm.* 22 *suppl. Mai* 23 REM̲P·POS^t|ṪUM (s, e)

Ancus Marcius constitutus, itemque de imperio suo legem curiatam tulit. qui cum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem, atque idem Aventinum et Caelium montem adiunxit urbi, quosque agros ceperat divisit, et silvas maritimas omnis publicavit | quas ce- *172*
perat, et ad ostium Tiberis urbem condidit colonisque firmavit. atque ita cum tres et viginti regnavisset annos, est mortuus.' tum LAELIUS: 'laudandus etiam iste rex; sed obscura est historia Romana, siquidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem.' (SCIP.) 'ita est' inquit; 'sed temporum illorum tantum fere regum inlustrata sunt nomina.

19 34 Sed hoc loco primum videtur insitiva quadam | di- *173*
sciplina doctior facta esse civitas. influxit enim non tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. fuisse enim quendam ferunt Demaratum Corinthium, et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suae principem; qui cum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum mag|na pecunia dici- *174*
tur ac se contulisse Tarquinios, in urbem Etruriae florentissimam. cumque audiret dominationem Cypseli confirmari, defugit patriam vir liber ac fortis, et adscitus est civis a Tarquiniensibus atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit. ubi cum de matre familias Tarquiniensi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam eru *

[*Excidit quaternionis XVII. folium sextum.*]

---

2 ᴅᴇᴄɪᴜɪs sᴇᴛ (ci) 3 ᴀᴅǫᴜᴇ 5 ᴅɪᴜɪs (it) 7 ᴛʀᴇsᴇ (t) 8 sᴇᴅ|ᴍᴏʀᴛᴜsᴇᴛʟᴀᴇ|ʟɪᴜs (st, u, um) 11 ғᴇʀʀᴇ 13 ɪɴsɪ|ᴛɪʙᴀ (u) ᴅɪsᴄɪᴘᴜʟɪɴᴀ 14 ɪɴғʟᴜᴄxɪᴛ 15 ǫᴜᴀᴇᴅᴀᴍ|ᴇɢʀᴇᴄɪᴀ (i, a) 16 ᴀɴ|ɴɪs (m) 17 ᴄᴏʀɪɴᴛɪᴜᴍ (h) 19 ᴄʜᴏʀɪɴᴛʜɪᴏ|ʀᴜᴍ *sed fortasse* h[1] *expuncta* 20 ғᴜ|ɢɪssᴇ 23 ᴄᴏɴ|ғɪʀᴍᴀᴛᴀᴍғᴜ|ɢɪᴛ (ri, de) ғᴏʀɪs (t) 25 ᴅᴇғᴍᴀᴛʀᴇ
27 *quae forma verbi* erudire *fuerit, scire non possumus*

219 (SCIP.) * facile in civitatem receptu esset, propter 20 35
humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus usque eo ut consiliorum omnium particeps et socius paene regni putaretur. erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnis civis opis auxilii defensionis largiendi etiam benignitas. itaque mortuo Marcio cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius; sic
220 enim | suum nomen ex Graeco nomine inflexerat, ut in omni genere huius populi consuetudinem videretur imitatus. isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum, et antiquos patres maiorum gentium appellavit, quos priores
sententiam rogabat, a se adscitos minorum. Deinde 36
37 equitatum ad hunc morem constituit qui us|que adhuc est retentus, nec potuit Titiensium et Rhamnium et Lucerum mutare cum cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria Attus Navius non erat. atque etiam Corinthios video publicis equis adsignandis et alendis orborum et viduarum tributis fuisse quondam diligentis. sed tamen prioribus equitum partibus secundis ad-
38 ditis ∞ ꟾↃ CCC fecit | equites numerumque duplicavit. postea bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi Romani imminentem, idemque Sabinos cum a moenibus urbis reppulisset, equitatu fudit belloque devicit. atque eundem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus, aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo bello Sa-

---

5 comitas] *post* T *littera erasa* (*fortasse* I) OMNIS|ṢCIPUISOPIS ƋEFENSIO|NI[s] 8 Graeco] Etrusco *Osann* 10 legem tulit *post* principio *repet. sed expunct.* 12 APPELLAḂIT (u *supra*) 15 TI|TIENSUMETRHA[m]|ṀĖNṠIṄUM (i *supra*) 17 ĠLȮṘIȦ|AUGURTATUS (gloria *supra*) 18 CHO|RINTHIOS *sed* h *fortasse expuncta* EQUIS *repet. sed exp.* 21 ꟾↃ CCC *Zumpt* ·A CCC· 22 postea *Vaucher* POST|QUAM (posthac *Mos.* post *Mdv. Ha.*) ȦEQUO|RUM 23 POPULIR· 24 [r]EPPULIS|SET 26 ƋICTI *corr. ex* ƋICU *P* SU̇NT] S *corr. ex* N 27 EAƋEM|Q· (e *supra*)

bino in ipsa pugna vovisse facien|dam, mortuumque q. XVIII. 31
21 esse cum duodequadraginta regnavisset annos.'
37 Tum LAELIUS: 'nunc fit illud Catonis certius, nec tem-
poris unius nec hominis esse constitutionem rei publi-
cae; perspicuum est enim, quanta in singulos reges
rerum bonarum et utilium fiat accessio. sed sequitur
is qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidisse
plurimum.' 'ita est' inquit SCIPIO. 'nam post eum Ser-
vius Tullius primus iniussu populi regnavisse traditur, 32
quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, cum esset
ex quodam regis cliente conceptus. qui cum famulorum
⟨in⟩ numero educatus ad epulas regis adsisteret, non
latuit scintilla ingenii quae iam tum elucebat in puero;
sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. itaque
Tarquinius, qui admodum parvos tum haberet liberos, 291
sic Servium diligebat, ut is eius vulgo haberetur filius,
atque eum summo studio omnibus iis artibus quas
ipse didicerat ad exquisitissimam consuetudinem Grae-
38 corum erudiit. sed cum Tarquinius insidiis Anci filio-
rum interisset, Serviusque ut ante dixi regnare coe-
pisset, non iussu sed voluntate atque concessu civium,
quod cum Tarquinius ex vulnere aeger fuisse et vi- 292
vere falso diceretur, ille regio ornatu ius dixisset ob-
aeratosque pecunia sua liberavisset multaque comitate
usus iussu Tarquinii se ius dicere probavisset, non
commisit se patribus, sed Tarquinio sepulto populum
de se ipse consuluit, iussusque regnare legem de im-
perio suo curiatam tulit. et primum Etruscorum iniurias
bello est ultus; ex quo cum ma *

---

1 BO|UISSE (u suprascr.) 3 ILLUT 8 ITAST 9 SULPICIUS (t, l suprascr.) INIUSTUS (s suprascr.) 10 EXERUATAR QUINIENSE (i suprascr.) *fuit* ESSET *sed* S[1] *in lacuna periit* 12 *add. Mos.* 13 QUE (a suprascr.) PUEROS (OS *ligatae*) 14 O|mNI 17 IS (i suprascr.) 18 CONSU^e ETUDINEM 21 ADQ· COIUIU¯ 23 OR|NATIUS (u suprascr.) 25 TARQUINIIS EIUS (s suprascr.) 27 DEIP SECONSULUI|T (se, i suprascr.) *sed* l *ultima in* T *correcta* 28 ^et RUS TICORUM

[*Excidit quaternionis XVIII. folium tertium.*]

22

107 (SCIP.) * duodeviginti censu maximo. deinde equitum 39
magno numero ex omni populi summa separato, reli-
cuum populum distribuit in quinque classis, seniores-
que a iunioribus divisit, easque ita disparavit ut suf-
fragia non in multitudinis sed in locupletium potestate
essent, curavitque, quod semper in re publica tenen-
108 dum est, ne plurimum valeant plurimi. quae | discriptio
si esset ignota vobis, explicaretur a me; nunc rationem
videtis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suf-
fragiis et prima classis, addita centuria quae ad sum-
mum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXVIIII
centurias habeat; quibus e centum quattuor centuriis
— tot enim reliquae sunt — octo solae si accesserunt,
confecta est vis populi universa, reliquaque multo maior
93 multitudo sex et nonaginta centuriarum | neque exclu-
deretur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis,
ne esset periculosum. in quo etiam verbis ac nomini- 40
bus ipsis fuit diligens; qui cum locupletis assiduos
appellasset ab asse dando, eos qui aut non plus mille
quingentos aeris aut omnino nihil in suum censum
praeter caput attulissent, proletarios nominavit, ut ex
94 iis quasi proles, id est quasi progenies civitatis, | ex-
pectari videretur. illarum autem sex et nonaginta cen-
turiarum in una centuria tum quidem plures censeban-
tur quam paene in prima classe tota. ita nec prohibe-

---

4 easque *Francke* EOSQUE 7 PLU|RIMUMQUE (i, a) 9 CER|TAMINECUM|ET (uri e; sex) *et* R *in* N *corr. p* 10 quae] q· *lin. add. p* 11 TGNARIIS (i) UIIIICE|TURIASTOTE (l xxx) |ENIMRELICUAe (habeat quibus | ecent. quattor centuriis tot) AESUNT *et* CU *in* QU *corr. p* 14 UIS|SPOLI (pu) RELICUA|q· *sed* C *corr. in* q *p* 18 ADS|SIDUUMOS 19 asse *Osann* AERE *cf. Top. 2, 10* MIL|LECENTUM (quin, os) *et* C *in* G *corr. p* (CENTUM *legerat Mai* CENTUM *Dur. Detlefsen vB.*) 20 OMNI|NON (d) suum in *Mdv.*

batur quisquam iure suffragii, et is valebat in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat esse in optimo statu civitatem. quin etiam accensis velatis cornicinibus proletariis *

[*Exciderunt quaternionis XVIII. folia sextum et septimum.*]

23 41 statuo esse optume constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optumati et populari, confusa modice nec puniendo inritet animum inmanem ac ferum *

42 (SCIP.) * sexaginta annis antiquior, quod erat XXXVIIII *45* ante primam olympiadem condita. et antiquissimus ille Lycurgus eadem vidit fere. itaque ista aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus videtur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. sed quod proprium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar si potero subtilius; quod erit eius | modi, *46* nihil ut tale ulla in re publica reperiatur. haec enim quae adhuc exposui ita mixta fuerunt et in hac civitate et in Lacedaemoniorum et in Karthaginiensium, ut tem-
43 perata nullo fuerint modo. nam in qua re publica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus, ut tum fuit Romae cum erant reges, ut Spartae Lycurgi legibus, et ut sit aliquod etiam q. XVIIII. populi | ius, ut fuit apud nostros reges, tamen illud ex- *145* cellit regium nomen, neque potest eius modi res pu-

---

1 ETIISUALE|BITINSUFFRA|GIOETISUALE BITINSUFFRA GIO 3 ANCENSIS (c supra) LITICINIB· (corni supra) *unde* liticinibus cornicinibus *Mai et editt.; cf. Mo., Röm. Staatsr. III 287*[3] 5[c] *Non. p. 342, 39* (modicum) statuo *Iunius* statu *vel* statua *vel* statue *codd. Non.* optumo *Bentinus* 7 puniendo *Bentinus* punienda 9 ⟨Karthago urbe Roma quinque et⟩ sexaginta *Mai* SEXAGIGN TA XXXVIIII *Mai* 13 propriumst *Osann Ha.* proprium est *Mue.* 16 REPPERIA TUR 17 Q[uae] EX|POSITA (ui supra) 18 LA|CAEDEMONIO-RUM (a supra) 21 SENA TUS (a supra) FU[it] ETROMAE 22 UTETSIT (ut supra) (ut *del. Steinacker Ha.*) 23 APUT ILLUT

blica non regnum et esse et vocari. ea autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod unius vitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. nam ipsum regale genus civitatis non modo non est reprehendendum, sed haud scio an re-
146 liquis | simplicibus longe anteponendum, si ullum probarem simplex rei publicae genus, sed ita quoad statum suum retineat. is est autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia uniusque sapientia regatur salus et aequabilitas et otium civium. desunt omnino ei populo multa qui sub rege est, in primisque libertas, quae non in eo est ut iusto utamur domino, sed ut nul⟨lo⟩ *

[*Excidit quaternionis XVIIII. folium secundum.*]

15 (SCIP.) * ferebant. etenim illi iniusto domino atque 24 44
acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna comitata est. nam et omne Latium bello devicit, et Suessam Pometiam urbem opulentam refertamque cepit, et maxima auri argentique praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit, et colonias de-
16 duxit, et institutis eorum a quibus ortus erat | dona
21 magnifica quasi libamenta praedarum Delphos ad Apollinem misit.

Hic ille iam vertetur orbis, cuius naturalem motum 25 45
atque circuitum a primo discite adgnoscere. id enim

---

4 NA͞ (o) | MOᴅO 5 ʜAUT RELICUIS, *sed* C *in* Q *corr. p* 7 ITA | ʜ̲O̲C̲Aᴅ (quo) 8 RETINE ᵃTISṠET (s) (*legebant et edebant* retinet) 9 ETIUSTITIA *fortasse expunct.* ȮṀNEQUE (u ius, i) (= uniusque) *legere mihi visus sum; legebant* OMNEQUE 10 AEQUA | BILITAṪS 11 MULTA ᑫᵘⁱ SUB (qui *dispexerat Mai, negaverat in codice esse Dur., qui eas umbras ad Augustini verba* quia *holocaustis pertinere dixerat; at revera* qui *supra* quia *Augustini exstat*) 12 QUE (a) SET 14 ᴅOMI NȦṪO 15 prospera *Mos. Mue.* 17 POMᵉ | E̲TIAM CȮEPIT 24 AᴅQUE ᴅISCITEAᴅQ· | C̲O̲GNOSCERE (discite atque cognoscite *Mai Ha.*)

est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra
versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publi-
carum, ut cum sciatis quo quaeque res inclinet, retinere
aut ante possitis | occurrere. nam rex ille de quo lo- *255*
quor, primum optimi regis caede maculatus integra
mente non erat, et cum metueret ipse poenam sceleris
sui summam, metui se volebat; deinde victoriis divi-
tiisque subnixus exultabat insolentia, neque suos mores
46 regere poterat neque suorum libidines. itaque cum
maior eius filius Lucretiae Tricipitini filiae Conlatini
uxori vim attulisset, mulierque pudens et no bilis ob *256*
illam iniuriam sese ipsa morte multavisset, tum vir in-
genio et virtute praestans L. Brutus depulit a civibus
suis iniustum illud durae servitutis iugum. qui cum
privatus esset, totam rem publicam sustinuit, primus-
que in hac civitate docuit in conservanda civium liber-
tate esse privatum neminem. quo auctore et principe
concitata civitas, et hac recenti que|rella Lucretiae patris *245*
ac propinquorum, et recordatione superbiae Tarquinii
multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum, exulem
et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum
esse iussit.

26 47 Videtisne igitur ut de rege dominus extiterit, unius-
que vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum
conversum sit? hic est enim dominus populi quem
Graeci tyran|num vocant; nam regem illum volunt esse, *246*
qui consulit ut parens populo, conservatque eos qui-
bus est praepositus quam optima in condicione vivendi,

---

3 QUOQ·QU[uae]AE 6 METUERETU (U *ultima erasa*)|[me]TUISE [ipse poenam] [sceleris sui summa¯] UOLEBAT | 8 UO[s]S 9 libidines] *utrum* S *a* *P* *scripta an a p* nescio 11 UXORI|[i]UM 12 E[s]S|SE *legendum* multasset 14 ILLUTDURA[e] 17 quo ... 18 civitas *Non. p. 429, 13* 19 SU|[p]BERBIAE 24 I¯[ex]|BONOINDE|TERR[i]UMUM 25 QUA[e]M 28 CO¯[ci]|DIONE

sane bonum ut dixi rei publicae genus, sed tamen in-
clinatum et quasi pronum ad perniciosissimum statum.
simul atque enim se inflexit hic rex in dominatum in- 48
iustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius
29 neque foedius nec dis hominibus|que invisius animal
ullum cogitari potest; qui quamquam figura est homi-
nis, morum tamen inmanitate vastissimas vincit beluas.
quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis
civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam
iuris communionem, nullam humanitatis societatem ve-
lit? sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi
30 locus, cum res ipsa admonu|erit ut in eos dicamus
qui etiam liberata iam civitate dominationes adpeti-
verunt.

Habetis igitur primum ortum tyranni; nam hoc no- 27
men Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem 49
omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpe-
tuam potestatem haberent. itaque et Spurius Cassius
et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare vo-
luisse dicti sunt, et modo *

[*Excidit quaternionis XVIIII. folium septimum.*]

135 (SCIP.) * ⟨La⟩cedaemone appellavit, nimis is quidem 28
paucos, XXVIII, quos penes summam consilii voluit 50
esse, cum imperii summam rex teneret; ex quo nostri

---

1 REP· (i, *quae fugerat priores, latet sub* i *vocis* coepit *Augustini*) 2 ad] AT; *supra id litteram* p esse *confirmant Dur. vB.; ego umbram incertissimam tantum perspexi* 5 inuisius *in summo marg. repet.* p *vel manus recentior* ANIMA (l *supra*) 6 COGITARĖ (i *supra*) 7 INITA|TE (man *supra*) (man *latet sub litteris* era *vocum aliter atq. Augustini*) 8 SIÑBI 13 liberata iam *supra add.* p 18 ITAQ·ẸṠT|PẸRIUSCASSI|USETM MA–ni|LIUSESTPURI|USMAE-ÇIUS| (s, u *supra*; l *infra*) 20 *Ti. Gracchi mentionem secutam esse quamquam satis certum est, temere tamen supplebant* ⟨Ti. Gracchus⟩ *editt.* 21 ⟨Lycurgus γέροντας La-⟩ *temere cum Maio editt.* CÀEDE-MONE|APPELLAḂIT (a, u *supra*) 22 X̱XXUIII 23 IMPE|RIṠ (i *supra*)

idem illud secuti atque interpretati, quos senes ille
appellavit, nominaverunt senatum, ut iam Romulum
patribus lectis fecisse diximus; tamen excellit atque
eminet vis potestas nomenque regium. inperti etiam
populo potestatis | aliquid, ut et Lycurgus et Romulus: *136*
non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate 6
libertatis, cum tantum modo potestatem gustandi feceris; ille quidem semper inpendebit timor, ne rex,
quod plerumque evenit, exsistat iniustus. est igitur
fragilis ea fortuna populi, quae posita est in unius ut
dixi antea voluntate vel moribus.

29 Quare prima sit haec forma et species et origo ty- q. XVIIII.
51 ranni inventa nobis in ea re publica quam auspicato *189*
Romulus condiderit, non in illa quam ut perscripsit
Plato sibi ipse Socrates perpolito illo in sermone depinxerit, ut quem ad modum Tarquinius non novam
potestatem nactus, sed quam habebat usus iniuste, totum genus hoc regiae civitatis everterit; sit huic oppositus alter, bonus et | sapiens et peritus utilitatis digni- *190*
tatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae;
sic enim appelletur quicumque erit rector et gubernator civitatis. quem virum facite ut agnoscatis; iste

---

1 ILLUT IN TERPRÄETATI 2 SENA TUM iam *Hein.* ETIAM (utei iam *Haupt Ha.*) 4 ḋUIS INPERTIT 5 POTESTATIS-ALI ALIQUIḊ *prius* ALI *eras.* 6 LIBERTATEṠSEḊ INCENḊIRES 10 Q·POSITAST 11 ⟨vel⟩ voluntate *Mue.* 13 AUSPCATU, *sed* U *corr. in* O *p* 14 PRAESCRIP SIT 15 SIUE perpolito *Ziegler* PERIPÉATETO *idest* περὶ πολιτείας *olim legere mihi visus sum* PERIPÉATETO *legebat vB. cum Maio, solum* PERIPEATETO *Dur., edebant* peripatetico *cum Maio vel* tripertito *cum Bernaysio* 18 EUERTERETSIT HOCREGIAECI|UITATISEUER TERITSITHUIC 19 ALI TER, *sed* I *erasa* 22 QUAMUIRUM|FACITETAGNOS CATIS iste *legi supra* EST; *non legebant priores,* is *addebat Mue.*

est enim qui consilio et opera civitatem tueri potest. quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione trac⟨tandum⟩ *

[*Exciderunt quaternionis XX. folia sex interiora.*]

187 (SCIP.) * sas requisivit, civitatemque optandam magis 30 52
quam sperandam, quam minimam potuit, non quae posset esse, sed in qua ratio rerum civilium perspici posset, effecit. ego autem, si modo consequi potuero, rationibus eisdem quas ille vidit non in umbra et imagine civitatis sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam
188 virgula videar attingere. | iis enim regiis quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis pulsoque Tarquinio tantum odium populum Romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum vel potius excessum Romuli desiderium. itaque ut tum carere rege, sic pulso Tarquinio nomen
q.xx. regis audire non poterat. hic facultatem cum *

[*Excidit quaternio XXI.*]

itaque illa praeclara constitutio Romuli cum ducen- 31 53
tos annos et xxxx fere firma mansisset *

---

1 POTESTP 2 SERMONEM 3 RELICUA, *sed* C *in* q *corr. p* 5 ⟨Plato regionem sedesque civium aequis apprime partibus divi⟩sas *Mai* 6 SPERNENDA (andam) potuit *Mdv.* POSUIT 7 POSSIT- (se) ESSED (posset *del. Mdv.*) 8 SIQUOMODO *(nondum viderant* QUO *expunctum esse, sed deleverat Mdv.)* 9 et *add. p* 10 AMPLISSIMU (a) AR·P·ENIDAR (t) 12 HIIS *(unde* his *Osann al.)* 14 PRATERITIS (e) *sed* e *incerta* EXPOPULOQ· (s) *(legebant et edebant* expulsoque) 15 *post* tenuerat *plures litteras velut* OLI *vel* TU *dispicere mihi visus sum, sed sunt fortasse potius umbrae ex altera parte folii perlucentes* 17 CANE|REREGES (re) *sed* S *erasa* 19 *Non. p. 526, 10* (annos vel dies) 20 XXXX *Mai* XX *codd. Non. cf. v. 12*

[*Hinc est quod regalem dominationem non ferentes annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando. (Aug. civ. 5, 12.)*]

(SCIP.) * lex illa tota sublata est. hac mente tum nostri *35*
maiores et Conlatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt, et reliquos Tarquinios offensione nominis; eademque mente P. Valerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in contione coepisset, et aedis suas detulit sub Veliam, posteaquam, quod in excelsiore loco Veliae coepisset aedificare eo ipso ubi rex Tullus habitaverat, suspicionem populi sensit moveri; *36*
idemque, in quo fuit 'Publicola' maxime, legem ad populum tulit eam quae centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus pro-
54 vocationem necaret neve verberaret. provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales, | itemque ab omni *119*
iudicio poenaque provocari licere indicant XII tabulae conpluribus legibus; et quod proditum memoriae est, xviros qui leges scripserint sine provocatione creatos, satis ostendit reliquos sine provocatione magistratus non fuisse; Luciique Valeri Potiti et M. Horati Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium, consularis lex sanxit | ne qui magistratus sine provoca- *120*

1—5 *hoc fragmentum an non huc pertineat, incertum* 2 fecere *codd. quid. et Dombart* 6 SUBLATAST *sed* e *incerta* 7 COGnati ONIS 8 RELI QUIOS 10 in *add. p* aEDES 12 UELIDAE 17 NEUE UERBERARET *sed* UE *primae erasae* 18 DECLARAPO TIFICIILIBRIS *sed* S *etiam erasa* 21 MEMORIAEST 22 SCRIBSE RINT 23 OSTENDE RINT (ostenderit *edebant*) MAG NON *sed* G *erasa* 24 L·Q·UALERI *(sed* ue *incertae)* 25 CONLULARIS LEXANXIT 26 MAG·

tione crearetur; neque vero leges Porciae, quae tres sunt trium Porciorum ut scitis, quicquam praeter sanctionem attulerunt novi. itaque Publicola lege illa de 55 provocatione perlata statim securis de fascibus demi iussit, postridieque sibi collegam Sp. Lucretium subrogavit, suosque ad eum quod erat maior natu lictores
185 transire ius|sit, instituitque primus ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura insignia essent inperii in libero populo quam in regno fuissent. haud mediocris hic ut ego quidem intellego vir fuit, qui modica libertate populo data facilius tenuit auctoritatem principum. neque ego haec nunc sine
186 causa tam vetera vobis et tam obsoleta decanto, | sed inlustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae reliqua oratio dirigatur mea.

Tenuit igitur hoc in statu senatus rem publicam 32 56 temporibus illis, ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate et instituto ac more gererentur, atque uti consules potestatem haberent tem-
5 pore dumtaxat annuam, | genere ipso ac iure regiam. quodque erat ad obtinendam potentiam nobilium vel maximum, vehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata nisi ea patrum adprobavisset auctoritas. atque his ipsis temporibus dictator etiam est institutus decem fere annis post primos consules; T. Larcius, no-

---

4 perlata *Mos.* ṠU̇ḂL̇Ȧ ṪȦṖĖṘṪȦ *supra compluria scripsit p, quae non iam legi possunt, nisi quod* lata *supra* PER *dispicere mihi visus sum* ƋЄ *et* F(ascibus) *expuncta esse inmerito affirmat vB.* 9 ЄSSЄ[nt]|INPЄRIIN (i supra) 10 hO̲CUT|ЄQUIƋЄM (i, go supra) 15 AƋQ·[uae]|RЄLIQUAM̲ ƋE̲RI|GATUR (i supra) 17 SENATUSE̲N̲A̲|T̲U̲S̲ 19 SЄNATUS INS TITUTO (s supra) *et* S *erasa (nisi fallor)* 21 ȦṄṄİ ANNUAM 22 QUOƋQUE̲ (i supra) *sed* i *incerta* obtinendam *supra add. p* 26 CONSULЄS[t·]|LARGIUS *(legebant* LARCIUS *ante vB.)*

vumque id genus imperii visum est et proximum similitudini regiae. sed | tamen omnia summa cum aucto- 6
ritate a principibus cedente populo tenebantur, magnaeque res temporibus illis a fortissimis viris summo imperio praeditis, dictatoribus atque consulibus, belli gerebantur.

33
57 Sed id quod fieri natura rerum ipsa cogebat, ut plusculum sibi iuris populus adscisceret liberatus a regibus, non longo intervallo, sexto decimo fere anno, Postumo Co minio Sp. Cassio consulibus consecutus 7
est; in quo defuit fortasse ratio, sed tamen vincit ipsa 11
rerum publicarum natura saepe rationem. id enim tenetote quod initio dixi, nisi aequabilis haec in civitate conpensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus et auctoritatis in principum consilio et libertatis in populo sit, non posse hunc
58 incommu|tabilem rei publicae conservari statum. nam 8
cum esset ex aere alieno commota civitas, plebs montem sacrum prius, deinde Aventinum occupavit. ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus Graecis frenos; nam etiam Spartae regnante Theopompo sunt item quinque quos illi ephoros appellant, in Creta autem decem qui cosmoe vocantur, ut contra consulare imperium tribuni plebis, sic illi contra vim | regiam 191
constituti.

34
59 † Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo

---

2 summa *supra add. p* 3 MAGNAEQ[u]E 5 PR[ae]ODI|TIS belli ⟨domique⟩ *Mos.* 7 quod *supra add. p* CO|GEBATU[t]R 10 COS·SECU|TUTUSEGUTUS [con] (consecutum *Leopardi*) 12 SE[a]PA|RATIONEM|IDEMTENETO[ni][te] 14 AUTET 15 SA|TISET[in] 20 O[h]|MINIBUS 21 SPART[a]E 22 IL[i]L 23 COSM[o]E CONTRACON| *deinde* sulare ... vim *in marg. inferiore add. p* 24 tr. pl.

p. 191 ita incipit: SULAREMCONS[gia]|TITUTI 26 defuerat *vel* defugerat *Mae.* in illo consilio aeri alieno medendi *Schue:*

aere alieno medendi, quae neque Solonem Athenien-
sem non longis temporibus ante fugerat neque post
aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius
libidinem omnia nexa civium liberata nectierque postea
desitum: semperque huic oneri, cum plebes publica cala-
192 mitate inpendiis debilitata deficeret, salutis omnium
causa aliqua sublevatio et medicina quaesita est. quo
tum consilio praetermisso causa populo nata est, duo-
bus tribunis plebis per seditionem creatis, ut potentia
senatus atque auctoritas minueretur; quae tamen gra-
vis et magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et
129 armis et consilio civitatem tuentibus, quorum aucto|ri-
tas maxime florebat, quod cum honore longe ante-
cellerent ceteris, voluptatibus erant inferiores nec pe-
cuniis ferme superiores; eoque erat cuiusque gratior in
re publica virtus, quod in rebus privatis diligentissime
singulos cives opera consilio re tuebantur.

Quo in statu rei publicae Sp. Cassium de occupando 35
regno molientem, summa apud populum gratia floren- 60
130 tem, quaestor accusavit, eumque ut audistis cum
pater in ea culpa esse conperisse se dixisset, cedente
populo morte mactavit. gratamque etiam illam legem
quarto circiter et quinquagesimo anno post primos con-
sules de multa et sacramento Sp. Tarpeius et A. Ater-
nius consules comitiis centuriatis tulerunt. annis postea
41 xx ex eo quod L. Papirius P. Pinarius censo|res mul-
tis dicendis vim armentorum a privatis in publicum

---

1 Q·NEQ·SOLE⁻ (uae, ou) 2 FU|GERANT 3 SENATUM (a) 4 NEC|-TIERQ·ĊPOST|EA 5 oneri *Mos.* GENERI PUBLICAS 7 Q·SITAST (uae) 8 NATAST 10 SENA|TUS (a) Q·TAMEN (uae) 12 consilio ⟨viris⟩ *Ziegler* 13 ESCELERENT (ante, l) 14 ⟨nec⟩ volupt. *Ziegler* 19 APUT 20 ACCUSABIT (u) AUDIS|TS (i) 22 MACTABIT (u) legem *Mai* REM 23 PRI MOCOS·DE MULTAE (s, r) 24 P· (s) 25 COS. POSTRES MULTISDICE⁻ DISEAXX· (i)

averterant, levis aestumatio pecudum in multa lege
C. Iuli P. Papiri consulum constituta est.
36 Sed aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas
61 in senatu populo patiente atque parente, inita ratio est
ut et consules et tribuni plebis magistratu se abdica-
rent, atque ut xviri maxima potestate sine provoca-
tio|ne crearentur, qui et summum imperium haberent *42*
et leges scriberent. qui cum x tabulas summa legum
aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum po-
sterum decemviros alios subrogaverunt, quorum non
similiter fides nec iustitia laudata. quo tamen e collegio
laus est illa eximia C. Iuli, qui hominem nobilem L. q·xxii.
Sestium, cuius in cu|biculo ecfossum esse se praesente *137*
corpus mortuum diceret, cum ipse potestatem summam
haberet quod decemvirum unus sine provocatione esset,
vades tamen poposcit, quod se legem illam praecla-
ram neglecturum negaret, quae de capite civis Romani
nisi comitiis centuriatis statui vetaret.
37 Tertius est annus xviralis consecutus, cum idem
62 essent nec alios subrogare voluissent. | in hoc statu *138*
rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diu-
turnum, quod non esset in omnis ordines civitatis aequa-
bilis, erat penes principes tota res publica, praepositis

---

1 LÂEUIS 2 COS·CONSTI|TUTAST SETALIQUOÐ ANTEA(M)NIS 4 SENA|TU (a) RATIOSTUTET|CONSULESSET|TR·PL· 6 ATQUI *corr. in* ATQ·UT *p* MAXMA (i) 7 HABE|ṘÉRENTETLE|GE (s) 8 legum *ante* tabulas *ponit Mos., del. Ha.* 11 fides ⟨est⟩ *Steinacker; malim* laudata ⟨est⟩ *vel* laudatur 12 G·IU|LI 13 CU|BILOEĊFOSSU¯|ESSEPRAESER|TE (cu, f, se) *sed* R *ultima in* N *correcta a p* 14 corpus *supra* TEMOR(TUU¯) *certo dispexi; deest in editt.* ÐE̲CERET (i) 15 ÐECEMUIRU¯ (unus) *ut coniecerat Steinacker; legebant et edebant* decemvirum 16 POSCIT (po) 17 Q·ÐE (uae) 19 annus] *post* N[2] *littera erasa* 20 ESSET (n) 21 POSS̲ESE (se s) 22 CIUITAS (ti) 23 REP· (s)

xviris nobilissimis, non oppositis tribunis plebis, nullis aliis adiunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera relicta. ergo horum ex 63
183 iniustitia subito exorta est maxima pertur|batio et totius commutatio rei publicae; qui duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus etiam quae diiunctis populis tribui solent conubia, haec illi ut ne plebei cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt, quae postea plebiscito Canuleio abrogata est, libidinose[que] omni imperio et acerbe et avare populo prae-
184 fuerunt. nota scilicet illa res et celebrata monumen|tis plurimis litterarum, cum Decimus quidam Verginius virginem filiam propter unius ex illis xviris intemperiem in foro sua manu interemisset, ac maerens ad exercitum qui tum erat in Algido confugisset, milites bellum illud quod erat in manibus reliquisse, et primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Aventinum ar *

[*Exciderunt quaternionis XXIII. folia interiora quattuor; inerat de Cn. Flavio scriba narratio in ep. ad Att. 6, 1, 8 commemorata, cf. praef. p. XXXI.*]

dictatore L. Quinctio dicto.

193 (SCIP.) * ⟨maio⟩res nostros et probavisse maxime et retinuisse sapientissime iudico.'

Cum ea Scipio dixisset silentioque omnium reliqua 38 64
eius expectaretur oratio, tum TUBERO: 'quoniam nihil ex te Africane hi maiores natu requirunt, ex me audies quid in oratione tua desiderem.' 'sane' inquit SCIPIO, 'et libenter quidem.' tum ille (TUB.): 'laudavisse mihi

1 XX̲UIRIS OPPOSITISN̊TR·|PL· 2 PROUA^o|CATIONE 3 *fortasse* UERBERA^tionem 7 PLEBI^{e cum}E̲T̊ 8 ES|S^nET 9 Q·^uae PLE BE̊ISCITO ^aBRO|GATASTLIBIDI NOSE^q· *del. Mos. Ha.* 10 ACERBA̲E 16 ILLUT primo *Mue.* 17 AN^t|T̲EA 18 ar⟨matos insedisse⟩ *temere cum Maio editt.* 19 *Serv. georg. 3, 125* (dixere maritum pro designaverunt. Cicero de re publica sic) 20 *suppl. Mai* PROBA^uB̲IS|SE 22 S^cP̲I^pC̲IO RELI|CUA *sed* C *in* Q *corr. p* 24 AFRI|CANAEHIS 25 QU^{id}|IN 26 LAU|DA^uB̲ISSE

videris nostram rem publicam, cum ex te non de |
nostra sed de omni re publica quaesisset Laelius. nec *194*
tamen didici ex oratione tua, istam ipsam rem publicam quam laudas qua disciplina quibus moribus aut
39 legibus constituere vel conservare possimus.'

65 Hic AFRICANUS: 'puto nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem Tubero fore disserundi locum; de optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respon|disse ad id quod quaesierat Lae- *143*
lius. primum enim numero definieram genera civitatum tria probabilia, perniciosa autem tribus illis totidem contraria, nullumque ex eis unum esse optimum, sed id praestare singulis quod e tribus primis esset modice
66 temperatum. quod | autem exemplo nostrae civitatis *144*
usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit — nam id fieri potuit sine exemplo —, sed ut civitate maxima reapse cerneretur, quale esset id quod ratio oratioque describeret. sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae imagine utendum est nobis, quoniam tu hanc imaginem urbis et populi ni *' q· XXIII.

[*Quat. XXIV. XXV. XXVI. XXVII. notae desunt, sed in iis fuisse manifestum est foliorum paria 19/20‿25/26, 9/10‿3/4, 207/8‿201/2. Quorum ultimum cum contextum praebeat cohaerentem, fuisse quaternionis par interius (idest fol. IV.‿V.), et quidem XXVII., satis certum est; folia 19/20‿25/26 et 9/10‿3/4 nec paria exteriora possunt fuisse, quoniam quat. notae desunt, nec interiora, quoniam contextus non cohaeret: sunt autem f. 9/10‿3/4 aut folia II.‿VII. aut III.‿VI. quat. XXVI., et f. 19/20‿25/26 aut folia II.‿VII. aut III.‿VI. quat. XXIV. potius quam XXV.; plane periit igitur quat. XXV.; cf. comment. mea Herm. vol. LI, 262 sq. — Hoc loco igitur excidisse verisimile est aut 1 aut 2 folia prima quat. XXIV.*]

---

1 REMP· *fuerit, quamquam lacuna post* RE *paulo angustior, quam ut in ea* MP· *exstitisse putes; an fuit* RE[m]P·? 2 SEDŌ[de]|NI-RE[s]IP· 5 CONS TITUERE *sed* S *erasa* 6 et *add.* p 7 DISSERUNT[e]|DI 11 illis ... 13 tribus *repetita et expuncta, etsi pauca tantum puncta cerni possunt* 13 PRIM[i]US 16 ⟨in⟩ civitate *Kroll* 17 RE[le]|ABSE QUA|ESSET

19 (SCIP.) '* ⟨quem⟩ iandudum quaero et ad quem cupio 40
pervenire.' (LAEL.) 'prudentem fortasse quaeris?' tum 67
ille (SCIP.): 'istum ipsum.' (LAEL.) 'est tibi ex eis ipsis
qui adsunt bella copia, velut a te ipso ordiare' tum
SCIPIO: 'atque utinam ex omni senatu pro rata parte
esset! sed tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa
vidimus, immani et vastae insidens beluae coërcet et
regit beluam quocumque volt, et levi admonitu aut
20 tactu inflectit illam feram.' (LAEL.) 'novi et tibi cum
essem legatus saepe vidi.' (SCIP.) 'ergo ille Indus aut
Poenus unam coërcet beluam, et eam docilem et humanis moribus adsuetam; at vero ea quae latet in animis hominum quaeque pars animi mens vocatur, non unam aut facilem ad subigendum frenat et domat, si quando id efficit, quod perraro potest. namque et illa tenenda est ferox *

[*Exciderunt aut 2 aut 4 folia interiora quaternionis XXIV.*]

quae sanguine alitur, quae inmani crudelitate sic 41
exultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur. 68

cupido autem et expetenti et lubidinoso et volutabundo in voluptatibus.

quartaque anxitudo prona ad luctum et maerens semperque ipsa se sollicitans.

---

1 *suppl. Mai* AT 2 ƿERUENIREƿ[p]RUδENTEM *sed* ƿ² *erasa* TUIM 3 ĖIS 4 BELLA] A *in* I *correctam esse dicit Dur. tacente vB.; ego nihil tale vidi* ATE|TIƿSO 5 S[a]E|NATU 6 ˢET 7 coercet ... 9 tac|tu] *in loco lectu difficillimo (p. 19 ll 11—15) haec dispexi: (11)* COERCE[t]|*(12)* ṮETREGIBELUA⁻| *(13)* QUOCUMQ· uolt|*(14)* ETLEUIAδMO|*(15)* NITUAUTTAC| *legebant:* coercet et regit beluam quocumque vult levi admonitu non ac|tu; *haec addo: (12) sitne* REGI[t] *an* REGT[i] *incertum; aut* BELUA⁻ *ras. In* BESTIA⁻ *corr. aut invicem; del.?* 8 leni *Doederlein* 9 E[t] 12 QUA *sed* E *adligavit p* 14 ⟨feram⟩ frenat *Ziegler* 15 EFFĖCIT 17 *Non. p. 300, 29* (exultare) inomni: *corr. L. Mue.* 19 *Non. p. 491, 16* (volutabundus) appetenti *L. Mue.* impotenti *Ziegler* 21 *Non. p. 72, 34* (anxitudo)

esse autem angores † si miseria adfictas aut abiectas timiditate et ignavia.

ut auriga indoctus e curru trahitur opteritur laniatur eliditur.

42 * dici possit.' tum LAELIUS: 'video iam, illum quem 25
69 expectabam virum cui praeficias officio et muneri.'
'huic scilicet' AFRICANUS 'uni paene — nam in hoc fere uno sunt cetera —, ut numquam a se ipso intuendo contemplandoque discedat, ut ad imitationem sui vocet alios, ut sese splendore animi et vitae suae sicut speculum praebeat civibus. ut enim in fidibus aut tibiis atque ut in cantu ipso ac vocibus concentus est 26
quidam tenendus ex distinctis sonis, quem inmutatum aut discrepantem aures eruditae ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur et congruens, sic ex summis et infimis et mediis interiectis ordinibus ut sonis moderata ratione civitas con⟨sensu dissimillimorum concinit; et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, artissimum atque optimum omni in re publica vinculum incolumitatis, eaque sine iustitia nullo pacto esse potest.⟩' *(Aug. civ. 2, 21.)*

[*Exciderunt aut 10 aut 11 aut 12 folia, idest quaternionis XXIV. folia aut 1 aut 2 ultima et quaternio XXV. totus et quaternionis XXVI. aut 1 aut 2 folia prima.*]

---

1 *Non. p. 228, 18* (timor) angore, esse miseria *Mue.* adflictus aut abiectus *Gerlach* 3 *Non. p. 292, 38* (elidere) opteritur *Bindandus et Ruhnkenius:* opperitur *Addidit Mai quattuor locos e Lactantio (inst. 1, 9. ira 5. inst. 6, 19 et 17) sumptos, quibus Ciceronis verba illi ante oculos versata esse crederet inmerito* 5 UIDÉÓ|UIDEO 8 intuendo *Mae.* INS|TITUENDO 9 DISCENDANT 11 ut in (*om.* enim) ... 22 potest *Aug. civ. 2, 21* 12 *p. 26 col. I, haud facilem sane lectu, non transcripsit vB. quia legere non potuit; transcripsi in praefatione* ut in *om. Aug.* 13 EXTDISTINC|TIS INMUTANTU– 17 ETMEDIISET ut *Aug.* ET 18 civitatem *Aug.* -sensu ... 22 potest *soli Augustino debentur* concinere *Aug.* 19/20 eam esse ... concordiam *Aug.* 21/22 eamque ... posse *Aug.*

Ac deinde cum aliquanto latius et uberius disseruisset (Scipio), quantum prodesset iustitia civitati, quantumque obesset si afuisset, suscepit deinde Philus, unus eorum qui disputationi aderant, et poposcit ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur propter illud, quod iam vulgo ferebatur, rem publicam regi sine iniuria non posse. (August. l. l.) 43

(PHIL.) '* plenam esse iustitiae.' tum SCIPIO: 'adsentior vero renuntioque vobis, nihil esse quod adhuc de re publica dictum putemus aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum, non modo falsum illud esse, sine iniuria non posse, sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. sed, si placet, | in hunc diem hactenus; reliqua — satis enim multa restant — differamus in crastinum.' 44 70

Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est.

---

3 pilus *codd.* 7 geri *editt. quid.* (*cf. v. 14*) 9 Aδ|SεNSIOR (t *supra* S) 10 nihil esse ... 15 posse *leviter mutata hab. Aug. qui ita continuabat:* hanc proinde quaestionem discutiendam et enodandam esse adsensus est Scipio responditque nihil esse *eqs.* R·P· 11 et quo *vel* quo *Aug.* 12 illud *add. p* esse illud *Aug.* 13 sine ... esse *repetita sed expuncta* POSSεT (se *supra*) *priore loco*, PÓSSέT|SέT *altero* 14 geri] regi *Aug.* nullo modo] non *Aug.* 15 SεT 17 δISPUTANδI|INεUMδISε|PÚTANδI *lineam supra* ε *add. p* *p. 10 col. II* M·TULLI·CICεR·|δεREP·LIBER·II·|εXP·INC·LIB·III· *scripsit p*

M. TULLI CICERONIS
DE RE PUBLICA
LIBER TERTIUS

ARGUMENTUM AUGUSTINI (civ. 2, 21)

Cuius quaestionis explicatio cum in diem consequentem dilata esset, in tertio libro magna conflictione res acta est. suscepit enim Philus ipse disputationem eorum qui sentirent sine iniustitia geri non posse rem publicam, purgans praecipue ne hoc ipse sentire crederetur, egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam vero inutilem, veri similibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. tum Laelius rogantibus omnibus iustitiam defendere adgressus est, adseruitque quantum potuit nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. qua quaestione quantum satis visum est pertractata, Scipio ad intermissa revertitur recolitque suam atque commendat brevem rei publicae definitionem, qua dixerat eam esse rem populi; populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas, atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur sive ab uno rege sive a paucis optimatibus sive ab universo populo. cum vero iniustus est rex, quem tyrannum more Graeco appellavit, aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem, aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non repperit nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret: non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus conexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam, quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factiove capesseret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

---

2 conflictatione *quid. codd.* 3 pilus *codd.* 4 regi *codd. quid.* 11 posse *om. Lugdun. Corbei. et Hoffm.* 20 a bono rege *Lugdun.* 29 factiove *2 codd. rec.* factione *vetusti*

In libro tertio de re publica idem Tullius hominem dicit non ut a matre sed ut a noverca natura editum in vitam, corpore nudo fragili et infirmo, animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis. (Augustinus c. Iul. 4, 12, 60 t. X p. 612 Ben.) 1 1

(Homo) cum fragilis inbecillusque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est, et ea omnia quae firmiora nascuntur, etiamsi vim caeli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. ita fit ut plus homini conferat ratio quam natura mutis, quoniam in illis neque magnitudo virium neque firmitas corporis efficere potest quominus aut opprimantur a nobis, aut nostrae subiecta sint potestati. (19) Plato ut hos credo ingratos refelleret, naturae gratias egit quod homo natus esset. (Lact. opif. 3, 16. 17. 19.) 2

[*Exciderunt quaternionis XXVI. folia interiora aut 2 aut 4.*]

3 * et vehiculis tarditati, eademque cum accepisset homines inconditis vocibus, inchoatum quiddam et confusum sonantes, incidit has et distinxit in partis, et ut signa quaedam sic verba rebus inpressit, hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis vinculo conligavit. a simili etiam mente vocis qui videbantur infiniti soni paucis notis inventis | sunt omnes signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus et indicia voluntatum et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. accessit eo numerus, res cum ad vitam necessaria tum una inmutabilis et aeterna; quae prima 2 3

4 (line "bantur infiniti soni paucis notis inventis | sunt omnes")

2 natura *del. Osann; Lact. opif. 3, 1 sq. cft. Ha., Ambros. exc. Sat. 2, 27 Haupt* 18 UE[et]hICULIS EA|δEmQUAE 20 INCIδIδ[t] PARTIS[d]EUT 21 INPR[e]ASSIT 22 UINC[u]LO 26 UO[n]LUm|TATUM RERU[m] 27 TERNERENTUR 28 NEC|[c]ES SARIA *sed* C *erasa* TUm|[una]INmULTABI|LIS [uae]q·PRIMA

inpulit etiam ut suspiceremus in caelum, nec frustra siderum motus intueremur, dinumerationibusque noctium ac die⟨rum⟩ *

[*Exciderunt 4 aut 5 folia, idest quaternionis XXVI. ultima 1 aut 2 et quaternionis XXVII. prima 3.*]

3
4 * quorum animi altius se extulerunt, et aliquid dignum 207
dono ut ante dixi deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. quare sint nobis isti qui de ratione vivendi disserunt magni homines, ut sunt, sint eruditi, sint veritatis et virtutis magistri, dum modo sit haec quaedam, sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa, sive etiam in istorum otio ac litteris tractata res, sicut est, minime | quidem contemnenda, ratio 208
civilis et disciplina populorum, quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis
5 quaedam et divina virtus exsisteret. quodsi quis ad ea instrumenta animi, quae natura quaeque civilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam et uberiorem rerum cognitionem putavit, ut ii ipsi qui in horum librorum disputatione versantur, nemo est quin eos | anteferre omnibus debeat. quid enim potest esse 201
praeclarius, quam cum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui ne quid praetermitterent quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticum maiorumque morem etiam hanc a Socrate adventiciam doc|trinam adhibuerunt. 202
6 quare qui utrumque voluit et potuit, id est ut cum maiorum institutis tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. sin altera sit utra via prudentiae deligenda, tamen, etiamsi cui videbitur illa in optimis studiis et artibus quieta vitae ratio bea-

---

14 EXSISTÉ|TERET 20 QUM 23 PILO 25 domesticum *Hein.* DO|MESTICORUM 26 hanc *add. p* 27 QUAR|ʳE *sed* R *erasa* cum] QUÀM 29 altera *Mdv.* (*qui et* est *pro* sit) ALITER

tior, haec civilis laudabilior est certe et inlustrior, ex qua vita sic summi viri ornantur, ut vel M'. Curius,

'Quem nemo ferro potuit superare nec auro',

vel *

[*Exciderunt quaternionis XXVII. folia 3 ultima.*]

23 * fuisse sapientiam, tamen hoc in ratione utriusque 4
generis interfuit, quod illi verbis et artibus aluerunt 7
naturae principia, hi autem institutis et legibus. pluris
vero haec tulit una civitas, si minus sapientis, quoniam
id nomen illi tam restricte tenent, at certe summa laude
dignos, quoniam sapientium praecepta et inventa coluerunt. atque etiam quot et sunt laudandae civitates
24 et fuerunt — quoniam id est in rerum natura longe
maximi consili, constituere eam rem publicam quae possit esse diuturna —, si singulos numeremus in singulas, quanta iam reperiatur virorum excellentium multitudo! quodsi aut Italiae Latium aut eiusdem Sabinam aut Volscam gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam conlustrare animo voluerimus, si deinde Assyrios, si Persas, si Poenos, si haec *

[*Exciderunt quaternionis XXVIII. folia sex interiora.*]

21 * cati.' et PHILUS: 'praeclaram vero causam ad me 5
defertis, cum me improbitatis patrocinium suscipere 8
voltis.' 'atqui id tibi' inquit LAELIUS 'verendum est, si ea dixeris quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire videare! cum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei, nec sit ignota consuetudo tua contrarias in partis disserendi, quod

---

2 M·CURIUS 3 *Enn. ann. 373 V.*[2] 6 ARI[t b]δUS 9 RE-STRIC|TÂE 11 quot *Mue.* QUOδ[quod] 16 SIAUT 17 B̲OLSCĀ[u] 18 CŌ LUSTRIARE *sed* I *erasa* voluerimus *Mai* UETUERI|MUS 19 ASSURIOS 20 ⟨advo⟩cati *Mai* PILUS *item p. 84, 1 et 8* PRAECLARU̲M[a] 21 cum] QUAM 22 Aδ̲QUI[t] UE|-RENδUMST ⟨non⟩ est *Leopardi* 23 SOLET[n] 24 etiam ⟨ipse⟩? *Ziegler* QUM 25 NE|Q· *sed* Q *ras. in* C *mutata*

ita facillume verum inveniri putes.' et PHILUS: 'heia vero' inquit, 'geram | morem vobis et me oblinam 22 sciens; quod quoniam qui aurum quaerunt non putant sibi recusandum, nos cum iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. atque utinam, quem ad modum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! nunc ea dicenda sunt L. Furio Philo, quae Carneades, Graecus homo et consuetus quod commodum esset verbis *' q. XXQII.

[*Exciderunt quaternionis XXIX. folia duo prima.*]

9 ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet.

6 *Carneades Academicae sectae philosophus, cuius in disserendo quae vis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex praedicatione Ciceronis intelleget aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima ostendit non posse id explicari, 'non Carneaden si ipsum Orcus remittat' — is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de iustitia copiose audiente Galba et Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit, et iustitiam quam pridie laudaverat sustulit, non quidem philosophi gravitate, cuius firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disserendi; quod ille facere solebat ut alios quidlibet adserentes posset refutare. eam disputationem qua iustitia evertitur apud Ciceronem Lucius Furius recordatur, credo quoniam*

4 QUAM 11 *Non. p. 263, 8* (calumnia ... M. Tullius de Republica lib. II [*sed huc pertinere fragmentum vidit Mai*]) Carneadis respondentis *codd. quattuor Vaticani Maii* 18 *Lucil. 1, 31 Marx* nec si Carneaden ipsum *quid. codd.* 24 quidem] tamen *2 codd.* 27 quilibet *vel* quodlibet *vel* quidquidlibet *quid. codd.* adferentes *complures codd.* 28 eam] eadem (*ie.* eandem) *2 codd.*

de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem ut Aristotelen refelleret ac Platonem iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia dicebantur, ut posset illam, sicut fecit, evertere. (Lact. inst. 5, 14, 3—5.)

Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato 7 10 *et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, adserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus servet; et cum ceterae virtutes quasi tacitae sint et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum conciliata sit nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quam plurimis prosit. quasi vero in iudicibus solis atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat et non in omnibus! atquin nullus est hominum ne infimorum qui-* 11 *dem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. sed quia ignorabant quid esset, unde profflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. nec inmerito extitit Carneades homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iustitiam quae fundamentum stabile non habebat everteret, non quia vituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi nihil firmi de iustitia disputare. (Lact. epit. 50 [55], 5—8.)*

iustitia foras spectat et proiecta tota est atque eminet.

---

6 illam *Brandt* illa *vel* ille *codd.* 8 plurimi *Heu. et Buenemann* primuli *cod.* 18 atqui *Bai. al.* infimorum *Dav.* infirmorum *cod.* 20 proflueret *Pfaff* profluerent *cod.* 22 commune *Pfaff* communem *cod.* 26 refelleret *Pfaff* refellet *cod.* storum *cod.* 31 *Non. p. 373, 30* (proiectum . . . M. Tullius de Republica lib. II [*huc rettulit Mai, cf. v. 14*]) expectat et proiectat *Non. codd. quidam*

quae virtus praeter ceteras totam se ad alienas utilitatis porrigit atque explicat.

8 12 (PHIL.) '* et reperiret et tueretur, alter autem de ipsa *205* iustitia quattuor implevit sane grandis libros. nam ab Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinet. illorum fuit heroum, eam virtutem, quae est una, si modo est, maxime munifica et liberalis, et quae omnis magis quam sepse diligit, aliis nata potius | quam sibi, ex- *206* citare iacentem et in illo divino solio non longe a sa- 11

13 pientia conlocare. nec vero illis aut voluntas defuit — quae enim iis scribendi alia causa aut quod omnino consilium fuit? — aut ingenium, quo omnibus praestiterunt; sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. ius enim de quo quaerimus civile est aliquod, naturale nullum; nam si esset, ut calida et frigida et amara et dulcia, sic essent iusta et in iusta eadem omnibus. *17*

9 14 Nunc autem, si quis illo Pacuviano 'invehens alitum anguium curru' multas et varias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare possit, videat primum in illa incorrupta maxume gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet, bovem quendam putari deum, quem Apim Aegyptii nominant, multaque alia portenta apud eosdem et cuiusque generis | beluas numero consecratas deorum; *18* deinde Graeciae sicut apud nos delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria puta-

---

1 *Non. p. 299, 30* (explicare ... M. Tullius de Republica lib. II [*hinc rettulit Mai*]) 5 MAGNIFICUM 8 MODOST 10 SEPSE (*cf. Sen. ep. 108, 32*) 17 et *ante* amara] ut *Zell* CAMARA 19 PACUIANO *cf. TRF.*[3] *p. 150 R. (incert. fab. fg. 36)* 20 ANGULUM 24 DEUM] *supra* U *umbra est, non* a Aegyptii *del. Osann* quem Ap. Aeg. nominant *del. Weissenborn* 25 nominant *Haupt* '*tres ultimae litterae cerni non possunt;* ET *potius quam* ANT *adesse putes*' *recte vB.* (*legebant* nominent) 27 APUT 28 PERSE

verunt; eamque unam ob causam Xerxes inflammari
Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum
domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus
contineri nefas esse duceret. post autem cum Persis et 15
Philippus, qui cogitavit, et Alexander, qui gessit, hanc
27 bellandi causam infe rebat, quod vellet Graeciae fana
poenire; quae ne reficienda quidem Grai putaverunt,
ut esset posteris ante os documentum Persarum scele-
ris sempiternum. quam multi, ut Tauri in Axino, ut
rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immo-
lare et pium et diis immortalibus gratissumum esse
duxerunt! vitae vero instituta sic distant, ut Cretes et
Aetoli latrocinari honestum putent, Lacedaemonii suos
28 omnis agros esse dictitarint | quos spiculo possent
attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant
omnem suam esse terram quae oleam frugesve ferret;
Galli turpe esse ducunt frumentum manu quaerere,
itaque armati alienos agros demetunt; nos vero iustis- 16
simi homines, qui Transalpinas gentis oleam et vitem
serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliveta no-
straeque vineae; quod cum faciamus, prudenter facere
203 dicimur, iuste non dici|mur, ut intellegatis discrepare
ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem, ille legum
optumarum et aequissumi iuris inventor, agros locu-
pletium plebi ut servitio colendos dedit. 10

Genera vero si velim iuris institutorum morum con- 17
suetudinumque describere, non modo in tot gentibus
varia, sed in una urbe, vel in hac ipsa, milliens mutata
demonstrem, ut hic iuris noster interpres alia nunc
204 Manilius iura dicat esse de mu lierum legatis et here-
31 ditatibus, alia solitus sit adulescens dicere nondum Vo-

1 XER|SES 2 FA(n)MA 6 BEL|LET (u) 10 BIRIS (us) 13 LA|CAE-DEMONII|NOS (su) 15 *inter* ATTIN|GERE *et* ATHENIE|SES *una littera erasa* 16 FLUGESUE (r) 20 SERE ro 21 QUM facimus *Osann* 24 inventor] 'UR *potius quam* OR *adesse videtur' falso vB.* 28 MILLIENS

conia lege lata; quae quidem ipsa lex utilitatis virorum gratia rogata in mulieres plena est iniuriae. cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini Vestali sit heres, non sit matri suae? cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens salva lege, mea triciens non posset *'

[*Excidit quaternionis XXIX. folium septimum.*]

11
18 (PHIL.) '* sanxisset iura nobis, et omnes isdem et idem 13r
non alias aliis uterentur. quaero autem, si iusti hominis et si boni est viri parere legibus, quibus? an quaecumque erunt? at nec inconstantiam virtus recipit, nec varietatem natura patitur, legesque poena, non iustitia nostra comprobantur; nihil habet igitur naturale ius; ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. an vero in legibus varietatem esse dicunt, natura autem viros bonos eam iustitiam | sequi quae sit, non eam 14
quae putetur? esse enim hoc boni viri et iusti, tribuere
19 id cuique quod sit quoque dignum. ecquid ergo primum mutis tribuemus beluis? non enim mediocres viri sed maxumi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant, clamantque inexpiabilis poenas impendere iis a quibus violatum sit animal. scelus est igitur nocere bestiae, quod scelus qui velit *' q·XXCIIII.

[*Quaternionum XXX.—XXXIX. (= 80 folia) supersunt 4 tantum folia 57/8‿47/8 et 1/2‿11/2; quae quorum quaternionum fuerint,*

---

2 ple|NAST '*fortasse super* ST *adest* i; *sed potius maculam adesse crediderim*' *vB.* 8 isdem *Mai* IDEM 10 BONIST (e *supra*) 11 ERANT (u *supra*) *legi, similiter Mai* ('erunt: *ita videtur cod. 2. manu; at 1.* erant') ERANT *Dur.* ERANT (int *supra*) *vB. dubitanter* 18 cuique] QUI Q· *sed* Q[1] *ras. corr. in* C; *contrarium dicit Dur. falso* 19 TRIBUEMUEL[uis]|BIS (us, b *supra*) 20 PHYTHA GORAS 23 ANIMALE *sed* E *erasa* 24 quod] D *et litterae* O *pars dimidia abscissa pergamena periit* UElit

scire non possumus; hoc tamen apertum ea 2 paria neque exteriora neque interiora quaternionum folia fuisse.]

[13.22] *Vel si iustitiam sequi volet, divini tamen iuris* 12
ignarus gentis suae leges tamquam verum ius amplecte- 20
tur, quas non utique iustitia sed utilitas repperit. cur enim per omnes populos diversa et varia iura sunt condita, nisi quod una quaeque gens id sibi sanxit quod putavit rebus suis utile? quantum autem ab iustitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per fetiales bella indicendo et legitime iniurias faciendo semperque aliena cupiendo atque rapiendo possessionem sibi totius orbis comparavit. (Lact. inst. 6, 9, 2—4.)

Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur et victoriis propagatur. porro bella et victoriae captis et eversis plurimum urbibus constant. id negotium sine deorum iniuria non est; eaedem strages moenium et templorum, pares caedes civium et sacerdotum, nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et profanarum. tot igitur sacrilegia Romanorum quot tropaea, tot de deis quot de gentibus triumphi, tot manubiae quot manent adhuc simulacra captivorum deorum. (Tertull. apol. 25 p. 90 Rauschen.)

[15.24] *Carneades ergo, quoniam erant infirma quae a* 21
philosophis adserebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. eius disputationis summa haec fuit: iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus, et apud eosdem pro temporibus saepe mutata, ius autem naturale esse nullum; omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nul-

---

1 volet dei *duo codd.* 2 amplectetur *Heu.* amplectitur *codd.* 6 ab] a *quid. codd.* 8 qui frequenter *cod. unus* 9 cupiendo *editt. et m. 2 cod. unus* capiendo *codd. Brandt* 15 eadem *quid. codd.* 16 et moenium et *cod. unus* 23 adferebantur *codd. vetusti* 28 nullum omnino, sed homines *Ha. ex cod. Mon.*

lam esse iustitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. et inferebat haec argumenta: omnibus populis qui florerent inperio, et Romanis quoque ipsis qui totius orbis potirentur, si iusti velint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse redeundum et in egestate ac miseriis iacendum. (Lact. inst. 5, 16. 2—4.)

22 *Commoda praeterea patriai prima putare sublata hominum discordia nihil est omnino. quae sunt enim patriae commoda nisi alterius civitatis aut gentis incommoda? id est fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere maiora. * (23) haec itaque ut ipsi appellant bona quisquis patriae adquisiverit, hoc est qui eversis civitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia referserit, agros ceperit, cives suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in caelum, in hoc putatur summa et perfecta esse virtus; qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philosophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam, ne stultitiae ac malitiae disciplina et auctoritas desit. (Lact. inst. 6, 6, 19 et 23.)*

13 (PHIL.) '* sunt enim omnes, qui in populum vitae ne- *57*
23 cisque potestatem habent, tyranni, sed se Iovis optimi nomine malunt reges vocari. cum autem certi propter divitias aut genus aut aliquas opes rem publicam tenent, est factio, sed vocantur illi optimates. si vero populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio geruntur, dicitur illa libertas, est vero licentia. sed cum alius alium timet, et homo hominem et ordo ordinem, tum quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit | inter *58*

---

8 *Lucil. 1337 Marx* patriai *Burmann* patriae *codd. post* putare *distinguebant ante Brandtium* 9 concordia *un. cod. m 2 et editt. ante Brandtium* nihil] virtus nulla *quid. editt. nescio quo pacto* 12 meliora *codd. duo* 14 qui temere *om. Ha. Mue.* 20 disciplinae auctoritas *codd. duo et editt. quid.* 23 IOBIS (u supra B) 24 QUM *item 28* 25 tenent *Mos.* TENEANT 27 geruntur *Mue.* REGUNTUR

populum et potentis; ex quo existit id, quod Scipio laudabat, coniunctum civitatis genus; etenim iustitiae non natura nec voluntas sed inbecillitas mater est. nam cum de tribus unum est optandum, aut facere iniuriam nec accipere, aut et facere et accipere, aut neutrum, optumum est facere impune si possis, secundum nec facere nec pati, miserrimum digladiari semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis. ita qui primum illud adsequi *'

[*Exciderunt aut 2 aut 4 folia.*]

[12.20] nam cum quaereretur ex eo, quo scelere inpulsus mare haberet infestum uno myoparone, 'eodem' inquit 'quo tu orbem terrae.' 14 24

47 [12.21] (PHIL.) '* omni⟨que pac⟩to te sapientia iubet augere opes, amplificare divitias, proferre fines — unde enim esset illa laus in summorum imperatorum incisa monumentis 'finis imperii propagavit', nisi aliquid de alieno accessisset? — imperare quam plurimis, frui voluptatibus, pollere regnare dominari; iustitia autem praecipit parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, sacra publica aliena non tangere. 15

48 quid igitur efficitur si sapientiae pareas? divitiae potestates opes honores imperia regna vel privatis vel populis. sed quoniam de re publica loquimur, sunt inlustriora quae publice fiunt, quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto. et ⟨ut⟩ iam omittam alios: noster hic populus, [25]

---

2 CIUITAT[i]ES 4 QU est *Mue.* ESSET OPTANDŪ *adest in* **P** *(dubitat vB.)* 6 OPTU,MUM *edebant* optimum POS S[i]ES 10 *Non. p. 125, 12* (infestum mare haberet pro mare latrocinando infestaret) *et 318, 18* (habere) *et 534, 15* (myoparo) conpulsus *Non. p. 125, 14* 13 *totam p. 47 pessime habitam nec magna ex parte a vB. satis dispectam transcripsi in praefatione apparatumque criticum addidi Non. p. 374, 23* (proferre): sapientia iubet proferre opes, amplificare divitias 23 QUONIA''' ⟨et⟩ sunt *vel* sunt ⟨enim⟩ *Ziegler* 26 et ⟨ut⟩ *Ziegler* ET **P** ut *Hein.*

quem Africanus hesterno sermone a stirpe repetivit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur, iustitia an sapientia est e minimo omnium ⟨maximus factus?⟩ *

[*Exciderunt minimum 2 folia.*]

25 (PHIL.) '* praeter Arcadas et Atheniensis, qui credo ti- *1*
mentes hoc interdictum iustitiae ne quando existeret, commenti sunt se de terra tamquam hos ex arvis musculos extitisse.

16
26 Ad haec illa dici solent primum ab iis qui minime sunt in disserendo mali, qui in hac causa eo plus auctoritatis habent, quia cum de viro bono quaeritur, quem apertum et simplicem volumus esse, non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi; negant enim sapientem id|circo virum bonum esse, quod eum *2*
sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet, sed quod vacua metu cura sollicitudine periculo vita bonorum virorum sit, contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia versentur; nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse semper ut impendere aliquam poenam putes, damna *'

[*Exciderunt aut 2 aut 4 folia, sed una fere pagina loco a Lactantio adlato suppletur.*]

17
27 (PHIL.) 'Quaero: si duo sint, quorum alter optimus vir aequissimus summa iustitia singulari fide, alter insigni scelere et audacia, et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum sceleratum facinerosum nefarium pu-

---

1 AS|TIRPE 3 *suppl. Mai* 4 ARCAδAS (A *et* S *ligatis*) *hab. P* (ARCAδS *vB.*) 9 $\overset{h}{\text{E}}\text{A}^{c}$ 11 non ... 12 malitiosi *Non. p. 19, 32* (vafrum) 12 $\text{U}\overset{af}{\text{E}}\text{RI}$ 19 $\text{PRE}|\overset{a}{\text{MI}}\text{UM}$ 22 *Lact. inst. 5, 12, 5. 6* (est apud Ciceronem non abhorrens a vero locus in ea disputatione quae habetur a Furio contra iustitiam) Quaero (inquit) si 23 insignis *editt. quid.* 25 facinorosum *codd. duo et editt. ante Brandtium*

tet, contra autem ⟨eum⟩ qui sit inprobissimus existimet esse summa probitate ac fide, proque hac opinione omnium civium bonus ille vir vexetur rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur vin-
11 ciatur uratur extermi|netur egeat, postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur, contra autem ille improbus laudetur colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores omnia imperia omnes opes omnes undique copiae conferantur, vir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna optima iudicetur: quis tandem erit tam demens qui dubitet utrum se esse malit?

Quod in singulis, idem est in populis: nulla est tam 18 28
12 stulta civitas, | quae non iniuste imperare malit quam servire iuste. nec vero longius abibo. consul ego quaesivi, cum vos mihi essetis in consilio, de Numantino foedere. quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? alter vir optimus etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente, alter acerrime se defendit. si pudor quaeritur si probitas si fides, Mancinus haec attulit, si ratio consilium prudentia, Pompeius antistat. utrum *'

Tum omissis communibus ad propria veniebat (Carneades). bonus vir, inquit, si habeat servum fugitivum vel domum insalubrem ac pestilentem, quae vitia solus sciat, et ideo proscribat ut vendat, utrumne profitebitur fugitivum se servum vel pestilentem domum vendere, an celabit emptorem? si profitebitur, bonus 19 29

---

1 eum *ante* qui *add. Bai., ante* existimet *Mos., ante* esse *cod. Monac.* (existimetur *Heu.*) 4 adferantur *editt. quid.* 5 IUREϵTIA|OPTIMOȮPTIṀȮ 9 undique] denique *Lact. codd.* 11 optima *om. Lact. (male sec. claus.)* 12 malit *hic finit Lact.* 13 idem est *Mos.* (*qui* idemst) IδϵST 14 INIUS|TȦϵ 15 IUSTȦϵ 16 QUỌM 19 ϵXS·C· 23 tum] cum *3 codd.* veniebant *2 codd.* 27 se servum *codd. recent.* se *aut* servum *codd. vet., om. unus;* se *post* domum *pon. alii contra claus.*

quidem quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet vel omnino non vendet; si celabit, erit quidem sapiens quia rei consulet, sed idem malus quia fallet. rursus si reperiat aliquem qui orichalcum se putet vendere cum sit illud aurum, aut plumbum cum sit argentum, tacebitne ut id parvo emat, an indicabit ut magno? stultum plane videtur malle magno. unde intellegi volebat et eum qui sit iustus ac bonus stultum esse, et eum qui sapiens malum, et tamen sine pernicie fieri posse, ut sint homines paupertate contenti.

20 30 *Transcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo posset sine periculo vitae iustus esse; dicebat enim: nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis inbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? si sapiens est, faciet: ipsi enim pereundum est nisi fecerit; si autem mori maluerit quam manus inferre alteri, iam iustus ille sed stultus est, qui vitae suae non parcat dum parcit alienae. item si acie suorum fusa hostes insequi coeperint, et iustus ille nanctus fuerit aliquem saucium equo insidentem, eine parcet ut ipse occidatur, an deiciet ex equo ut ipse hostem possit effugere? quod si fecerit, sapiens sed idem malus, si non fecerit, iustus sed* 31 *idem stultus sit necesse est. ita ergo iustitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens alteram naturalem, utramque subvertit, quod illa civilis*

---

1 fallit *codd. duo* 3 celavit *cod. unus* celaverit *alius et editt. quid.* 5 auric(h)alcum *cod. unus et editt. quid.* 10 et tamen ... contenti *del. Heu.* 19 ⟨in⟩ medio *Otto* 21 iam iustus *cod. unus et Brandt* iam non est iustus *alius cod.* iam non iustus *codd. quatt.* iam vero iustus *editt.* sed ⟨idem⟩ stultus *Brandt cl. v. 27 al.* 26 possit hostem *editt. ante Brandtium contra claus.*

sapientia sit quidem, sed iustitia non sit, naturalis autem illa iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. arguta haec plane ac venenata sunt, et quae M. Tullius non potuerit refellere; nam cum faciat Laelium Furio respondentem pro iustitiaque dicentem, inrefutata haec tamquam foveam praetergressus est, ut videatur idem Laelius non naturalem, quae in crimen stultitiae venerat, sed illam civilem defendisse iustitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concesserat sed iniustam. (Lact. inst. 5, 16, 5—13.)

(PHIL.) '* Non gravarer Laeli, nisi et hos velle putarem 21 32
et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere, praesertim cum heri ipse dixeris te nobis etiam superfuturum. verum id quidem fieri non potest; ne desis omnes te rogamus.

sed iuventuti nostrae minime audiendus; quippe si ita sensit ut loquitur, est homo inpurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen inmanis.'

(LAEL.) 'est quidem vera lex recta ratio, naturae con- 22 33
gruens, diffusa in omnis, constans sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando movet. huic legi nec obrogari fas est, neque derogari aliquid ex hac licet, neque tota abrogari potest, nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus, neque est

---

3 arguta] acuta *Epit. 52, 1* plane] sane *Epit.* 9 quidem temere *om. Mue.* 11 *Gell. 1, 22, 8* (in libro quoque de re publica secundo [*immo* tertio *ut vid. Mai*] id ipsum verbum [superesse] Cicero ponit [Cicero ponit *palimps.* Ciceronis *cet.*] non temere transeundum. verba ex eo libro haec sunt: 'non ... rogamus') et *om. palimps.* 14 superfuturum *palimps.* futurum *cet.* si id *lectio vulgata* 16 *Non. p. 323, 18* (inmane) quippe ... inmanis *et 324, 15* (inpurus) sed ... inpurus iuventuti *Iunius* ventuuti *vel* ventuiti *codd.* 19 *Lact. inst. 6, 8, 6—9* (suscipienda igitur dei lex est, quae nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa caelestis, quam Marcus Tullius in libro de re publica tertio paene divina voce depinxit; cuius ego, ne plura dicerem, verba subieci) 20 omnes *tres codd.*

quaerendus explanator aut interpres Sextus Aelius, nec erit alia lex Romae alia Athenis, alia nunc alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et inmutabilis continebit, unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus: ille legis huius inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi cetera supplicia quae putantur effugerit.

23 34 nullum bellum suscipi a civitate optima nisi aut pro fide aut pro salute.

sed his poenis quas etiam stultissimi sentiunt, egestate exsilio vinculis verberibus, elabuntur saepe privati oblata mortis celeritate, civitatibus autem mors ipsa poena est, quae videtur a poena singulos vindicare; debet enim constituta sic esse civitas ut aeterna sit. itaque nullus interitus est rei publicae naturalis ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persaepe. civitas autem cum tollitur deletur extinguitur, simile est quodam modo, ut parva magnis conferamus, ac si omnis hic mundus intereat et concidat.

35 illa iniusta bella sunt quae sunt sine causa suscepta. nam extra ulciscendi aut propulsandorum hostium causam bellum geri iustum nullum potest.

nullum bellum iustum habetur nisi denuntiatum, nisi dictum, nisi de repetitis rebus.

---

1 Sextus Aelius *Brandt* extusaelius *vel* aelius *vel* laelius *vel* alius *codd.* eius alius *editt.* 3 et[3]] est *vel* ut *codd. quid.* 10 *et* 12 *Aug. civ. 22, 6* (scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de re publica disputari: 'nullum ... salute.' quid autem dicat 'pro salute' vel intellegi quam salutem velit, alio loco demonstrans: 'sed ... concidat') 22 *Isid. etym. 18, 12 sq.* (quattuor autem sunt genera bellorum, id est iustum, iniustum, civile et plus quam civile. iustum bellum est quod ex praedicto geritur de rebus repetitis aut propulsandorum hostium causa. iniustum bellum est quod de furore, non de legitima ratione initur: de quo in Republica Cicero dicit: 'illa . . . potest') 24 causa *codd. quid.* 25 *Isid. ibid.* (et hoc idem Tullius parvis interiectis subdidit: 'nullum ... rebus') 26 indictum *codd. dett.*

noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est.

Disputatur certe acerrime atque fortissime in eisdem 24 36
ipsis de re publica libris adversus iniustitiam pro iustitia. et quoniam, cum prius ageretur pro iniustitiae partibus contra iustitiam, et diceretur nisi per iniustitiam rem publicam stare augerique non posse, hoc veluti validissimum positum erat, iniustum esse ut homines hominibus dominantibus serviant; quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cuius est magna res publica, non eam posse provinciis imperare: responsum est a parte iustitiae ideo iustum esse, quod talibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id est cum inprobis aufertur iniuriarum licentia, et domiti melius se habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt; subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti a natura sumptum nobile exemplum, atque dictum est: ⟨an non cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infirmorum datum?⟩ cur igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ⟨iracundiaeque et⟩ ceteris vitiosis ⟨eiusdem⟩ animi partibus? *(Aug. civ. 19, 21.)*

sed et imperandi et serviendi sunt dissimilitudines 25 37
cognoscendae. nam ut animus corpori dicitur imperare,

---

1 *Non. p. 498, 18* (genetivus pro ablativo) 7 gerique *cod. unus et Dombart* 16 quia] qui *Ha.* 19 an ... datum *accessit ex Aug. c. Iul. 4, 12, 61 t. X p. 613 Ben., qui ita:* audi manifestiora quae dicat (Tullius) in ... libro de re publica tertio, cum ageret de causa imperandi: 'an non', inquit, 'cernimus ... partibus') 22 *additamenta sunt ex Aug. c. Iul.* ceterisque *Aug. civ.* 24 *Aug. c. Iul. l. l.* (adhuc audi; paulo post enim: 'sed et imperandi et serviendi', inquit, 'sunt ... ceteras'); *eundem locum spectat Aug. civ. 14, 23* (nonne Cicero in libris de re publica, cum de imperiorum differentia disputaret et huius rei similitudinem ex natura hominis adsumeret, 'ut filiis' dixit 'imperari corporis membris propter oboediendi facilitatem, vitiosas vero animi partes ut servos asperiore imperio coërceri?')

dicitur etiam libidini, sed corpori ut rex civibus suis aut parens liberis, libidini autem ut servis dominus, quod eam coërcet et frangit, sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia civibus sociisque praesunt ut corporibus animus, domini autem servos ita fatigant ut optima pars animi, id est sapientia, eiusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras.

est enim genus iniustae servitutis, cum ii sunt alterius qui sui possunt esse; cum autem ii famulantur *

26 38 *Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem inprudentem super eam assidere cuius mors tibi emolumentum futura sit, improbe feceris nisi monueris ne assidat, sed inpunite tamen; scisse enim te quis coarguere possit? sed nimis multa. perspicuum est enim, nisi aequitas fides iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse repeririri; deque his rebus satis multa in nostris de re publica libris sunt dicta a Laelio. (Cic. fin. 2, 18, 59.)*

*Et si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus nihil esse bonum nisi quod honestum, nihil malum nisi quod turpe sit * (Cic. Att. 10, 4, 4.)*

27 39 *Filiola tua te delectari laetor et probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα. etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata vitae societas tollitur. 'bene eveniat', inquit Carneades, spurce, sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patron; qui cum omnia ad se referant, ⟨numquam⟩ quicquam alterius causa fieri putent, et cum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non*

---

10 *Non. p. 109, 2* (famulantur) 10 *et* 11 ii *Mue.* hi *codd.* 14 emolumento *Mdv.* factura *Or.* 15 monueris eum ne *duo codd.* 29 pudentius *Vict. al.* 31 *add. Or.*

intellegant se de callido homine loqui, non de bono viro. sed haec opinor sunt in iis libris quos tu laudando animos mihi addidisti. (Cic. Att. 7, 2, 4.)

in quibus assentior sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis.

vult paene virtus honorem, nec est virtutis ulla alia 28 40
merces. quam tamen illa accipit facile, exigit non acerbe.

huic tu viro quas divitias obicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona divina iudicat. sed si aut ingrati universi aut invidi multi aut inimici potentes suis virtutem praemiis spoliant, ne illa se multis solaciis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat.

quorum *(scil. Herculis et Romuli)* non corpora sunt in caelum elata; neque enim natura pateretur, ut id quod esset e terra nisi in terra maneret.

---

4 *Prisc. 8, 6, 32 p. 399, 13 Hertz* (Cicero de re publica) 6—14 *Lact. inst. 5, 18, 4—8* (apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius: 'vult,' inquit, 'paene ... merces'. est plane, et quidem virtute dignissima, quam tu Laeli numquam poteras suspicari; nihil enim divinarum noveras litterarum. 'quam ... illa', inquit, 'accipit ... acerbe.' erras vehementer si putas ab homine praemium solvi posse virtuti, cum ipse alio loco verissime dixeris: 'huic ... iudicat.' quis ergo te sapientem Laeli putet, cum ipse tibi loquare contraria, et paulo post virtuti adimas quae dedisti? sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantemque sententiam. deinde quid adiungis? 'sed ... spoliant,' — o quam fragilem quam inanem virtutem induxisti, si spoliari praemio suo potest! quae si bona sua divina iudicat, ut aiebas, qui possunt existere tam ingrati tam invidi tam potentes, qui virtutem spoliare valeant iis [iis *cod. un.* his *cet. codd.*] bonis quae fuerint in eam conlata divinitus? — 'ne ... se,' inquit, 'multis ... sustentat.') 6 paene] plane *cod. unus et editt. ante Brandtium* 14 *Lact. inst. 5, 22, 7* iustus vero ... faciat iniuriam *add. Bai.* 15 *Aug. civ. 22, 4* (sed videlicet homines docti atque sapientes contra vim tantae auctoritatis ... acute sibi argumentari videntur adversus corporum resurrectionem et dicere quod in tertio de re publica libro a Cicerone commemoratum est. nam cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos adseveraret, 'quorum non corpora', inquit, 'sunt ... maneret.')

numquam viri fortissimi fortitudinis inpigritatis patientiae ...

Pyrrhi videlicet largitas Fabricio aut Samnitium copiae Curio defuerunt.

cuius etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem sedens ille Samnitium, quondam hostium [tum] iam clientium suorum, dona relegaverat.

[*Incipit quaternio XL.*]

29 41 (LAEL.) * Asia Ti. Gracchus, perseveravit in civibus, 249
sociorum nominisque Latini iura neclexit ac foedera. quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum ad vim a iure traduxerit, ut qui adhuc voluntate nobis oboediunt, terrore teneantur, etsi nobis qui id aetatis sumus evigilatum fere est, tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor, quae poterat esse perpetua, si patriis viveretur institutis et moribus.' 250

30 42 Quae cum dixisset Laelius, etsi omnes qui aderant significabant ab eo se esse admodum delectatos, tamen praeter ceteros SCIPIO quasi quodam gaudio elatus: 'multas tu quidem' inquit 'Laeli saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam collegam nostrum, quem tu quoad vixit omnibus anteponebas, verum ne Atticorum quidem oratorum quemquam aut sua⟨vitate⟩ *

[*Exciderunt quaternionis XL. folia sex interiora.*]

1 *Non. p. 125, 18* (inpigritas) 3 *Non. p. 132, 17* (largitas) videlicet *Lb.* videt Fabricio *Iunius* acos (*unde* consulibus *Lb.* a consule *Mai*) copiae *Mai* copia 5 *Non. p. 522, 26* (aput) *et 68, 13 ita:* apud ... M. Tullius de officiis (*unde* de off. * * * idem de Rep. lib. III *plerique editt.*): 'cuius focum mirari solitus Cato; apud quem ille sedens Samnitum, quond. host. iam cl. suorum, munera repudiaverat.') 8 tum *eieci cum Non. p. 68, 15* 12 NOSTRAM 13 UOLUNTATE 14 FEREST 16 PA TRIS 18 q̄·qū *lin. supra* q *add. p* 25 *suppl. Mai; ad lacunam pertinere Aug. civ. 19, 21 init. monet Fr.*

duas sibi res, quo minus in vulgus et in foro dice-
ret, confidentiam et vocem, defuisse *
inclusorum hominum gemitu mugiebat taurus.
251 (SCIP.) '* reportare. ergo illam rem populi, id est rem 31 43
publicam, quis diceret tum cum crudelitate unius op-
pressi essent universi, neque esset unum vinculum
iuris nec consensus ac societas coetus, quod est po-
pulus? atque hoc idem Syracusis. urbs illa praeclara,
quam ait Timaeus Graecarum maxumam, omnium au-
tem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in
sinus oppidi et ad urbis crepidines infusi, viae latae,
252 porticus | templa muri nihilo magis efficiebant, Dionysio
tenente ut esset illa res publica; nihil enim populi, et
unius erat populus ipse. ergo ubi tyrannus est, ibi non
vitiosam ut heri dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, di-
cendum est plane nullam esse rem publicam.'
'Praeclare quidem dicis' LAELIUS; 'etenim video iam 32 44
quo pergat oratio.' (SCIP.) 'vides igitur ne illam quidem
q·XL. quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem
109 publicam.' (LAEL.) 'sic plane iudico.' (SCIP.) 'et | rec-
tissime quidem iudicas; quae enim fuit tum Athenien-
sium res, cum post magnum illud Peloponnesiacum
bellum triginta viri illi urbi iniustissime praefuerunt?
num aut vetus gloria civitatis aut species praeclara
oppidi aut theatrum gymnasia porticus aut propylaea
nobilia aut arx aut admiranda opera Phidiae aut Pi-
raeus ille magnificus rem publicam efficiebat? 'minime
110 vero' LAELIUS 'quoniam quidem populi | res non erat.'
(SCIP.) 'quid? cum decemviri Romae sine provocatione
fuerunt tertio illo anno, cum vindicias amisisset ipsa

1 *Non. p. 262, 24* (confidentia) 3 *schol. Iuvenal. sat. 6, 486* (de quo [tauro Phalaridis] Cicero dicit) mugibat, *deinde* ⟨quem Agrigentum volui⟩ reportare *Brakman cl. Verr. 4, 73* 6 UNIUIUERSI 8 URPS 11 oppidi *Leopardi* OPPIDIS 14 ERATPOPULIUS 22 QU̅ 24 IS|PECIES (s *suprascr.*) 25 PROPYLA|EA *et* E *ad* A *adligavit p* 26 *arx Mai* ARA *sed nisi fallor* X *suprascr. p* 27 *malim* efficiebant MI|NIMERO (ue *suprascr.*) 29 QUM

libertas?' (LAEL.) 'populi nulla res erat, immo vero id populus egit ut rem suam recuperaret.'

33 45 (SCIP.) 'venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse videbuntur fortasse angustiae. cum per populum agi dicuntur et esse in populi potestate omnia, cum de quocumque volt supplicium sumit multitudo, cum | agunt rapiunt tenent dissipant quae volunt; potesne 299 tum Laeli negare rem esse illam publicam? cum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam.' tum LAELIUS: 'ac nullam quidem citius negaverim esse rem publicam, quam istam quae tota plane sit in multitudinis potestate. nam si nobis non placebat Syracusis fuisse rem publicam, neque Agrigenti neque Athenis cum essent tyranni, neque hic cum decemviri, non | video qui magis in multitu- 300 dinis dominatu rei publicae nomen appareat, quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti Scipio, nisi qui consensu iuris continetur, sed est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrior quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius belua est. nec vero convenit, cum furiosorum bona legibus in adgnatorum potestate sint, quod eorum iam *'

[*Exciderunt quaternionis XLI. folia 4 interiora.*]

34 46 SCIP. '* dici possint, cur illa sit res publica resque 297 populi, quae sunt dicta de regno.' 'et multo etiam magis,' inquit MUMMIUS; 'nam in regem potius cadit do-

---

4 *et* 5 QUM 4 FORTAS SE *sed* AS *ligatis* (forta|se '*initio, an* S *litterae super versum scriptae vestigia cerni possint, dubito*' *male vB.*) 5 EASE (s *supra*) OMNIAO|NIA 6 cum] *fuit* QU⁻ *sed linea absciso margine periit* 7—15 *paginam 299 lectu difficillimam transcripsi in praef. p. XXV* 16 QUIA *est in* ***P*** (qui *vB.*) 21 UELBAST (b, u *supra*) CON UERNITQUM 22 ADG|gNATORUM

mini similitudo, quod est unus; plures vero boni in qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. sed tamen vel regnum malo quam liberum populum; id enim tibi restat genus vitiosissumae rei publicae tertium.' 35

Ad hunc SCIPIO: 'adgnosco', inquit, 'tuum morem 47
298 istum Spuri aversum a ratione populari; et quamquam potest id lenius ferri quam tu soles ferre, tamen adsentior nullum esse de tribus his generibus quod sit probandum minus. illud tamen non adsentior †aut tu praestare regi optimates; si enim sapientia est quae gubernet rem publicam, quid tandem interest, haec in unone sit an in pluribus? sed errore quodam fallimur ita disputando; cum enim optumates appellantur, nihil
115 potest videri praestabilius; quid enim optumo melius cogitari potest? cum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus. nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc, cum de ipsa regali re publica quaerimus. quare cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullum regem: fortasse non tam illius te rei publi-
48 cae paenitebit.' (MUMM.) 'quam igitur relinquis populari

3 MALO *est in P* (malis *male vB.*), *item* 4 POPU LUMIDENIM
5—6 TERTIUMIHUC *certo legi; legebant* (*post* TERTIUM): HUC *Mai Dur. Detlefsen* IDLIC⁻ *aut* INLIC⁻ *vB.*, *edebant* hic 7 AM-UER SUM RATIO NEPOPULARIET *dispexi priusquam* populari: et *coniecisse Maium cognoveram;* POPULIFIET *legerunt Mai Dur. Detlefsen et vB., qui* FIET *in* SED *corr. esse videri dicit* 9 GE-NERIBUS *sed* US *ligatis* (gener ... *vB.*) 10 AD SENTIOAUTTU *supra litteras* AUTTU (AUTBI *Mai Detlefsen*) *fortasse expunctas correctura p videtur fuisse, quam certo legere non potui; fuit fortasse* etiam *vel* etiam magis *vel tale aliquid; edebant* tibi 12 IUNONESITANIN PLURIBUSINSED 14 OPTUMATES (-TIS *Mai Dur. Detlefsen* -TIS *in* TES *corr. videri dicit vB.*) 16 *et* 18 QUM 19 cogitabo *falso transcr. vB.* 20 AUTULLU⁻ (Tullium *nescio quo pacto plerique editt.*) FORTASSE *hab. P ut coniecerat Ha.* FORTAN *Mai* FORTA *sed* A *corr. in* E *Dur.* FORTAS *Detlefsen* FORTĀ *vB.* fore, iam *Mdv.* tam] iam *Ha.* TE *deletum esse dicit vB., sed incertum est*

rei publicae laudem?' tum ille (SCIP.) 'quid? tibi tandem Spuri Rhodiorum, apud quos nuper fui|mus una, nul- 116
lane videtur esse res publica?' (MUMM.) 'mihi vero videtur, et minime quidem vituperanda.' (SCIP.) 'recte dicis; sed si meministi, omnes erant idem tum de plebe tum senatores, vicissitudinesque habebant quibus mensibus populari munere fungerentur, quibus senatorio; utrubique autem conventicium accipiebant, et in theatro et in curia res capitalis et reliquas omnis iudicabant idem; tantum poterat tantique erat quanti multitudo ⟨senatus⟩ *' q. XLI.

[*Ex iis quaternionibus quae sequebantur (quadraginta fere) duo tantum foliorum paria (111/2‿113/4 et 247/8‿253/4, quae neque interiora neque exteriora sunt quaternionum pristinorum) et folium singulare 199/200 supersunt.*]

LIBRI III DE RE PUBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS

1. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exultat voluptate, vel molestia frangitur.

2. sed ut ipsi † seu animum periclitentur † sum vident quid se putent esse facturos.

3. Poeni primi mercaturis et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum inportaverunt in Graeciam.

4. Sardanapallus ille vitiis multo quam nomine ipso deformior.

---

2 NUL|LANE *sed* UL *ligatis*] NL LANE *falso vB.* 6 SENATORES 7 SENA|TORIOATRUBIQ· *sed* A[2] *ras. corr. in* U *m. 1 ipsa* 11 *add. Ha.* 12 *Non. p. 301, 5* (exultare) 14 *Non. p. 364, 7* (periculum) seu] suum *Mercerus* sum *del. L. Mue.* ⟨se⟩ seu a. p. suum *Philippson* 16 *Non. p. 431, 11* (merx et mercatura) Poeni (*vel* Iones) *Mercerus* pione *codd.* et *Aldina* sed *codd.* 18 inportaverunt *Mercerus* io portaverunt *vel* deportaverunt *vel* inpotaverunt *codd.* 19 *schol. Iuv. sat. 10, 362* (Sardanapalus rex Assyriorum luxuriosus. de quo Tullius in tertio de re publica sic ait); *cf. Arus. Mess. GL. VII 487, 16 K. Hieron. praef. comm. Habac. II vol. VI 632 Vall. Vincent. Bellov. spec. hist. 3, 93. M. Boas, Berl. phil. Wochenschr. 1920, 931*

5. nisi si quis Athonem pro monumento vult funditus effingere. quis enim est Athos aut Olympus tantus?

6. *Enitar enim suo loco ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit res publica et quid sit populus loquente Scipione breviter posuit, adtestantibus etiam multis sive ipsius sive eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, numquam illam fuisse rem publicam, quia numquam in ea fuerit vera iustitia. secundum probabiliores autem definitiones pro suo modo quodam res publica fuit, et melius ab antiquioribus Romanis quam a posterioribus administrata est. (Aug. civ. 2, 21.)*

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER QUARTUS

Temptabo tamen, quoniam corporis et animi facta 1
mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas 1
intellegentiae meae pervidet, explicare. quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod Marcus Tullius vir ingenii singularis in quarto de re publica libro, cum id facere temptasset, materiam late patentem angustis finibus terminavit, leviter summa quaeque decerpens. ac ne ulla esset excusatio cur eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est nec voluntatem sibi defuisse nec curam. in libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic

---

1 *Prisc. 6, 13, 70 p. 255, 9 Hertz* ('Athos Athonis' protulit Cicero in III de republica) 2 effingere *Bergk* efficere *vel* efferri *codd.* 6 exposuit *Ziegler* 9 fuit *codd. quid. et Dombart fragmentum 7 Aug. civ. 19, 21* nunc est locus *eqs. omisi cum Mue.*

ait: hunc locum satis ut mihi videtur in iis libris quos legistis expressit Scipio. (Lact. opif. 1, 11—13.)

atque ipsa mens quae futura videt praeterita meminit.

etenim si nemo est quin emori malit quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato! mihi quidem tanto videtur quanto praestabilior est animus corpore.

se non putare idem esse arietis et Publii Africani bonum.

ea denique obiectu mutuo aeque umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam tum ad laborum quietem.

cumque autumno terra se ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad † concipiendas relaxarit, aestiva maturitate alia mitigaverit alia torruerit.

cum adhibent in pecuda pastores.

2 SCIP. '* gratiam, quam commode ordines discripti 111
2 aetates classes equitatus, in quo suffragia sunt etiam senatus, nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddendorum equorum.

---

1 *leg. 1, 9, 27* iis] his *codd. Lact. omnes et Cic. optimi* 3 *Non. p. 500, 9* (accusativus pro genetivo) mensa quae *vel* mensasque *codd. quid. unde* mens ea quae *Ha.* 5 *Lact. inst. 5, 11, 2* (praeclare itaque M. Tullius: 'etenim ... est,' inquit, 'quin ... corpore.') 10 *Aug. c. Iul. 4, 12, 59 t. X p. 612 Ben.* (denique elegerunt [Stoici] in pecoribus potius quam in hominibus, quod tu facis, laudare libidines. eorum quippe opinioni convenienter ait quodam loco Tullius) 12 *Non. p. 234, 14* (aptam) eademque *cod. unus* obiectu mutuo aeque *L. Mue.* obiectum vivo atque *codd.; edebant* obiectu suo 13 aptam tum ad *Turn.* aptum ad *codd.* 15 *Non. p. 343, 20* (mitis) terra se *Quicherat* terras *codd.* 16 hieme ⟨ad conservandas contraxerit, vere⟩ *Quicherat* conficiendas *Patricius* aestiva *Patricius post Iunium* a fistula *codd.* 18 *Non. p. 159, 16* (pecua et pecuda) 19—*107, 3 paginam 111 lectu difficillimam transcripsi in praefatione p. XXVI* 19 discripti *Mue.* DES|CRIPTI

Considerate nunc, cetera quam sint provisa sapienter 3
ad illam civium beate et honeste vivendi societatem; 3
112 ea est enim | prima causa coëundi, et id hominibus effici ex re publica debet partim institutis, alia legibus. principio disciplinam puerilem ingenuis, de qua Graeci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius noster hospes nostrorum institutorum neglegentiam accusat, nullam certam aut destinatam legibus aut publice expositam aut unam omnium esse voluerunt. nam *'

[*Exciderunt quaternionis folia interiora aut 2 aut 4.*]

ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, a quibus primo anno regantur.

non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt.

obprobrio fuisse adulescentibus si amatores non haberent.

113 SCIP. '* ri nudari puberem. ita sunt alte repetita quasi 4
fundamenta quaedam verecundiae. iuventutis vero exer- 4
citatio quam absurda in gymnasiis! quam levis epheborum illa militia! quam contrectationes et amores soluti et liberi! mitto [aput] Eleos et Thebanos, apud quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam: Lacedaemonii ipsi, cum |
114 omnia concedunt in amore iuvenum praeter stuprum,

---

5 GA[r]ЄǀCI 7 STI[in]ǀTUTORUϺ 9 omnibus *Leopardi* 10 *Serv. Aen. 5, 546* (secundum Tullium qui dicit) 12 *Non. p. 20, 12* (clepere) 14 *Serv. Aen. 10, 325* (de Cretensibus accipimus quod in amores puerorum intemperantes fuerunt [fuerint *cod. un. et editt.*]: quod postea in Laconas [Lacones *codd. duo*] et in totam Graeciam translatum est, adeo ut et [et *om. Ha.*] Cicero dicat in libris [libro *cod. un.*] de re publica) 16 RI[nudari]ϷUBЄRЄϺ 17 UЄRЄCUN[i]ᵹAЄ uere *transcr. vB.* 19 ϺI[l]ṮITIA CONǀ-TR[e]A̲C[e]TATIONIS 20 *del. Fr.* AϷUT 22 LACAЄᵹЄϺO[a]ǀNII 23—*108, 6 paginam 114 lectu difficillimam transcripsi in praefatione p. XXVI*

tenui sane muro dissaepiunt id quod excipiunt; conplexus enim concubitusque permittunt palliis interiectis.' hic LAELIUS: 'praeclare intellego Scipio te in iis Graeciae disciplinis quas reprendis cum populis nobilissimis malle quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem, praesertim cum *'

5 *Huius (Socratis) auditor Plato, quem deum philo-*
5 *sophorum Tullius nominat, qui solus omnium sic philosophatus est ut ad veritatem propius accederet, tamen quia deum ignoravit, in multis ita lapsus est ut nemo deterius erraverit, in primis quod in libris civilibus omnia omnibus voluit esse communia. de patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum; nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus; sed ut dixi, potest aliquo modo ferri. etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt? non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiae nec cognationes nec adfinitates, sed sicut in gregibus pecudum confusa et indiscreta omnia? nulla erit in viris continentia, nulla in feminis pudicitia? quis esse in utrisque amor coniugalis potest, in quibus non est certus aut proprius affectus? quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? quis filium diliget quem putabit alienum? quin etiam feminis curiam reservavit, militiam et magistratus et imperia permisit. quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt! (Lact. epit. 33 [38], 1—5.)*

et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia, ne quis civis propriam aut suam rem ullam queat dicere.

ego vero eodem quo ille Homerum redimitum coro-

---

3 INIS 7 *de nat. deor. 2, 12, 32* 25 reseravit *Dav. cet. deleta clausula* 26 felicitas *Brandt* 29 *Non. p. 362, 11* (proprium) 31 ullaque addicere *codd. complur.* 32 *Non. p. 308, 38* (fingere) 33 modo *post* eodem *add. Mos., post* Homerum *L. Mue.*

nis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe quam sibi ipse fingit.

censoris iudicium nihil fere damnato obfert nisi ru- 6 6
borem. itaque ut omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est.

horum [in] severitatem dicitur inhorruisse primum civitas.

nec vero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet; sed sit censor qui viros doceat moderari uxoribus.

ita magnam habet vim disciplina verecundiae; carent temeto omnes mulieres.

atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.

itaque a petendo petulantia, a procando, id est poscendo, procacitas nominata est.

nolo enim eundem populum imperatorem et porti- 7 7
torem esse terrarum. optimum autem et in privatis familiis et in republica vectigal duco esse parsimoniam.

fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit quod dicitur.

in cive excelso atque homine nobili blanditiam ostentationem ambitionem † meam esse levitatis.

Intuere paululum ipsos de re publica libros, unde illum affectum amantissimi civis ebibisti, quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis, intuere,

---

3 *Non. p. 24, 5* (ignominia) fere *Scaliger* ferre *codd.* obfert *Scaliger* obferent *codd.* 6 *Non. p. 423, 4* (horridum) *del. Ziegler* enim severitatem *Mai* severitate *L. Mue.* inhorruisse *Ald.* inaruisse *codd.* 8 *Non. p. 499, 13* (dativus pro accusativo) praeponatur *Iunius* reponatur *codd.* 11 *Non. p. 5, 10* (temulenta) vim *ed. princ.* viam *codd.* 13 *Non. p. 306, 3* (fama) 15 *Non. p. 23, 17* (petulantia) *et 23, 21* (procacitas) procando *Bentinus* precando *vel* praecando *vel* petendo *codd.* 17 *Non. p. 24, 15* (portitores) 20 *Non. p. 24, 11* (fidei proprietatem exemplo manifestavit M. Tullius de Republica lib. IV) 22 *Non. p. 194, 26* (blandimentum) nobilis *codd.* assentationem *Ruhnken Ha. Mue.* 23 meam *om. codd. recent.* nimiam *Sigonius* merae *L. Mue.* ea *Quicherat*

obsecro te, et cerne, quantis ibi laudibus frugalitas et continentia praedicetur, et erga coniugale vinculum fides castique honesti ac probi mores. (Aug. epist. 91, 3 = CSEL. 34, 428, 21.)

8 8 admiror, nec rerum solum sed verborum etiam elegantiam. 'si iurgant,' inquit: benevolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur.

iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.

eosdem terminos hominum curae atque vitae: sic pontificio iure sanctitudo sepulturae.

quod insepultos reliquissent eos quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverunt.

nec in hac dissensione suscepi populi causam sed bonorum.

non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil iuris impertias aut parum.

cui quidem utinam vere fideliter † abundiente auguraverim.

9 9 ad quos cum accessit clamor et adprobatio populi quasi cuiusdam magni et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras, quos invehunt metus, quas inflammant cupiditates!

---

3 castique *ed. Maurina* cestique *vel* certique *codd.* 5 *Non. p. 430, 29* (iurgium et lis) 'admiror ... dicitur.' (et in sequenti [sequentibus *L. Mue.*]:) 'iurgare ... litigare' solum ⟨distinctionem⟩ sed *L. Mue.* 8 putet *codd. quid.* vetat *Passerat*
9 *Non. p. 174, 7* (sanctitudo) 11 *Non. p. 293, 41* (excipere rursum extrahere) quod *Mercerus* quos *codd.* requissent *plerique codd.* 13 necaverunt *cod. Fabri* necaverint *cet.*
14 *Non. p. 519, 15* (veterum memorabilis scientia paucorum numerum pro bonis ponebat; multos contra malos appellabant) sed paucorum *Quicherat* 16 *Prisc. 15, 4, 20 p. 76, 14 Hertz* (Cicero in IIII. de re publica)*; sed haec om. plerique Prisc. codd.* 18 *Non. p. 469, 16* (auguro) abudiente *cod. un.* abunde *ed. princ.* quidem certe *Mdv.* abundanter *Hoppe*
20 *Aug. civ. 2, 14 ext.* (frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret: 'ad ... accessit,' inquit, 'clamor ... cupiditates!') 21 magni cuiusdam *quid. codd. et editt.*

Negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos. (Sen. epist. 49, 5.)

10 10 (SCIP.) ʽcum artem ludicram scaenamque totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt *(Romani).*'

11 (SCIP.) ʽnumquam comoediae, nisi consuetudo vitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent.

quem illa *(scil. comoedia)* non adtigit, vel potius quem non vexavit? cui pepercit? esto, populares homines inprobos in re publica seditiosos, Cleonem Cleophontem Hyperbolum laesit. patiamur *(inquit)*, etsi eiusmodi cives a censore melius est quam a poeta notari; sed Periclen, cum iam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus et †eos agi in scaena non plus decuit, quam si Plautus *(inquit)* noster voluisset aut Naevius Publio et Gnaeo Scipioni aut Caecilius Marco Catoni maledicere.

12 nostrae contra duodecim tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset sive carmen condidisset

---

3 *Aug. civ. 2, 13* (sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: ʽcum ... voluerunt') in *om. vulg.* 7 *Aug. civ. 2, 9* (quid hinc autem [autem hinc *quid. codd.*] senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris quos de re publica scripsit, ubi Scipio disputans ait: ʽnumquam ... potuissent.' et Graeci quidem antiquiores vitiosae suae opinionis quandam convenientiam servarunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comoedia de quo vellet nominatim [nominatim de quo vellet *quid. codd.*] diceret. itaque, sicut in eisdem libris loquitur Africanus: ʽquem illa ... maledicere') 16 eos agi] agi *Cobet* exigi *Osann* exagitari *Ha.* eos recitari *Brakman* 18 Scipionibus *Ha.* 19 *Aug. ibid* (dein [deinde *quid. codd. et vulg.*] paulo post: ʽnostrae', inquit, ʽcontra ... defendere'. haec ex Ciceronis quarto de re publica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, non nullis propter faciliorem intellectum vel praetermissis vel paululum commutatis. multum enim ad rem pertinet [pertinent *vulg.*] quam molior explicare si potero. dicit deinde alia et sic concludit hunc locum ut ostendat ʽveteribus ... vituperari.')

quod infamiam faceret flagitiumve alteri: praeclare; iudiciis enim magistratuum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis, habere debemus, nec probrum audire nisi ea lege ut respondere liceat et iudicio defendere.

veteribus displicuisse Romanis vel laudari quemquam in scaena vivum hominem vel vituperari.'

11 *Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, specu-*
13 *lum consuetudinis, imaginem veritatis. (Donat. exc. de com. p. 22, 19 Wessner.)*

(SCIP.) 'Aeschines Atheniensis vir eloquentissimus, cum adulescens tragoedias actitavisset, rem publicam capessivit, et Aristodemum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt.

12 *Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτόν, οὔτε τῆς μουσικῆς*
14 *αὕτη τέλος, ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός, σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ πολλούς τε ἄλλους ἔλαθε καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ Ῥωμαίου πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ῥητορεύοντα οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἄν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν, τέχνην ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρετάς τε καὶ κακίας διορίζουσαν, ἄνδρα ὃς τὸ τηνικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγεννέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον Ῥώσκιον τὸν ὀρχηστὴν οὕτως σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν. καὶ γὰρ εἴ τις αὐτὸν φάσκοι τὰ μὲν ἐν ᾗ συγγέγραφε Πολιτείᾳ λέγειν ἑκουσίως, τὰ δὲ περὶ Ῥώσκιον τῆς προκειμένης ἕνεκεν ὑποθέσεως,*

---

11 *Aug. civ. 2, 11* (ad hanc convenientiam pertinet, quod etiam scaenicos actores earundem fabularum non parvo civitatis honore dignos existimarunt, siquidem, quod in eo quoque de re publica libro commemoratur) 20 *τὰ del. Kroll ῥητορεύοντα Iahn ῥηθέντα codd. ῥηθέντα διαλεγόμενον Niebuhr διαλεχθέντα Ha. ληροῦντα vel φλυαροῦντα Mue.* 24 *ἀρετάς τε καὶ κακίας Meibomius ἀρεταῖς τε καὶ κακίαις codd.* 27 *locus non exstat in fragmento orationis Roscianae nobis tra-*

ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως λάθοι τις ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον, ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν ἢ δικαίαν κρίσιν ὁ ταῖς κατ' αὐλὴν ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἀλλὰ μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑποθέσεσιν. οἶμαι δὲ ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δεκαζομένους τῶν ῥητόρων. οὕτω δὴ καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τὰ ἀγεννῆ μελῳδοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα. ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτὸν ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους μουσικῇ παιδευομένους εἶχε, καθὰ καὶ αὐτός φησιν, ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφισι συνοργιαζούσῃ.' *(Aristides Quint. de musica II p. 69—71 ed. Meibomius p. 43,38 sq. Jahn.)*

armillae.

---

dito; sed cf. Macr. sat. 2, 10 τῆς προκειμένης *Iahn* ἡπροκειμένης *codd.* προκειμένης *Meibomius cet.*

3 ὅσον *Meibomius* ἴσον *codd.* 5 αὐτῶν *Meibomius* 8 δεκαζομένους *Niebuhr* δικαζομένους *codd.* 11 αὐτοῦ *(scil. Ciceronis) cod. Vat. 192 (cf. Amsel, de vi atque indole rythmorum quid veteres iudicaverint, Bresl. phil. Abh. I 3, 138)* αὐτῶν *cet.* 17 *Prisc. partit. XII vers. Aen. 1, 14 p. 462, 31 Hertz* (fac derivativa ab eo [ab armis]: armarium, armamentum, armamentarium, 'armillae,' quae nunc brachialia vocant; sic Cicero in quarto de re publica) *fragmentum Val. Max. 2, 1, 10* maiores natu ... redderent *a Maio² male adlatum omisi cum Mue.*

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER QUINTUS

1 Moribus antiquis res stat Romana virisque,

quem quidem ille versum vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo quodam mihi esse effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri praefuissent, aut fundare aut tam diu tenere potuissent tantam et tam fuse lateque imperantem rem publicam. itaque ante nostram memoriam et mos ipse patrius praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum instituta retinebant
2 excellentes viri. nostra vero aetas cum rem publicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus isdem quibus fuerat renovare neglexit, sed ne id quidem curavit ut formam saltem eius et extrema tamquam liniamenta servaret. quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam? quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur sed iam ignorentur. nam de viris quid dicam? mores enim ipsi

---

Quint. decl. 268 ex hoc libro repetitam esse coniecit Mai 1 *Aug. civ. 2, 21* (quando ergo res publica Romana talis erat qualem illam describit Sallustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat secundum istam rationem, quam disputatio de re publica inter magnos eius tum principes habita patefecit; sicut etiam ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius sed suo sermone loquens in principio quinti libri, commemorato prius Ennii poetae versu quo dixerat: ‘moribus ... versum’, inquit, ‘vel ... amisimus.’ haec Cicero fatebatur, longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de re publica disputare.) *Enn. ann. 500 V.*[2] 3 mihi quodam *quid. codd.* esse *om. cod. un. et Hoffm.* 6 fuse *Ha.* iuste *codd. Hoffm.* longe lateque *cod. un. et Hoffm.* 10 ut *(sic)* nostra . . . 12 vetustate *Non. p. 417, 7* (vanum) 11 iam *add. Non.* evaniscentem *Non.*

interierunt virorum penuria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus.'

247 (MANIL.?) '* ⟨nihil esse tam⟩ regale quam explanatio- 2
nem aequitatis, in qua iuris erat interpretatio, quod ius 3
privati petere solebant a regibus, ob easque causas
agri arvi et arbusti et pascui lati atque uberes definie-
bantur, qui essent regii [qui] colerenturque sine regum
opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a po-
pulorum rebus abduceret. nec vero quisquam privatus
248 erat disceptator aut arbiter litis, sed omnia con|ficie-
bantur iudiciis regiis. et mihi quidem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem Graeciae regum. nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt et eorum iura coluerunt; illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit, qui legum etiam scriptor fuit quas scitis extare, quod quidem huius civis proprium de quo agimus *'

[*Exciderunt quaternionis folia interiora aut 2 aut 4.*]

sed tamen ut bono patri familias colendi aedificandi 3
ratiocinandi quidam usus opus est. 4
253 (SCIP.) '* ⟨ra⟩dicum seminumque cognoscere num te 5
offendet?' (MANIL.) 'nihil, si modo opus extabit.' (SCIP.) 'num id studium censes esse vilici?' (MANIL.) 'minime; quippe cum agri culturam saepissime opera deficiat.' (SCIP.) 'ergo, ut vilicus naturam agri novit, dispensator litteras scit, uterque autem se a scientiae delectatione

5 *fragmentum Val. Max. 2, 5, 2* ius civile ... exposuit *a Maio*[2] *intrusum omisi cum Mue.* 6 *suppl. Mai* 7 INTERPRAE|TATIO 8 EAS|QUI 10 REGI *del. Or.* (*an* qui⟨que⟩ col.[que]*?*) 15 veterum *Creuzer* 18 autem *Mai* AUT 20 fuit *Ha.* FUIS|-SET 22 *Non. p. 497, 23* (accusativus vel nominativus pro ablativo)

24 *ante* NUM *macula est, non* I *(ut dicit vB.)* 26 CESES (u above)

ad efficiendi utilitatem refert, sic noster hic rector studuerit sane iuri et legibus cognoscendis, fontis quidem
earum utique perspexerit, sed se responsitando et lec- 254
titando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo vilicare possit, summi iuris peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest, civilis non inperitus, sed ita ut astrorum gubernator, physicorum medicus; uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit. illud autem videbit hic vir *'

[*Quot quaterniones et folia exciderint, nescimus.*]

4 (SCIP ?) '* ⟨civi⟩tatibus, in quibus expetunt laudem 199
6 optumi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. nec vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia, quam natura homini dedit quasi quendam vituperationis non iniustae timorem. hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor civis non
minus a delictis arceret quam metus. atque haec | qui- 200
dem ad laudem pertinent quae dici latius uberiusque potuerunt.

5 Ad vitam autem usumque vivendi ea discripta ratio
7 est iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarium sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur, nec bene vivi sine bona re publica posset, nec esse quicquam civitate bene constituta beatius. quocirca permirum mihi videri solet, quae sit tanta doc *'.

[*Desinit palimpsestus.*]

---

1 refert *Mai* REFERTUR 2 IU^i RE (*sic legit et Mai*, IURE *Dur. vB.*) 7 IN'PERDITUS *litteram* d *deletam esse a* p *censeo, sed incertum* 9 ILLUT 13 CO-S TITUTA (COS TITUTA *falso vB.*) 17 DISCI^p LINIS 18 AD^e FLICTIS 21 discripta *Mue.* DESCRIPTA RATIOST 23 familiarium *Mai* FAMI LIARUM 25 E^s C^s CE (esset *Mai Ha. al.*)

(scip.) ut enim gubernatori cursus secundus, medico 6 8
salus, imperatori victoria, sic huic moderatori rei publicae beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit; huius enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse perfectorem volo.

et ubi est quod et vestrae litterae illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam voluntati?

Etiam Tullius hinc dissimulare non potuit in eisdem 7 9
libris quos de re publica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria, *et consequenter commemorat* maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse. *(Aug. civ. 5, 13.)*

principem civitatis gloria esse alendum, et tam diu stare rem publicam, quam diu ab omnibus honor principi exhiberetur.

tum virtute labore industria † quaereretur summi viri indolem, nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo *

quae virtus fortitudo vocatur; in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemtio.

Marcellus ut acer et pugnax, Maximus ut considera- 8 10
tus et lentus.

---

1 *Cic. Att. 8, 11, 1* (consumo igitur omne tempus considerans, quanta vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. tenesne igitur, moderatorem illum rei publicae quo referre velimus omnia? nam sic quinto ut opinor in libro loquitur Scipio) 7 *Aug. epist. 104, 7 ext. = CSEL. 34, 587, 24* 16 *Petrus Pictaviensis ad calumn. Bibl. patr. Lugd. tom. XXII p. 824* (Tullius in libris de re publica scripsit scilicet) 19 *Non. p. 233, 33* (anima ... unde et animosi dicuntur iracundi) quaereretur] quaerere daretur *Lindsay* tueretur *Mercerus* 20 animosa et *L. Mue.* 21 quo ⟨impelleret⟩ *Guiet* 22 *Non. p. 201, 29* (contemtus generis masculini. contemtio feminini) 24 *Non. p. 337, 34* (lentum) ut acer et *Canter* ut taceret *codd.* 25 et *ed. a. 1476* ut *codd.*

orbi terrarum comprehensos *

quod molestiis senectutis suae vestras familias inpertire posset. :

9 11 — ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas.

breviloquentiam in dicendo colat.

(SCIP.) cumque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia, non intellego cur qui ea pecunia corruperit, poena dignus sit, qui eloquentia, laudem etiam ferat. mihi quidem hoc plus mali facere videtur qui oratione quam qui pretio iudicem corrumpit, quod pecunia corrumpere pudentem nemo potest, dicendo potest.

quae cum Scipio dixisset, admodum probans Mummius (erat enim odio quodam rhetorum inbutus) *

tum in optimam segetem praeclara essent sparsa semina.

---

1 *Charisius I 139, 17 Keil* (orbi pro orbe Ciceronem de re publica libro V: 'orbi ... comprehensos' ... et frequenter antiquos [antiquos *Hertz* an *codd.*] ita locutos Plinius eodem libro VI notat) 2 *Non. p. 37, 23* (inpertire) vestras *Quicherat* vestris *codd.* 4 *Gell. 12, 2, 6 sq.* (postea hoc etiam addidit insulsissime (Seneca): 'apud ipsum quoque', inquit, 'Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam ex quibus intellegas illum non perdidisse operam quod Ennium legit.'. ponit deinde quae apud Ciceronem reprehendat quasi Enniana, quod ita scripserit [qui ita scripserat *cod. un.*] in libris de re publica: 'ut Menelao [libris de re pro Menelao *cod. un.* libro de re publica V.: Menelao *Skutsch*] ... iucunditas,' et quod alio in loco dixerit: 'breviloquentiam ... colat.') 7 *Amm. 30, 4, 10* (horum libertatem temeritas, constantiam audacia praeceps, eloquentiam inanis quaedam imitatur fluentia loquendi, quarum artium scaevitate, ut Tullius adseverat, nefas est religionem decipi iudicantis. ait enim)

12 pudentem *Hirschfeld* prudentem *codd.* 14 *Non. p. 521, 12* (inbuere) Mummius *ed. princ.* nummius *codd.* 15 quodam *duo Maii codd. Vatic.* quorum *cet.* 16 *Comment. anon. ad Verg. Georg. 1 init. apud Bandin. catal. lat. bibl. Laur. II p. 348* (Cicero de re publica libro V) segitem praeclarae *cod.* 17 semita *cod.*

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBER SEXTUS

Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quae 1 1
ipsum nomen hoc nacta est ex providendo.

In Politia sua dicit Tullius rei publicae rectorem summum virum et doctissimum esse debere, ita ut sapiens sit et iustus et temperans et eloquens, ut possit facile currente eloquentia animi secreta ad regendam plebem exprimere. scire etiam debet ius, Graecas nosse litteras, quod Catonis facto probatur, qui in summa senectute Graecis litteris operam dans indicavit quantum utilitatis haberent. (Commentarius ms. in Cic. de invent. ap. Osann. p. 349.)

quam ob rem se conparet hic civis ita necesse est, ut sit contra haec quae statum civitatis permovent semper armatus.

eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur.

et vero in dissensione civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos civis, non numerandos puto.

graves enim dominae cogitationum lubidines infinita

Praemisit Cic. Att. 7, 3, 2 quod si ista ... de re publica libere *Bai.* 1 *Non. p. 42, 3* (prudentiam a providendo dictam dilucide ostendit M. Tullius in Hortensio ... et de Republica lib. VI) 12 *Non. p. 256, 27* (conparare veteres confirmare et constituere dixerunt) hic *del. L. Mue.* necesse est *Iunius* nec est *codd.* 13 sit *ed. princ.* sint *codd.* movent *vel* permutent *L. Mue.* perturbent *Ziegler* 15 *Non. p. 25, 3* (seditionis proprietas a M. Tullio manifestata est in lib. de Republica VI) *et Serv. Aen. 1, 149* (seditio est ⟨dissensio civium⟩ [*add. Thilo*] sicut Cicero ait in de re publica 'eaque ... dicitur') dissensio *Serv.* dissensione *Non.* ab aliis *Clericus* 17 *Non. p. 519, 17 (cf. ad p. 110, 14)* enimvero *Iunius* ego vero *L. Mue.* 19 *Non. p. 424, 31* (expleri et

quaedam cogunt atque imperant, quae quia nec expleri nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus inpellunt eos quos inlecebris suis incenderunt.

qui contuderit eius vim et ecfrenatam illam ferociam.

2 quod quidem eo fuit maius, quia, cum causa pari
2 collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudi invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

†qui numero optumatum et principum optulit is vocis et gravitatis suae linquit illum tristem et plenum dignitatis sonum.

ut, quemadmodum scribit ille, cotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent,

in his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis ex aere congesto funus desubito esset ornatum.

firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

oratio Laeli, quam omnes habemus in manibus, quam simpuia pontificum dis inmortalibus grata sint Samiaeque, uti scribit, capudines.

3 *Imitatione Platonis Cicero de re publica scribens*
3 *locum etiam de Eris Pamphyli reditu in vitam*, qui

---

satiari hanc habent differentiam. expleri est tantummodo plenum esse; satiari, supra modum et ⟨ad⟩ [*add. L. Mue.*] abundantiam)

1 nec *om. plur. codd.* 4 *Non. p. 492, 1* (ferocia, pro ferocitate) contuderit *Roth* contuperit *vel* comperit *codd.* 5 *Gell. 7, 16, 11* (Cicero in libro sexto de republica ita scripsit) *et Non. p. 290, 15* (deprecor, amolior, depello, propulso. M. Tullius de Republica lib. VI: 'non modo ... deprecabatur') in causa *Skutsch*

7 Gracci *Non.* 8 *Non. p. 409, 31* (triste) qui] cui *Linds.* qui se *Kroll* optudit *Ha.* is] his *ed a. 1471* vocibus *duo codd.*

9 testem linquit *vel* relinquit *L. Mue.* liquit *cod. un.* liquidum *Linds.* 11 *Non. p. 501, 27* (genetivus pro nominativo)

12 palleis concilio tinctis discenderent *codd.* 14 *Non. p. 517, 35* (desubito) in his] nisi *Quicherat* 15 ex *L. Mue.* et *codd.*

congesto *ed. a. 1476* congestu *codd.* 16 *Non. p. 512, 27* (firmiter) *et Prisc. GL III 70, 11* (idem de re publica VI) 18 *Non. p. 398, 28* (Samium) ⟨testatur⟩ oratio *L. Mue.* 19 simpuvia *vulg.* simpula *Ha.* 20 uti *Ha.* ut hi *codd.* ut is *Iunius* cupedines *Ha.* 21 scriberis *cod.* 22 regis pamphili *cod.*

ut ait rogo impositus revixisset, multaque de inferis secreta narrasset, *non fabulosa ut ille assimulatione commentus est, sed sollertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit, videlicet scite significans* haec quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, somniantium philosophorum esse conmenta, nec fabulas incredibiles quas Epicurei derident, sed prudentium coniecturas. *insinuat Scipionem illum, qui Kartagine subiugata cognomen familiae suae peperit Africanum, huic Scipioni Pauli filio futuras a propinquis insidias et fatalis metae denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in vitae perfectae tempora coartetur, ponitque illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno duobus in se coëuntibus numeris* ⟨*plenis*⟩ *absolutam caelo animam unde acceperat redditurum, quod et inmortalis esset animi mentisque substantia, et bene meritis de re publica patriaeque custodibus lactei circuli lucida ac candens habitatio deberetur. (Fav. Eul. p. 1,5 Holder.)*

4 4 *Nonnulli nostri, propter quoddam praeclarissimum loquendi genus et propter non nulla quae veraciter sensit amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. quod quidem sic tangit in libris de re publica Tullius,* ut eum lusisse potius quam [quod] id verum esse *adfirmet* dicere voluisse. *inducit enim hominem revixisse et narrasse quaedam quae Platonicis disputationibus congruebant. (Aug. civ. 22, 28.)*

5 5 *In hoc tamen vel maxime operis similitudinem servavit imitatio, quod, cum Plato in voluminis (de re publica) conclusione a quodam vitae reddito, quam reliquisse videbatur, indicari faciat qui sit exutarum corporibus status animarum, adiecta quadam sphae-*

---

5 haec] nec *Barth* 15 *add. Winterfeld* 22 sentit *cod. un. Dombart al.* 25 quod *del. Dombart cum cod. uno* esse *codd. tres Dombart* esset *cet. Hoffm. al.* quod [id] verum esset *Ha.* 33 corporibus *om. cod. Bamb.* sperarum *codd.*

rarum vel siderum non otiosa descriptione, rerum facies non dissimilia significans a Tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur. (Macr. in somn. Scip. 1, 1, 2.)

6 *Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reservans*
6 *quam ingenio repertus est. postquam in omni rei publicae otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locavit, indicans quo his perveniendum vel potius revertendum sit, qui rem publicam cum prudentia iustitia fortitudine ac moderatione tractaverint. sed ille Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio, qui cum vulneribus in proelio acceptis vitam effudisse visus duodecimo demum die inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima seu retenta, quicquid emensis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tamquam publicum professus indicium humano generi enuntiavit. hanc fabulam Cicero licet ab indoctis quasi ipse veri conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolidae reprehensionis vitans excitari narraturum quam reviviscere maluit.*

7 *Ac priusquam somnii verba consulamus, enodan-*
7 *dum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret vel irrisam Platonis fabulam, vel ne sibi idem eveniat non vereri. nec enim his verbis vult inperitum vulgus intellegi, sed genus hominum veri ignarum sub peritiae ostentatione, quippe quos et legisse talia et ad reprehendendum animatos constaret. dicemus igitur, et quos in tantum philosophum referat quan-*

---

12 tractauer̃. *Par.* tractauerit *Bamb.* 14 pamphilus *codd.* 16 die demum *Par.* 17 ultimus *Par. Bamb.* 19 in publicum *Bamb.* 31 constaret animatos *Bamb.* animatos ⟨esse⟩ constaret *Ziegler*

*dam censurae exercuisse levitatem, quisve eorum etiam scriptam reliquerit accusationem. * Epicureorum tota factio, aequo semper errore a vero devia et illa semper existimans deridenda quae nesciat, sacrum volumen et augustissima irrisit naturae secreta. Colotes vero, inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior, etiam in librum rettulit, quae de hoc amarius cavillatus est. sed cetera quae iniuria notavit, siquidem ad somnium de quo hic procedit sermo non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt; illam calumniam persequemur, quae nisi supplodetur manebit Ciceroni cum Platone communis. ait a philosopho fabulam non oportuisse confingi, quoniam nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quaesita persona casusque excogitata novitas et composita advocati scaena figmenti ipsam quaerendi veri ianuam mendacio polluerunt? haec quoniam, dum de Platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant, * resistamus urgenti, et frustra arguens refellatur, ut una calumnia dissoluta utriusque factum incolumem ut fas est retineat dignitatem. (Macr. in somn. Scip. 1, 1, 8—2, 5.)*

Nam Scipionem ipsum haec occasio ad narrandum 8 *somnium provocavit, quod longo tempore se testatus* 8 *est silentio condidisse. cum enim Laelius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas, respondit Scipio post alia*

3 semper[2] *om. Bamb. Ha.* 4 aestimans *Bamb.* ridenda *Par.* 5 secreta *Kroll* seria *codd.* 6 famosior et *om. Bamb.* 7 notabilior *om. Par. (add. m. 2)* 8 cauillatus est *Bamb.* reprendit *Par., sed corr. m. 2* 9 hic] sic *Eys. per errorem ut vid.* 11 supplodatur *Par.* 16 docere animarum *Bamb.* hoc et absoluta ti *Bamb.* 21 iactantur] iactanter *ante corr. Par.* notantur *Bamb.* 22 accusantur *sed corr. in* accusant *Bamb.* 30 renumerationem *Bamb.*

in haec verba: (SCIP.) 'sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat.' 'quae tandem ista sunt?' inquit LAELIUS. tum SCIPIO: 'patimini me' inquit, 'quoniam tertium diem iam feriati sumus,' *et cetera quibus ad narrationem somnii venit, docens illa esse stabiliora et viridiora praemiorum genera, quae ipse vidisset in caelo bonis rerum publicarum servata rectoribus. (Macr. in somn. Scip. 1, 4, 2 sq.)*

SOMNIUM SCIPIONIS

9 (1) 9 (SCIP.) Cum in Africam venissem M'. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus ut scitis militum, nihil mihi fuit potius quam ut Masinissam convenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum. ad quem ut veni, conplexus me senex conlacrimavit aliquantoque post suspexit ad caelum, et: 'grates' inquit 'tibi ago summe Sol, vobisque reliqui caelites, quod ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine recreor ipso: itaque numquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria.' deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica

---

6 tandem *Mai al.* tamen *codd. et editt. Macr.* 7 inquit *om. Bamb.* quoniam iam, *deinde* iam *om., Bamb.*

13 Incipit somnium Scipionis *vel* Somnium Scipionis M. Tullii Ciceronis excerptum ex libro VI. de re publica *vel sim. inscr. codd.* M.' Manilio *Sigonius* anicio manlio (*vel* manilio *vel* mallio) FCG a manlio BEMPRUW *alia alii* consuli *Zeunius* consule 15 *ante* regem *dist. Hauler* 18 que *om.* U^{1}W^1 ad] in CU 19 reliqui PUVM^2 reliquis *cet.* 20 et in his DW 22 recreor ipso V i c ipso recreor PTC^2 ipse recreor BC^{1}EFGMRUW *Hauler* ita *vulg.* itaque *codd.* discessit DP

percontatus est, multisque verbis ultro citroque habitis ille nobis est consumptus dies.

Post autem apparatu regio accepti, sermonem in 10
multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de 10
Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum sed etiam dicta meminisset. deinde ut cubitum discessimus, me et de via fessum, et qui ad multam noctem vigilassem, artior quam solebat somnus complexus est. hic mihi — credo equidem ex hoc quod eramus locuti; fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui — Africanus se ostendit ea forma quae mihi ex imagine eius quam ex ipso erat notior; quem ubi agnovi, equidem cohorrui; sed ille: 'ades' inquit 'animo et omitte timorem Scipio, et quae dicam memoriae trade. videsne illam urbem, quae parere populo 11 (2)
Romano coacta per me renovat pristina bella nec pot- 11
est quiescere?' ostendebat autem Karthaginem de excelso et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco. 'ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles, hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc heredita-

---

1 ultra citraque GV 2 est consumptus EGMPR consumptus est BFUVW est *om.* I ille dies nobis consumptus est C *alia alii* 3 autem *om.* BV sermonem ... produximus *Arus. Mess. GL VII 484, 15* 4 produximus noctem V 5 solum facta BVW

7 de uia fessum *Dresdensis 151 Arnstadiensis* fessum de uia G defessum uia lc de uia *cet. codd.* 9 hic ergo mihi M hic ego mihi W 10 fere] saepe CGU[1] pariter fere V 11 in somno aliquid E in somnio aliquid B *ac* somnio *etiam* F[1] 13 eadem V 16 memoriae trade R vic trade memoriae *cet.*

17 coacta per me parere populo Romano V populo Romano] p. r. EPRU publicae rei F rei publicae W 19 ostendebat ... 21 loco *Macr. comm. 1, 4, 5* Kartaginem M carth. E cart. BFRV *Macr.* 20 et illustri g 22 tibi id cognomen Wvi nomen P 23 paratum GU adhuc hereditarium a nobis Wvic a nobis adhuc hereditarium F adhuc a nobis hereditarium *cet. et Hauler*

rium a nobis. cum autem Karthaginem deleveris triumphum egeris censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum Syriam Asiam Graeciam, deligere iterum consul absens bellumque maximum conficies, Numantiam excindes. sed cum eris curru in Capitolium invectus, of-
12 fendes rem publicam consiliis perturbatam nepotis mei.
12 hic tu Africane ostendas oportebit patriae lumen animi ingeniique tui consiliique. sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas, te senatus te omnes boni te socii te Latini intuebuntur, tu eris unus in quo nitatur civitatis salus, ac ne multa: dictator rem publicam constituas oportebit, si impias propinquorum manus effugeris.'

Hic cum exclamasset Laelius ingemuissentque vehementius ceteri, leniter arridens Scipio: 'st! quaeso' inquit 'ne me e somno excitetis, et parumper audite cetera.'

13(3), 13 'Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus qui patriam conservaverint adiuverint auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur; nihil

---

1 Kart. M carth. R cart. BEFV 2 abieris V 4 absens consul C *Osann Or.* excides *Or.* excindens G conscindens V 5 in *om.* V 6 consiliis nepotis mei perturbatam R pert. cons. nep. mei W 7 oportebit ostendas V
8 ingeniique tui consiliique B ingeniique consiliique tui M ingenii consiliique tui *cet.* ancipitem *om.* V(?) 9 nam cum ... 17 effugeris *Macr. 1, 5, 2* 11 ii *Ha. Muel. al.* 14 conferet *Ziegler* 17 oportebit *ed. a. 1555* oportet manus propinquorum BI 20 leuiter EM st *Ian* et *codd.* (*om.* CW[1])
21 e *om.* V *sup. scr.* R a CW parumper *Bouhier* parum rebus *codd.* parumper eius *Ian* 23 Sed quo ... 26 fruantur *Macr. 1, 4, 4, item 1, 8, 1 usque ad (127, 5)* revertuntur 25 ac definitum *cod. recc. Or.* locum definitum V nihil enim est CG

est enim illi principi deo qui omnem mundum regit quod quidem in terris fiat acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur; harum rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur.'

Hic ego etsi eram perterritus non tam mortis metu 14 14
quam insidiarum a meis, quaesivi tamen viveretne ipse et Paulus pater et alii quos nos extinctos esse arbitraremur. 'immo vero' inquit 'hi vivunt qui e corporum vinculis tamquam e carcere evolaverunt, vestra vero quae dicitur vita mors est. quin tu aspicis ad te venientem Paulum patrem?' quem ut vidi, equidem vim lacrimarum profudi, ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat.

Atque ego ut primum fletu represso loqui posse 15 15
coepi, 'quaeso' inquam 'pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero?' 'non est ita' inquit ille. 'nisi enim cum deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur, iisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus quae sidera et stellas vocatis,

---

1 principi illi V 2 fiat in terra V 3 appellantur] uocantur P 4 horum R earum *Macr.* servatores *Macr.* 5 reuertentur C^{1}G 6 Hic ego ... 8 arbitraremur *Macr. 1, 10, 1* ergo R *ante ras. et* M tam] tamen *Macr.* 8 pater Paulus CI *al.* esse *om.* GUW arbitramur F^{1}G 9 immo ... 11 mors est *Macr. 1, 10, 6* hi] ubi P ii *Ha. al.* 10 uinclis BGMVW *Macr.* 11 dicitur esse uita *Macr.* aspicis *Hein. al.* aspicies V aspicias *cet.* 12 patrem Paulum W 13 amplexus CF atque *eras. in* R atque osculans *om.* V osculatus C 15 fletu *hinc incipit* T 16 quaeso ... *128, 6* videamini *Macr. 1, 13, 3 sq.* 18 propero uenire MW 19 enim cum deus is BEFGTUV *et Macr.* enim deus is MPW enim deus C deus enim is, *sed sup. scr.* cum R 22 poterit B 23 templo hoc V *et Macr.* medio DF^{1}GMPTW^1 24 iisque *Ha.* hisque

quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. quare et tibi Publi et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis, nec iniussu eius a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum adsignatum a deo defugisse videamini.

16 16 sed sic Scipio ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, iustitiam cole et pietatem, quae cum magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est; ea vita via est in caelum et in hunc coetum eorum qui iam vixerunt, et corpore laxati illum incolunt locum quem vides — erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens —, quem vos ut a Grais accepistis orbem lacteum nuncupatis.' ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur. erant autem eae stellae quas numquam ex hoc loco vidimus, et eae magnitudines omnium quas esse numquam suspicati sumus, ex quibus erat ea minima quae ultima a caelo citima ⟨a⟩ terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. iam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri quo quasi punctum eius attingimus paeniteret.

17(4) 17 Quam cum magis intuerer, 'quaeso,' inquit Africa-

---

2 circos V *et Macr.* circulos *cet.* 3 o publi R *et* o *sup. scr.* E animus est BDEIMPW *et Macr. codd. plerique* est animus CFRTUV 6 humanum *om. Macr., post* assignatum *(sic) pon.* V diffugisse IV *et Macr. Par.* defuisse B detestati fuisse F 7 sed ... 12 vides *Macr. 1, 4, 4* 8 cóle iustitiam V cum sit magna V cùm magna sit T 9 et ea uita CEFV 11 uixere *Macr.* relaxati P 12 erat ... 15 videbantur *Macr. 1, 4, 5 et 1, 15, 1 usque ad* (14) nuncupatis 13 circulus *Macr. plur. codd.* 14 ex quo ... 20 vincebant *Macr. 1, 16, 1* mihi omnia W *et Macr* omnia *ante* mihi *sup. add.* U 15 cetera *om. Macr. 1, 4, 5 et sup. add.* R et *om.* U *et sup. add.* T 16 heae MUVW hae BEF²T *item fere l. 17* 18 ex quibus ... 19 aliena *Prisc. 3, 4, 22* ea *sup. add.* F ea erat P 19 a¹ *om.* BV et citima IV proxima *pro* citima GT *add. Mdv.* stellarum ... vincebant *om.* P 21 iam uero ipsa CF parua mihi uisa BCU mihi uisa parua F

nus, 'quousque humi defixa tua mens erit? nonne aspicis quae in templa veneris? novem tibi orbibus vel potius globis conexa sunt omnia, quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus arcens et continens ceteros; in quo sunt infixi illi qui volvuntur stellarum cursus sempiterni. huic subiecti sunt septem qui versantur retro contrario motu atque caelum. ex quibus unum globum possidet illa quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor qui dicitur Iovis. tum rutilus horribilisque terris quem Martium dicitis. deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine ut cuncta sua luce lustret et compleat. hunc ut comites consequuntur Veneris alter, alter Mercurii cursus, in infimoque orbe Luna radiis solis accensa convertitur. infra autem eam nihil est nisi mortale et caducum praeter animos munere deorum hominum generi datos, supra Lunam sunt aeterna omnia. nam ea quae est media et nona, Tellus, neque movetur et infima est, et in eam feruntur omnia nutu suo pondera.'

18(5) 18 Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, 'quid hoc?' inquam, 'quis est qui conplet aures meas tantus et tam dulcis sonus?' 'hic est' inquit 'ille qui intervallis disiunctus inparibus, sed tamen pro rata parte

1 tua mens erit] mens tua erit M tua erit mens W mens erit B^{1}G 2 quae contemplaueris F^{1}V novem ... 22 pondera *Macr. 1, 17, 2 sq.* 3 caelestis est CF est *om.* E 4 extumus BCEG *et sup. scr.* W 7 huic *Macr.* cui *codd.* sunt *om.* DGMPTUW *sup. add.* FR 9 nominant] uocant CF deinde ... salutaris *Prisc. 6, 7, 34* 13 dux ... temperatio *Macr. 2, 3, 3* 16 consequentur EM consequentes P alter veneris CF 17 in *om. Macr. P* 18 eam *Macr.* iam *codd.* 22 referuntur *Macr. P* nutu] motu g *mg.* 23 quid ... *130, 14* locum *Macr. 2, 1, 2; cf. 2, 2, 21. 3, 12. 16* quid] quis GRV hoc *Ziegler* hic *codd., om.* V (*τί τοῦτο Plan.*) 24 quis *om.* R 25 hic ... imparibus *Fav. Eul. 19, 11,* hic ... efficitur *20, 9* inquit ille *edd. quid.* 26 disiunctus *Macr. et Fav. Eul.* coniunctus *codd.* partium EF *et codd. aliquot Macr.*

ratione distinctis, inpulsu et motu ipsorum orbium efficitur, et acuta cum gravibus temperans varios aequabiliter concentus efficit; nec enim silentio tanti motus incitari possunt, et natura fert ut extrema ex altera parte graviter ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono, gravissimo autem hic Lunaris atque infimus; nam terra nona inmobilis manens una sede semper haeret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos, qui numerus rerum omnium fere nodus est; quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuerunt sibi reditum in hunc locum, sicut alii qui praestantibus ingeniis in vita humana divina stu-
19 dia coluerunt. hoc sonitu oppletae aures hominum obsurduerunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis, sicut ubi Nilus ad illa quae Catadupa nominantur praecipitat ex altissimis montibus, ea gens quae illum locum adcolit propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solem adversum nequitis, eiusque radiis acies vestra sensusque vincitur.'

Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad ter-
9(6) 20 ram identidem. tum Africanus: 'sentio' inquit 'te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari; quae si tibi parva ut est ita videtur, haec caelestia semper spectato, illa humana contemnito. tu enim quam

1 impulsu eorum ordinum *Fav. Eul.* 4 et ... 8 infimus *Macr. 2, 4, 1* extrema quaeque T 7 acuto et $CEFU^{1}V$ acute et $BGMPRTU^{2}W$ acute *Macr.* 9 una] ima W *et Macr. codd. multi, sed 2, 4, 7 cft. Ian* 10 medium locum mundi MW mundi medium locum *Macr.* illi ... 13 est *Macr. 2, 4, 9* 11 duorum *Macr. codd. plerique et* $M^{2}T^{2}VW^{2}$ modorum $DEM^{1}PRT^{1}UW^{1}$ duorum modorum F 18 catađuppa $CEF^{2}RTV$ praecipitatur EF $R^{2}UV$ 19 locum *om.* $B^{1}MU^{1}$, *ante* illum *post add.* R 20 incolit IV 24 uisusque F^{2} *et mg.* R *et sup. lin.* E 26 inquit sentio CF 28 ita *om.* V *Ha.*

celebritatem sermonis hominum aut quam expetendam consequi gloriam potes? vides habitari in terra raris et angustis in locis, et in ipsis quasi maculis ubi habitatur vastas solitudines interiectas, eosque qui incolunt terram non modo interruptos ita esse ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos partim transversos partim etiam adversos stare vobis. a quibus expectare gloriam certe nullam potestis.

Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redi- 20
mitam et circumdatam cingulis, e quibus duos maxime 21
inter se diversos et caeli verticibus ipsis ex utraque
parte subnixos obriguisse pruina vides, medium autem
illum et maximum solis ardore torreri. duo sunt habi-
tabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt ad-
versa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus;
hic autem alter subiectus aquiloni quem incolitis cerne
quam tenui vos parte contingat. omnis enim terra quae
colitur a vobis, angustata verticibus, lateribus latior,
parva quaedam insula est circumfusa illo mari quod
Atlanticum quod magnum quem Oceanum appellatis in
terris, qui tamen tanto nomine quam sit parvus vides.
ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum aut 22
cuiusquam nostrum nomen vel Caucasum hunc quem
cernis transcendere potuit vel illum Gangen tranatare?
quis in reliquis orientis aut obeuntis solis ultimis aut
aquilonis austrive partibus tuum nomen audiet? qui-

---

2 gloriam consequi **CEFPT** vides ... 22 vides *Macr. 2, 5, 1 sq.* in terra *om.* **MW** 3 in^1 *om. Macr.* 4 eosque **EP** *et Macr.* hosque *cet.* incolunt *Macr.* incolant *codd. Somn. et Macr. P* 6 meare **UV** *et sup. scr.* **R** 7 partim transversos *om.* **BEGMPRTUVW** 8 spectare **BF^{1}GMR^{1}TUVW** 14 duo sunt] duos *Or.* 16 nobis **PR** nostrum **R** *et Macr. P* 19 angusta *Macr.* 20 est insula *Macr.* 21 quem] quod **VW** *et Macr. codd. plerique* 22 qui] quod **V** 24 cuiusque **BCF** vestrum *ed. Suffridi Petri Ha.* 25 transnatare **EF^{2}MPRUV** 26 quis] uis **P** uix **BGT** *et* **E** *(sed corr. mg.)* vel quis **W** 27 audietur **T** audiat **P**

bus amputatis cernis profecto quantis in angustiis vestra se gloria dilatari velit. ipsi autem qui de nobis
21 (7) loquuntur, quam loquentur diu?
23 Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non aeternam sed ne diuturnam quidem gloriam adsequi possumus. quid autem
22 interest ab iis qui postea nascentur sermonem fore de
24 te, cum ab iis nullus fuerit qui ante nati sunt? qui nec pauciores et certe meliores fuerunt viri, praesertim cum apud eos ipsos a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. homines enim populariter annum tantum modo solis, id est unius astri, reditu metiuntur; re ipsa autem cum ad idem unde semel profecta sunt cuncta astra redierint, eandemque totius caeli descriptionem longis intervallis rettulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest; in quo vix dicere audeo quam multa hominum saecla teneantur. namque ut olim deficere sol hominibus exstinguique visus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetravit, quandoque ab eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis

---

2 dilatare *cum* T *Ha.* uobis CEF^{2}R^2 3 loquuntur] loquentur EGPW 4 Quin ... 9 possumus *Macr. 2, 10, 1* 5—6 posteris *ante* nostrum *pon.* UW acceptas a patribus *Macr.* 7 certo tempore BR *et Macr. Bamb.* 8 non *del. Gruter* (*om. iam* U) 10 ab iis PRT ab his *cet.* 11 iis PR his *cet.* ante te P antea *ante ras.* F 12 praesertim ... *133, 3* conversam *Macr. 2, 11, 1* praesertim cum EPR *et* (cum *sup. lin.*) T *et Macr.* cum praesertim CFU^{2}V praesertim GMT^{1}U^{1}W dum praesertim B 13 nostrum nomen RTU nomen uestrum CF 15 populariter annum EPUVF^{2}R^2 *et Macr. codd. plerique* loquelariter annum BCF^{1}GMR^{1}W annum loquellariter T 16 reditum EFMRTUVW^1 re ipsa autem cum *Macr.* cum autem *codd.* 18 discriptionem *Mue.* 21 saecula *plur. codd.* omnibus BMRW 23 quandoque] si quando EF^{2}R^2 quando C ab *del. Zeunius*

omnibus ad idem principium stellisque revocatis expletum annum habeto; cuius quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam.

23 25 Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si voles atque hanc sedem et aeternam domum contueri, neque te sermonibus vulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum; suis te oportet inlecebris ipsa virtus trahat ad verum decus, quid de te alii loquantur, ipsi videant, sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum quas vides, nec umquam de ullo perennis fuit, et obruitur hominum interitu, et oblivione posteritatis extinguitur.'

24(8) 26 Quae cum dixisset, 'ego vero' inquam 'Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patris et tuis decori vestro non defui, nunc tamen tanto praemio exposito enitar multo vigilantius'. et ille: 'tu vero enitere et sic habeto, non esse te mortalem sed corpus hoc; nec enim tu is es quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura quae digito demonstrari potest. deum te igitur scito esse, siquidem est deus qui viget qui sentit qui meminit qui providet, qui tam regit et moderatur et movet id corpus cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps deus; et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse deus aeternus, sic fragile corpus ani-

---

1 idem *Macr., om. codd.* 2 cuius E *et Macr.* huius *cet. codd.* 5 sunt omnia BCIV viris ⟨plena⟩ *Kroll* 8 contuere BMPU eligere G 9 dedideris BEPTU 13 iis PR his BC EFGMUVW *om.* T 21 tanto *explicit* M 22 tu vero ... *134, 1* movet *Macr. 2, 12, 1* uere EFPW te *ante* non *pon.* V *post* mortalem *sup. add.* F 26 deus est CE 29 ut ille mundum EF²P *et Macr.* ut ipse mundum G ut (*add.* W²) ipse mundus RTUW ex *om. Macr.* 30 mortalis GRT

25 27 mus sempiternus movet. nam quod semper movetur, aeternum est; quod autem motum adfert alicui quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. solum igitur quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam ceteris quae moventur hic fons hoc principium est movendi. principii autem nulla est origo; nam ex principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re alia nasci potest; nec enim esset id principium quod gigneretur aliunde; quodsi numquam oritur, nec occidit quidem umquam. nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit ut motus principium ex eo sit quod ipsum a se movetur; id autem nec nasci potest nec mori; vel concidat omne caelum omnisque
26(9) natura et consistat necesse est nec vim ullam nan-
28 ciscatur qua a primo inpulsa moveatur. cum pateat igitur aeternum id esse quod se ipsum moveat, quis est qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne quod pulsu agitatur externo;

---

1 quod ... *135, 4* aeterna est *Cic. Tusc. 1, 23, 53 et Macr. 2, 13, 1; cf. Plat. Phaedr. 245 c* 3 alicunde **EFRTUVW** 5 se ipsum mouet *Tusc. Macr.* sese mouet **BGTUV** de se mouet **PRW²** (se mouet **W¹**) de se mouetur **CEF** 6 numquam *post* moveri *pon.* **V** ne *om.* **F** quidem *om.* **U¹** 8 principii *Tusc. Macr.* principio *codd.* origo est **BV** ex **CFPTUV** et **EGR** e **BW** *Tusc. Macr.* 9 fieri nasciue **W** 10 alicunde **IV** 11 numquam] nòn *Macr.* nec] ne *cum* **B** (*qui* ne unquam quidem occidit) *et Tusc. multi editt.* 12 nascetur **T** *et Macr. P* 13 ex *om. Tusc.* aliud aliquid **BV** 15 quod ipsum a se movetur] quod ipse mouetur **P** a se mouetur **T¹** quod a se ipso mouetur **U¹** et a se aequetur **BF¹U²V** quod ipsum a se mouetur e$\overset{a}{x}$ se aequetur **R** 16 mori] moueri **CF¹W** 17 et *om. Tusc. Ha.* consistat et *Macr. P* 18 a *om. Tusc.* pulsa **F¹** inpulsu **EF²GRTVW** *et Macr. codd. plerique* 19 id *om.* **BT** se ipsum moveat *Tusc.* ipsum se moveat *Macr.* a se ipso moveatur *codd.* ipso *om.* **CF** 20 esse tributam] attributam **T** esse tribuendam **P** tributam esse **V** 20 inanimam **P** *et fort.* **V** inanimo **R¹**

quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo; nam haec est propria natura animi atque vis; quae si est una ex omnibus quae se ipsa moveat, neque nata certe est et aeterna est. hanc tu exerce in optimis rebus! 29
sunt autem optimae curae de salute patriae, quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit; idque ocius faciet, si iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea quae extra erunt contemplans quam maxime se a corpore abstrahet. namque eorum animi qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, inpulsuque libidinum voluptatibus oboedientium deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum nisi multis exagitati saeculis revertuntur.'

Ille discessit; ego somno solutus sum.

LIBRORUM DE RE PUBLICA INCERTORUM FRAGMENTA

1. idque ipsa natura non invitaret solum sed etiam cogeret.
2. nitito
3. excellunt
4. *Haec virtus in rhetoricis a Cicerone eadem*

---

1 est animal] est anima PW *et e ras.* E *et Macr. P* est animatum V anima est C 3 se ipsa *Macr.* se ipsa semper *Tusc.* sese *codd.* sepse *Ha.* 4 hanc ... 16 revertuntur *Macr. 2, 17,2* in optimis CG opt. in *cet.* 8 inclusus in carcere ut in corde V emanabit EF[2] 11 dederunt BC 15 in hunc locum CF *sup.* seculis *scr.* periculis F 16 sum *om.* BGTU

18 *Non. p. 321, 16* (invitare) 20 *Diom. GL I 339, 31* (non nulli veterum etiam activo more tempus futurum imperativo modo ex verbis quoque passivae declinationis usurpaverunt, ut Tullius in dialogis de re publica 'nitito', cum 'nitor' sit positio verbi) 21 *Diom. GL I 374, 17* ('excello' legimus crebro apud veteres, ut Cicero de re publica 'excellunt')

ponitur quae sapientia. alibi vero, id est in libris de re publica, ab eodem Cicerone illa virtus dicitur quae prudentia. (Victorin. explan. in rhet. Cic. p. 156, 4 Halm.)

5. Fannio causa difficilis laudare puerum; non enim res laudanda sed spes est.

6. 'Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est,
Mi soli caeli maxima porta patet.'

'est vero Africane; nam et Herculi eadem ista porta patuit.'

7. reapse

sepse

quoniam sumus ab ipsa calce eius interpellatione revocati.

'cui nemo civis neque hostis
Quibit pro factis reddere opis pretium.'

8. quicumque epulis et conviviis et sumptibus existi-

---

5 *Serv. Aen. 6, 875* (rhetorice spem laudat in puero [Vergilius], quia facta non invenit. est autem Ciceronis in dialogo) Fanni *editores* 7 *Lact. inst. 1, 18, 11 sq.* (apud Ennium sic loquitur Africanus: 'si ... patet,' scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. o in quantis tenebris Africane versatus es! vel potius [⟨tu⟩ potius *Schoe.*] o poëta, qui per caedes et sanguinem patere hominibus ascensum in caelum putaveris! cui vanitati etiam Cicero adsensit. 'est vero,' inquit, 'Africane ... patuit.') *Enn. var. 23 V.*[2] iaciendo *plerique codd.* caelestium *tres codd.* 12—17 *Sen. epist. 108, 32 sq.* (eosdem libros [de re publica] cum grammaticus explicuit, primum verba expressa 'reapse' [reapse *Schweighäuser* ab se *codd.*] dici a Cicerone, id est re ipsa, in commentarium refert, nec minus 'sepse' [sepse *Muret* sese *codd.; cf. rep. 3, 12 ubi* se ipsa *Sey.*], id est se ipse. deinde transit ad ea quae consuetudo saeculi mutavit, tamquam ait Cicero: 'quoniam ... revocati.' hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. deinde Ennianos [Ennianos *Pincianus* inanes *codd.; Enn. var. 19 V.*[2]] colligit versus et in primis illos de Africano scriptos: 'cui ... pretium.') 17 quibit *Pincianus* quiuult *codd.* (quivit *Mur. alii*) opis *Va.* operae *codd.* par *Mae. Mue.*
18 *Anon. Paradoxa koronne apud Bielowski, Pompeii Trogi*

mationem hominum sibi conciliant, palam ostendunt sibi verum decus, quod ex virtute ac dignitate nascitur, deficere.

9. leniter atque placide fides, non vi et impetu, concuti debere *

---

fragm. p. XV sq. (recte Cicero in libris de re publica scripsit) aestimationem *Bielowski Bai.*

4 *Cod. manuscr. n. 458 p. 82 biblioth. Ossolinianae apud Bielowski l. l. p. XVI* (Cicero de re publica) *omisi cum Mue. fragmenta ex Amm. Marc. 15, 5, 23; Aug. civ. 1, 16; interpr. Hor. Cruq. 4, 8, 17; Petr. Mag. de polit. scient. in Maii Coll. Vatic. II 608 temere petita.*

INDEX NOMINUM ET RERUM

(NUMERI PAGINAS ET VERSUS INDICANT; QUAE NON AD IPSA CICERONIS VERBA SPECTANT, UNCINIS RECTIS INCLUSA SUNT)

UNIVERSITY LIBRARY

DATE DUE

	BURG SEP	2 1989	
	201-6503		Printed in USA

et breuiter multum a[illegible]

[illegible]filia tamquam salices babylo[illegible]

uenimus [illegible]

rectam uel ad bona opera uel ad os[illegible]

liberationis a captiuitate memoriali[illegible]

mus [illegible]

timus ab ipsis faciem [illegible] dicam

quid illis dixerimus sinistrum[illegible]

dum ci[illegible]

dignos habe[illegible]

in serendo alligamus sed diffe[illegible]

babylo[illegible]

flumina [illegible]

inquit in medio eius suspendimu[illegible]

[illegible]

[illegible]

Subaudis interrogauerunt nos u[illegible]

uerunt nos qui captiuos duxerunt[illegible]

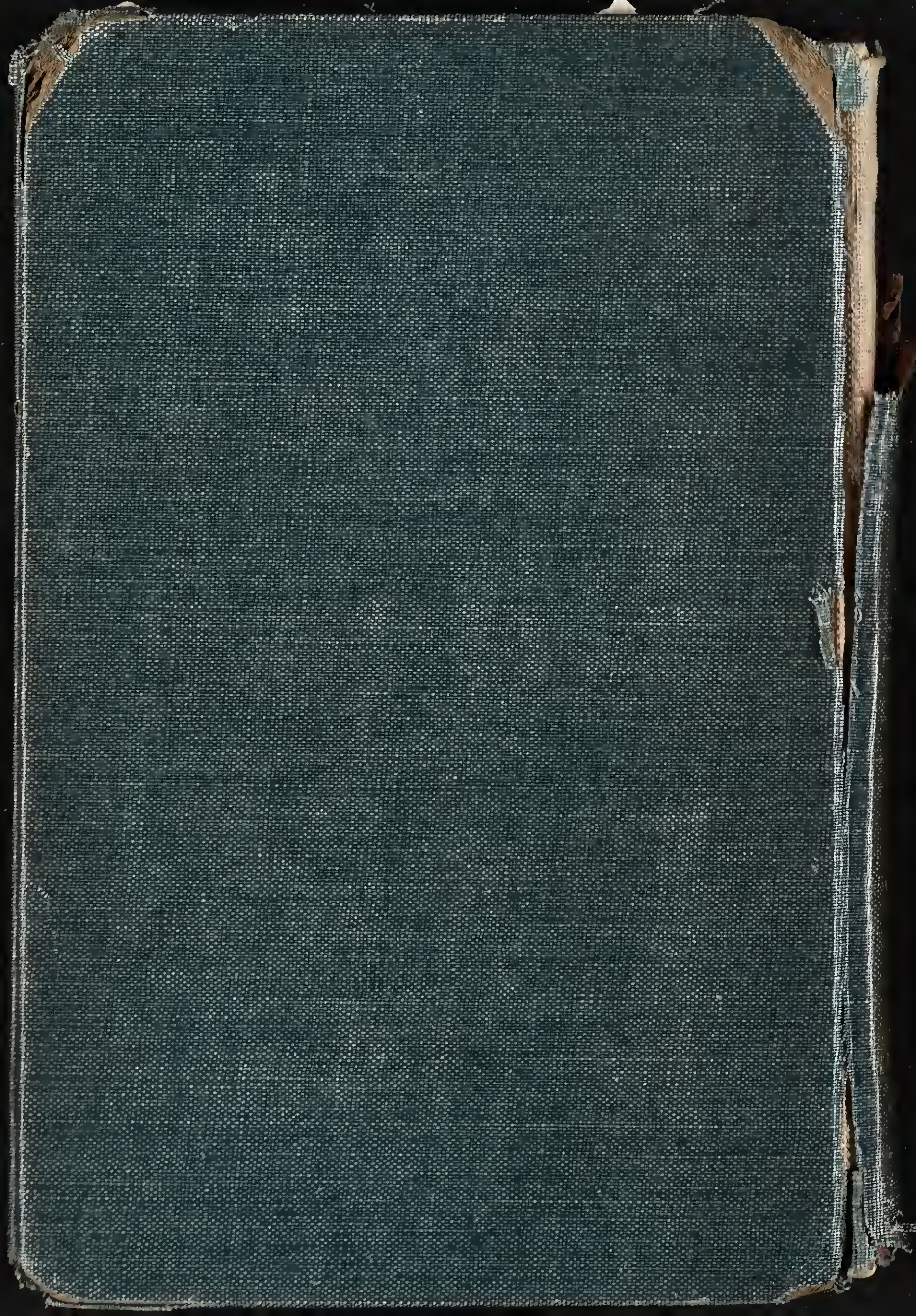
sensimus aliquando [illegible]

lem babylonios persas chaldeos[illegible]

Cod. Vaticanus lat. 5757 p. 222 = 1, 22, 36 sq. (p. [illegible]

Cod. Vaticanus lat. 5757 p. 222 = 1, 22, 36 sq. (p. 42, 13—21) specimen scripturae librarii A

Cod. Vaticanus lat. 5757 p. 250 = 3, 29, 41 sq. (p. 100, 17—25) specimen scripturae librarii B

CLASSICS
D87CP1

87C.P1
IF29 c.2